

Menningarminjar í Sandvíkurhreppi

Svæðisskráning

Guðrún Alda Gísladóttir

Fornleifastofnun Íslands

FS182-02121

Reykjavík

2002

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Efnisyfirlit

1	Inngangur	5
1.1	Um fornleifaskráningu	5
1.2	Um svæðiskráningu	8
1.3	Fornleifakönnun á svæðinu	10
2.	Yfirlit yfir sögu byggðar á svæðinu	13
3.	Skrá yfir fornleifar í Sandvíkurhreppi	20
	Stóra Sandvík ÁR-199	20
	Litla Sandvík ÁR-202	30
	Björk ÁR-203	36
	Eyði-Sandvík ÁR-204	38
	Byggðarhorn	40
	Jórvík ÁR-207	42
	Votmúli ÁR-208	43
	Smjördalir ÁR-212	47
	Selfoss ÁR-217	50
	Kotferja ÁR-218	60
	Kaldaðarnes ÁR-219	62
	Kálfhagi ÁR-227	77
	Lambastaðir ÁR-228	78
	Flóagafl ÁR-229	79
	Fornleifar á fleiri en einni jörð ÁR-651	84
4.	Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra	85
	Bæjarhólar og bæjarstæði	87
	Útihús	88
	Tún, garðar og akrar	89
	Kvíar og stekkir	89
	Beitarhús og sel	90
	Engjar og áveitur	90
	Útgerðarminjar og veiðiminjar	91
	Minjar um samkomur og þinghald	91
	Kuml og kirkjugarðar	91
	Samgönguminjar	91
	Þjóðsögustaðir	93
	Herminjar	93
5.	Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu	93
6.	Heimildaskrá	96

1. Inngangur

Í júní 2002 var hafist handa við svæðisskráningu fornleifa í Sandvíkurhreppi í Árnessýslu. Farið er eftir hreppaskiptingu eins og hún var 1847 en þá voru Flóagafshverfi og Selfoss innan hreppsins. Alls voru skráðar upplýsingar um 429 fornleifar í hreppnum. Skráningin var unnin undir stjórn Orra Vésteinssonar fornleifafræðings af Guðrúnu Öldu Gísladóttur, sem einnig sá um frágang og ritun skýrslunnar. Kaflinn um yfirlit byggðar í hreppnum var unnin af Orra og Guðrúnu í sameiningu. Verkið var unnið fyrir sveitarfélagið Árborg af Fornleifastofnun Íslands.

1.1. Um fornleifaskráningu

Hátt á önnur öld er liðin síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sér í lagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugunum og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathugun, en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu

sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu; *svæðisskráning* - er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, *aðalskráning* fyrir aðalskipulagsgerð og *deiliskráning* fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu, og að vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felst í vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulagðan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og stofnanir þeirra, með hliðsjón af þörfum þeirra.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki svæðisskráningu fornleifa. Hér er þó greint stuttlega frá þeim skilgreiningum sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Í 9. grein þjóðminjalaga er þessi skilgreining:

Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstaði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;

i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar,

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari víðu skilgreiningu hefur verið fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar eiga að hafa búið. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eyktamörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað uppi. Þar sem slíkar sagnir eru, eru þær auðvitað skráðar. Á hinn bóginn eru öll grettistök skráð og er þetta vitanlega umdeilanlegt og byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum. Annarskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni eru t.d. um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst hinsvegar annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er mun viðuráðanlegri á stigi aðalskráningar. Þar sem til eru upplýsingar um gróðurfar og búskaparskilyrði fyrir einstakar jarðir (t.d. í sóknarlýsingum og héraðssöguritum) er slíkum upplýsingum safnað á stigi svæðisskráningar.

Samkvæmt lögunum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notað aðeins víðari skilgreining. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru vitni um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hverskyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast einni heimstýrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvellir, braggahverfi, skotgrafir o.s.fr.v) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma yfirleitt mjög lítið af upplýsingum um nútímaminjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlit um þær fyrr en á stigi aðalskráningar. Helst er að upplýsingar um gamlar sundlaugar komi fram við svæðisskráningu.

1.2 Um svæðisskráningu

Við hefðbundna fornleifaskráningu hefur fyrst og fremst verið leitast við að finna og staðsetja einstakar rústir sem sýnilegar eru á yfirborðinu. Ekki var reynt að grennslast fyrir um hvar fornleifar gætu leynst þó þær séu ekki sýnilegar á yfirborði, en ætla má að meginþorri minja á Íslandi sé hulinn sjónum. Til að ráða bót á þessu hefur Fornleifastofnun Íslands þróað aðferðir til að áætla staðsetningu menningarminja en það er mikilvægt bæði frá vísindalegu sjónarmiði og nauðsynlegt ef forðast á röskun minja við framkvæmdir. Annarsvegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hinsvegar eru óbeinar vísbendingar um byggð og búsetu en með því að fá yfirlit um hvar byggð hefur verið má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þótt þeirra sjái ekki stað lengur. Við upphaf svæðisskráningar fornleifa er gert yfirlit um sögu byggðar, skilgreindar jarðir og takmörk þeirra og gert yfirlitskort um staði sem vitað er að búið var á. Helstu heimildir eru jarðabækur frá ýmsum tímum, sölubréf og landamerkjalyásingar. Þá er farið skipulega yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár. Að því loknu er leitað í beinum heimildum um fornleifar þ.e. eiginlegum fornleifaskýrslum.

Notagildi svæðisskráningar eru ákveðin takmörk sett og hún getur aldrei komið í staðin fyrir vettvangskonun (aðalskráningu). Í fyrsta lagi takmarkast svæðisskráning við þá flokka heimilda sem eru aðgengilegastir og gefa heildstæðasta mynd af menningarminjum á viðkomandi svæði. Er þar um að ræða jarðabækur, fornleifaskýrslur, örnefnaskrár og túnakort. Aðrar heimildir eins og t.d. ævisögur eða ferðasögur, sem oft geyma nákvæmar upplýsingar um húsaskipan og staðsetningu mannvirkja á 19. öld, eru ekki rannsakaðar skipulega á stigi svæðisskráningar þar sem nákvæmni og fjöldi slíkra upplýsinga er tilviljanakenndur og erfitt að hafa upp á þeim þegar stór svæði eru könnuð. Heimildir af þessu tagi eru hinsvegar kannaðar á stigi aðalskráningar. Í öðru lagi getur svæðisskráning ekki gefið nákvæmar upplýsingar um staðsetningu allra minjastaða og í þriðja lagi er ekki hægt að segja til um ástand eða afdrif allra minjastaða á grunni svæðisskráningar. Nákvæmra upplýsinga um þessi atriði er ekki hægt að afla nema með vettvangsathugun, en á grunni svæðisskráningar má hinsvegar gefa grófa mynd af dreifingu og ástandi fornleifa á skráningarsvæðinu.

Helstu flokkar heimilda sem við er stuðst við svæðisskráningu fornleifa eru jarðabækur, túnakort, örnefnaskrár og fornleifaskýrslur:

Jarðabækur. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er helsta og ítarlegasta verk sinnar tegundar og grundvallarheimildarrit um sögu byggðar á Íslandi og var hún tekin saman árið 1708 í Stokkseyrarhreppi. Þar að auki má nefna Jarðatal Johnsens frá 1847 og síðan II. bindið í ritröðinni Sunnlenskar byggðir. Saman gefa þessi rit allgóða mynd um dreifingu byggðar á skráningarsvæðinu. Með því að bera jarðabækurnar saman við jarða- og landamerkjaskjöl fæst einnig gróf mynd af þróun byggðar, skiptingu jarða og breytingum á eignarhaldsfyrirkomulagi. Þessar heimildir geta að jafnaði ekki um einstaka minjastaði, aðra en bæjarstaði og stöku sinnum selstöður, en heildstæðar upplýsingar um dreifingu byggðar eru grundvöllur fyrir túlkun flestra annarra minja, þ.e. þeirra sem orðið hafa til í sambandi við landbúnað, en það er þorri allra fornleifa.

Túnakort. Um 1920 voru gerðir uppdrættir í mælikvarðanum 1:2000 af tünnum svo til allra jarða á Íslandi. Kortin eru allmisjöfn að gerð enda eftir mismunandi mælingamenn. Öll sýna þau þó mörk túnanna og langoftast er staðsetning bæjarhúsa og útihúsa innan þeirra sýnd, en yfirleitt engin hús utan túns. Einnig er ritað á kortin hversu stór túnin voru í fermetrum og/eða dagsláttum, hversu stór hluti þeirra var þýfður þegar mælt var og hversu stórir matjurtagarðar voru. Túnakortin í Sandvíkurhreppi voru gerð árið 1917.

Örnefnaskrár. Söfnun og skráning örnefna hófst á seinni hluta 19. aldar og þá fyrst og fremst í samhengi við skýringar fornrita. Það var hinsvegar ekki fyrr en eftir 1920 að skipuleg skráning allra örnefna á einstökum jörðum hófst að marki. Örnefnaskráning varð síðan eitt af aðalverkefnum Þjóðminjasafnsins en örnefnasafnið er nú í umsjá Örnefnastofnunar Íslands. Örnefnalýsingar á skráningarsvæðinu eru allgóðar og eru til skrár yfir allar jarðirnar og hefur mikið þarfaverk verið unnið með því að ná saman þessum fróðleik áður en þeir sem til þekktu best féllu frá. Öll örnefni í Sandvíkurhreppi, utan Flóagafllshverfis og Selfoss, eru skráð af Páli Lýðssyni á árunum um og eftir 1960. Örnefni úr Flóagafllshverfi eru úr örnefnaskrá Guðmundar Þórarinssonar frá 1955 með viðbótum Sigurðar Andersen. Sú skrá var gefin út af Sjóminjasafninu á Eyrarbakka árið 1997. Flóagafllstorfan var seld Eyrarbakkahreppi 1902 og varð hluti af Eyrarbakkahreppi árið 1946. Misjafnt er hversu nákvæmlega er getið um rústir í örnefnaskránni en sjaldgæft er að höfundar skránnar láti alveg hjá líða að minnast á mannvirkjaleifar. Þar kemur auðvitað aðallega til að margar rústir bera nöfn og eru auk þess fastir punktar í landslaginu sem hægt er að miða við í lýsingum á landinu. Örnefnaskrár eru stærsta og heildstæðasta safn upplýsinga um fornminjar sem völ er á, en helstu gallar þeirra eru, að ekki er hægt að treysta því að fullt samræmi sé á milli skráa, þar sem þær eru samdar af ólíku fólki á ólíkum tímum og höfundar þeirra eru oft of staðkunnugir þannig að lýsingar á landslagi verið illskiljanlegar þeim sem ekki þekkja til. Sjaldgæft er að fornleifum sé lýst að

marki í örnefnaskrá, heldur er langoftast aðeins getið um þær í framhjáhlaupi eða til skýringar.

Fornleifaskýrslur. Í lok 19. aldar var gert mikið átak á vegum Hins íslenska fornleifafélags í að kanna íslenska fornleifastaði, og voru það einkum staðir sem tengdust frásögnum fornrita sem þóttu athyglisverðir.

Það má því segja að jarðabækur og skyldar heimildir gefi rammann utan um skráningu menningarminja, en þorri upplýsinga um einstaka staði kemur úr örnefnaskrá og af túnakortum. Á svæðum þar sem aðalskráning (vettvangsathugun) hefur ekki farið fram eru fornleifaskýrslur aðeins til um örfáa staði, og yfirleitt um staði sem á einhvern hátt hafa þótt sérstakir. Mjög sjaldgæft er að til séu nákvæmar lýsingar á minjum um landbúnaðarstörf og daglegt líf seinni alda.

1.3 Fornleifakönnun á svæðinu

Mikill áhugi var á fornaldarminjum í Danmörku í upphafi 19. aldar og lét konungleg nefnd um varðveislu fornminja þá skrá merkar minjar í öllu Danaveldi. Árið 1817 voru sendir út spurningalistar til sóknarpresta á Íslandi og þeir beðnir að gera grein fyrir fornum mannvirkjum og gripum sem fundust í sóknum þeirra. Svörin sem bárust nefndinni á næstu árum eru mjög misjöfn að lengd og gæðum og frá sumum prestum komu engin svör. Kaldaðarneskirkju var þá þjónað af sr. Ingimundi Gunnarssyni, sem var prestur þar í 6 ár (1812-1818). Sr. Ingimundur nefnir aðeins tvo staði í stuttri skýrslu sinni, Hestaþingshól og Skiphól, báða innan Kaldaðarnesslandamerkja. Við Hestaþingshól segir hann að enn sjáist til fornra garðalaga.¹ Þau munnmæli hafa verið lífseig að þar hafi farið fram hestaat það, sem talað er um í Flóamanna sögu og e.t.v. að þar hafi þjóðsagan um Jóru í Jórukleif átt upptök sín.² Skiphóll hafði ílangt lag, og segir sr. Ingimundur að menn hafi nokkrum sinnum reynt að brjótast í hann en þurft frá að hverfa vegna „mis-sýninga”.³ 6 bæir í Sandvíkurhreppi voru í Laugardælakirkjusókn. Sr. Benedikt Sveinsson var þá prestur í Hraungerði og þjónaði Hraungerðis-og Laugardælasóknum. Hann getur engra fornleifa á skráningarsvæðinu.⁴

Reyndar var það svo að haugar fornmanna auk þingstaða, hofa og fornra sagna voru þær tegundir fornleifa sem mest ástæða þótti til að nefna á þessum tíma. Þessar áherslur voru að hluta til dregnar af spurningum nefndarinnar, sem greinilega hafði mestan áhuga á

¹ FF I, 201-202.

² ÍF XIII, 272; Ö-Kaldaðarnes, 4; JÁ I, 173-174.

³ FF I, 201-202.

⁴ FF I, 203-205.

sýnilegum minnismerkjum um söguöldina, en reyndar lýsa þær líka almennri skoðun á fornminjum í byrjun 19. aldar. Þær áherslur áttu ekki eftir að breytast næstu áratugi en áhugi jókst hins vegar mjög á íslenskum fornleifum er leið á 19. öld.

Árið 1838 sendi Hið íslenska bókmenntafélag spurningalista til sóknarpresta á Íslandi til undirbúnings Lýsingu Íslands. Í svörunum geta flestir prestar um jarðir í sóknum sínum, eyðibýli, leiðir, bænhús og seljabúskap en segja fátt um aðrar fornleifar. Þegar seinni spurningalistinn er sendur sat prestur að nafni Guðmundur Torfason á prestsetrinu í Kálfhaga og þjónaði Kaldaðarneskirkju. Hann skilar mun styttri greinagerð en margir kollegar hans, en greinir þó samviskusamlega frá byggðinni í Sandvíkurhreppi, telur upp öll hverfin, býlin og hjáleigurnar, afstöðu þeirra á milli og staðsetningu. Sr. Guðmundur segir frá sömu fornleifum og fyrirrennari hans hafði gert rúmlega 20 árum áður. Hann getur Skipphóls og segir: „Er í mæli, að þar sé skip folgið, einnig að þaðan sé hringur sá, er í Kaldað<ar>neskirkjuhurð sést.“. Um Hestaþinghól segir Guðmundur: „Hefur þar í forntíð bæ[r] verið, og má þess merki sjá. Oft hefur þar málmur fun[dist], og nú fyrir nokkrum árum fannst þar fingurbaugur með bláum steini, er þó týndist nokkru síðar.“⁵ Sá prestur sem þá þjónaði Hraungerðis-og Laugardælasóknum hét Sigurður Thorarensen. Hann getur engra fornleifa á skráningarsvæðinu.⁶

Skipulegar rannsóknir á Íslendingasögunum áttu blómaskeið á seinni hluta 19. aldar, og voru þær, af hálfu Íslendinga að minnsta kosti, tengdar sjálfstæðisbaráttunni og þörf fyrir skýra mynd af eigin fortíð. Á þessum tíma gerðu menn sér grein fyrir að ein helsta leiðin til að sannreyna að hversu miklu leyti sögurnar segðu frá raunverulegum atburðum, var að athuga staða- og leiðalýsingar þeirra. Í þeim tilgangi reið danski handritafræðingurinn Kristian Kålund um landið á árunum 1872-74, með Íslendingasögurnar í farteskinu og kannaði staði og leiðir sem lýst er í sögunum. Efst í huga Kálunds í Flóanum var Flóamanna saga. Aðeins tveggja staða á skráningarsvæðinu er getið í sögunni, Flóagafls og Kaldaðarness. Hann lýsir staðháttum og það má greina ákveðin vonbrigði í setningunni „...en á öllu þessu svæði er nú ekki ein einasta hrísla.“⁷, því í Flóamanna sögu segir að Þorgils hafi eitt sinn riðið til Flóagafls og setið fyrir Skafta óvini sínum „í hrísum nokkrum“ nálægt Kallaðarnesi.⁸ Í stuttri umfjöllun sinni um hreppinn staldrar Kålund við Kaldaðarnes, getur krossins fræga sem stóð á Fjóshóli, ferjustaðarins í Kaldaðarnesi auk spítalabyggingarinnar,sem hafði staðið að bæjarbaki.

⁵ SSÁ, 65-67.

⁶ SSÁ, 71-77.

⁷ KK, 130.

⁸ ÍF XIII, 315.

Árið 1879 var Hið íslenska fornleifafélag stofnað og var markmið þess meðal annars að kanna forn mannvirki og einkum þau sem tengdust fornsögunum og samfélagi þjóðveldisaldar. Félagið gerði út leiðangra á sumrin til að kanna sögustaði og safna forngripum og var Sigurður Vigfússon gullsmiður og fornfræðingur aðal rannsóknarmaður félagsins fyrstu tíu árin. Hann fór um skráningarsvæðið í ágúst 1881 og skoðaði Skipphól og Hestaþingshól, sem hann telur báða vera myndaða af náttúrunni. Þó segir hann um Hestaþingshól að einhver mannvirk gætu verið á honum efst.⁹ Eftir 1890 tók Brynjúlfur Jónsson við fornleifakönnun á vegum fornleifafélagsins og ferðaðist víða um land fram til 1910. Hann gerði fornleifarannsókn í Árnessýslu sumarið 1904. Hann gerði ekki víðreist í Sandvíkurhreppi og rétt drepur á staði sem nefndir eru í Landnámu og Flóamanna sögu, Selfoss, Flóagafli og Kaldaðarness og leggur út af bæjarnafninu Kaldaðarnesi (áður Kallaðarnesi) og breytingum á því í gegnum tíðina.¹⁰ Daniel Bruun ferðaðist um Norður-og Suðurland sumarið 1897. Hvorki minnst Bruun á hreppinn eða á bæi innan hans, en líklegt verður að telja að hann hafi farið þar um þar sem hann átti oft leið niður á Eyrarbakka.¹¹ Eftir að Brynjúlfur Jónsson og Daniel Bruun hættu rannsóknarferðum sínum, lögðust könnunarferðir á vegum Fornleifafélagsins alveg niður. Á árunum kringum 1930 friðlýsti Matthías Þórðarson, þáverandi þjóðminjavörður, fjölda staða um allt land. Engir staðir voru friðlýstir í Sandvíkurhreppi og er sú staða óbreytt.¹² Kristján Eldjárn, þáverandi þjóðminjavörður, og Gísli Gestsson, safnvörður, rannsökuðu kumlin tvö sem fundust á Selfossi árin 1958 og 1962.¹³ Árið 1999 fór fram fornleifakönnun á Selfossi vegna fyrirhugaðrar íbúðabyggingar er skyldi rísa, þar sem nú er kallað Fossland, en það er gamalt beutiland frá Selfossjörðinni og allt í landi hennar. Verkefnið var unnið af Orra Vésteinssyni fornleifafræðingi hjá Fornleifastofnun Íslands.¹⁴ Sumarið 2002 var gerð deiliskráning á 5 deiliskipulagsreitum í landi Selfoss þar sem ýmsar framkvæmdir eru fyrirhugaðar. Skráningin var unnin á vegum Fornleifastofnunar Íslands af Birnu Lárusdóttur.¹⁵ Engir fornleifauppgreftir hafa farið fram á svæðinu.

⁹ Sigurður Vigfússon. „Rannsókn við Haugavað.“ *Árbók 1882*, 56.

¹⁰ Brynjúlfur Jónsson. „Rannsókn í Árneshöfði sumarið 1904.“ *Árbók 1905*, 17-19.

¹¹ Bruun, Daniel. *Íslenskt þjóðlíf í þúsund ár I-II*. bindi. Þýð. Steindór Steindórsson. Örn og Örlygur HF, Reykjavík 1987.

¹² Ágúst Ó Georgsson. *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornminjar*, 71-78.

¹³ KEKH 2000, 74-77.

¹⁴ Orra Vésteinsson. *Fornleifakönnun. Fossland við Selfoss*. Fornleifastofnun Íslands.

¹⁵ Birna Lárusdóttir. *Fornleifakönnun. Deiliskipulagsreitir á Selfossi*. Fornleifastofnun Íslands.

2. Yfirlit um sögu byggðar á svæðinu

Aðferðunum sem hér verður beitt til þess að skoða byggð á svæðinu eru þær að fyrst er gerð grein fyrir landnámi eins og frá því er sagt í Landnámabók en á grunni þess og staðsetningu kumla og kirkna er hægt að setja fram tilgátur um hvaða jarðir byggðust fyrst. Kuml eru auðsjáanlega vísbending um byggð fyrir árið 1000, en kirkjur og bænhús eru yfirleitt talin hafa verið reist skömmu eftir kristnitöku. Nærtækasta skýringin á hinum mikla fjölda guðshúsa er sú að þau hafi upphaflega verið byggð í heimagrafreitum, sem voru líklega við hvern bæ eins og kumlateigar í heiðni. Sé svo má nota bænhús eða kirkju sem vísbendingu um að viðkomandi bær hafi verið komin í byggð á fyrri hluta 11. aldar. Jarðir þar sem kirkjur og bænhús hafa verið, eru að jafnaði stærri og dýrari en þær sem ekki höfðu slík hús og er því oft freistandi að álykta að minniháttar jarðir þar sem ekki hafa verið bænhús séu seinna til komnar, eða hafi að minnsta kosti ekki verið orðnar sjálfstæð býli á fyrri hluta 11. aldar. Ritaðar heimildir eru helstar Landnámabók, fornsögur og fornbréf.

Samkvæmt Landnámu nam Þórir Ásason allan Kallnesingahrepp upp frá Fyllarlæk og bjó á Selfossi.¹⁶ Fleiri staða á skráningarsvæðinu er ekki getið í Landnámu en á ritunartíma Landnámu hafa bæði Kaldaðarnes og Selfoss verið komin í byggð, og Kaldaðarnes þá þegar verið þungamiðja svæðisins. Athyglisverð eru nafnaskiptin sem verða á hreppnum. Aðeins fjórir hreppar eru nefndir með nafni í Landnámu; Gnúpverja, Hrunamanna-, Kallnesinga og Hraungerðingahreppur.¹⁷ Allir utan Kallnesingahrepps, halda nafni sínu svo til óbreyttu fram á seinni aldir. Þá er hreppurinn nefndur eftir Sandvík en ekki Kallaðarnesi. Lýður Björnsson segir í bók sinni, *Saga sveitastjórnar á Íslandi*:

Telja verður líklegt, að hreppsfundir hafi á þjóðveldisöld yfirleitt varið haldnir á sömu stöðum ár eftir ár, enda er það í samræmi við síðari tíma venju. Hafa hreppar því að líkindum fjólólega eignast fasta þingstaði, sem voru, ásamt hofum og síðar kirkjum, helstu menningarmiðstöðvar byggðarinnar. Mætti gera ráð fyrir að nöfn allmargra hreppa væru dregin af þingstöðum þeirra, enda söfnuðust menn þangað til að ráða hreppsmálum til lykta....Til bæjarnafnahreppa skulu og taldir Hrunamanna-og Gnúpverjahreppur í Árnesþingi, enda bera þeir þessi nöfn í Landnámu...Á hinn bóginn má ráða af Landnámu, að Kallnesingahreppur hafi verið eldra nafn á Sandvíkurhreppi, en þingstaður þessa hrepps var í Sandvík.¹⁸

¹⁶ ÍF I, 372.

¹⁷ Lýður Björnsson. *Saga sveitastjórnar á Íslandi*, 30.

¹⁸ Lýður Björnsson. *Saga sveitastjórnar á Íslandi*, 48.

Sandvíkurhreppur flokkast undir svokallaðan þingstaðahrepp, nefndur eftir þingstaðnum. Hið eldra nafn hreppsins bendir hinsvegar ekki endilega á að þingstaðurinn hafi upphaflega verið í Kaldaðarnesi, samanber að þingstaður Hrunamannahrepps var ekki Hrúni heldur Gröf. Nafnið Kallnesingahreppur bendir fremur til þess að Kaldaðarnes hafi verið þungamiðja byggðar í hreppnum og að Kallnesingar – íbúar Kaldaðarness – hafi verið áhrifamestir þar í sveit. Það að nafni hreppsins var síðar breytt bendir væntanlega til að áhrif þeirra hafi þverrað þó ekki verði bent á aðra bæi í hreppnum sem beinlínis hafi tekið við sem miðstöðvar.

Í Sturlungu kemur Kaldaðarnes fyrir því Gizur jarl Þorvaldsson hafði þar vetursetu 1252-1253 og aftur 1258-1259.¹⁹ Af því má ráða að Kaldaðarnes hafi verið eitt af höfuðbólum Haukdæla á 13. öld en telja má líklegt að setur Gizurar þar tengist nálægðinni við Eyrar. Í Flóamannasögu koma tveir bæir fyrir, Flóagafli og Kaldaðarnes. Sagan er talin rituð í kringum 1300 og telja má fullvíst að þeir bæir sem nefndir eru í fornsögum hafi verið komnir í byggð á ritunartíma sögunnar.

Tvö kuml hafa fundist á skráningarsvæðinu. Þau fundust bæði í landi Selfoss og eru órækur vitnisburður um byggð fyrir 1000. Kumlin eru nokkuð langt frá bæjum, en slík kuml eru yfirleitt á merkjum. Það má því hafa þau sem vísbendingu að þegar á 10. öld hafi verið komin byggð á Selfossi. Sóknarkirkja meirihluta hreppsins um aldir var Kaldaðarneskirkja en austustu bæirnir áttu kirkjusókn að Laugardælum í Hraungerðishreppi. Kaldaðarnes var eign Skálholtsstóls og metin á 60 hdr. í mati frá 1686. Kirkjan er nefnd í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá því um 1200²⁰ og í ferjumáldaga frá svipuðum tíma en ferjumaður á Ölfusá var ekki skyldur að ferja á kirkjudag Kaldaðarneskirkju.²¹ Elsti máldagi kirkjunnar er Vilkinsmáldagi frá 1397,²² þá strax átti hún gríðarmikil ítök á Suðurlandi og Suðurnesjum:

skipshofnn i vertijd j ellida hofnn oc garda skipverjum oc naustgard. skipshofnn j herdisarvijk oc skreidargard j skalagerde. vidarhogg j gellidjngasteine. fiuru j keflavijk ad helmijnngi vi krysuvijkur stad ad öllum reka. saudyhofnn j krijsuvijk oc husrum manne i ad geyma þar sauda. fa ketil oc elldevid oc ij menn til safnna a vorid med þeim sem sauda giæter. selfor j breidamýre. til suejnaskala oc manadarbeit. torfskurd j audzholtz lannd suo mikinn sem þeir vilia er j kalldadarnesi bua. skog j saudafelle.

¹⁹ Sturlunga I, 477, 525.

²⁰ DI XII, 8.

²¹ DI I, 320.

²² DI IV, 54-55.

Kaldaðarnes var bændaeign að stærstum hluta á miðöldum, kirkjan átti 20 hundraða hlut í landinu og þar áttu að vera einns prestur og djákni. Eftir siðaskipti var Kaldaðarnes stundum annexía frá Laugardælum. Á árunum 1735-1859 var prestsetrið sjálft oftast á Kálfhaga, sem var eign kirkjunnar. Kirkjan var lögð niður með landshöfðingjabréfi árið 1902 og rifin tveimur árum síðar. Lagðist þá Sandvíkurhverfi til Stokkseyrarkirkjusóknar en Flóagafls-og Kaldaðarneshverfi til Eyrarbyggjakirkjusóknar.²³

Telja má líklegt að jarðir, þar sem guðshús voru, hafi byggst á 11. öld. Fyrir utan kirkjustaðinn í Kaldaðarnesi hefur byggð því hafist snemma á öðrum bæjum þar sem voru útkirkjur eða bænhus. Heimildir um slík hús eru í Sandvík og á Kotferju. Hvorugra jarðanna er getið í Landnámu, en þær hafa fremur hátt jarðamat (sjá töflu hér að aftan). Í Vilkinsmáldaga frá 1397 er getið um Péturskirkju í Sandvík „Kirkia i Sandvijk er helgud Gudi oc hinum heilaga petro postula.“²⁴ Í Gíslamáldaga frá um 1570 er talað um hálfkirkju í Sandvík²⁵ en um 140 árum síðar segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín: „Hjer hefur að fornu bænhus verið, en ekki tíðir veittar í manna minni og er þar nú skemmuhús, sem áður var bænhusið.“²⁶ Segja má að þessar þrjár heimildir lýsi á hlutlausan hátt þróun og aflögn kirkjunnar í Sandvík. Eina heimildin um guðshús í Kotferju er Jarðabók Árna og Páls frá 1709, en þar segir: „Bænhus ætla menn hjer hafi áður verið í tíð Ögmundar biskups, sem ráða er af gömlum brjefum, en ekki sjást hjer nú líkindi til.“²⁷

Um fleiri guðshús er ekki vitað á svæðinu sem er óvenjulegt því algengt var að slík hús væru á öðrum til þriðja hverjum bæ. Heimildir eru ekki alltaf tiltækar um bænhus eða útkirkjur (hálfkirkjur) og má vera að slík hús hafi verið fleiri í Sandvíkurhreppi, en að heimildir hafi ekki varðveist um þau. Sé litið á náttúrufar og landslag á þessum slóðum er því þannig háttað að það er marflatt og mýrlent, og gat verið erfitt yfirferðar vegna fláa og bleytu á sumrum en stundum vegna flóða og jakaburða Ölfusár á vetrum. Kirkjuvegur að Kaldaðarnesi var því ekki langur en gat verið erfiður og jafnvel alófær á stundum. 8 lögbýli af 14 áttu kirkjusókn að Kaldaðarnesi, ásamt 13 hjáleigum sínum. Ekki er óhugsandi að kirkjan í Sandvík hafi upphalft verið sóknarkirkja og þjónað mið-og austurhluta hreppsins, sem átti um lengstan kirkjuveg að fara til Kaldaðarness. Það hafi svo verið þeir bæir sem lögðust til Laugardælasóknar, enda um auðfarnari og skemmri kirkjuveg fara. Hitt er

²³ SB II, 328.

²⁴ DI IV, 54.

²⁵ DI XV, 551, 655.

²⁶ JÁM II, 100.

²⁷ JÁM II, 104.

jafnlíklegt að Sandvíkurkirkja hafi alltaf verið útkirkja og ekki þjónað öðrum en heimilismönnum í Sandvík.

Þá má draga ályktanir af dýrleika jarða. Dýrleikinn var fasteignamat sem virðist hafa verið fastsett snemma, a.m.k. þegar á 12. öld og má því hafa hann sem vísbendingu um misjöfn gæði jarðanna. Sennilegt verður að telja að dýrustu jarðirnar séu á þeim stöðum sem bestir voru til búsetu og því líklegir til að hafa byggst fyrst. Í töflunni hér að neðan eru teknar til samanburðar þrjár heimildir um fasteignamat. Matið frá 1686 er unnið upp úr skrá um dýrleika og landskuld jarða á Íslandi frá því ári,²⁸ matið frá 1708 er tekið úr jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín²⁹ og matið síðan 1847 úr Jarðatali Johnsens.³⁰

Nafn jarðar	Dýrleiki 1686 í hdr./ eigandi	Dýrleiki 1708 í hdr./ eigandi	Dýrleiki 1847 í hdr./ eigandi
Stóra Sandvík	26 /Bændaeign	20 / Bændaeign	13 2/3 / Bændaeign
Litla Sandvík	20 / "	10 / "	10 / "
Björk	10 / Skálholtsstóll	Óviss / Skálholtsstóll	15 1/3 / Skálholtsstóll
Eyði Sandvík	20 / Bændaeign	10 / Bændaeign	10 / Bændaeign
Bygðarhorn	10 / Skálholtsstóll	15 / Skálholtsstóll	17 1/3 / Skálholtsstóll
Jórvík	13 / "	Óviss / "	11 1/3 / "
Votmúli	26 /Bændaeign	10 / Bændaeign	10 / Bændaeign
Smjördalir	21 /Skálholtsstóll	Óviss. / Skálholtsstóll	34 1/3 / Skálholtsstóll
Selfoss	20 / "	Óviss / "	30 1/3 / "
Kotferja	20 / "	Óviss / "	10 1/3 / "
Kaldaðarnes	60 / "	Óviss / "	Óviss / "
Kálfhagi	20 / Kaldaðarneskirkja	Óviss / Kaldaðarneskirkja	Óviss /Kaldaðarneskirkja
Lambastaðir	13 / Kaldaðarneskirkja	Óviss / Kaldaðarneskirkja	Óviss /Kaldaðarneskirkja
Flóagafi	25 / Skálholtsstóll	Óviss / Skálholtsstóll	36 2/3 / Skálholtsstóll
	Meðaldýrleiki 21 hdr.		Meðaldýrleiki 18 hdr.

Meðaldýrleiki jarða í Árnessýslu árið 1847 var um 27 hdr. Þrjár jarðir eru yfir meðaldýrleika. Fjórar jarðir eru yfir meðaldýrleika sýslunnar, Smjördalir, Selfoss, Flóagafi, auk Kaldaðarness, sem ekki hefur verið undir 60 hdr., þó það komi ekki fram. Allar eru þessar jarðir í eigu Skálholtsstóls. Telja má líklegt að forna kirkjujörðin Sandvík hafi í

²⁸ BL, 103-104.

²⁹ JÁM II, 40-89.

³⁰ JJ, 59-61.

öndverðu verið hærra metin en jarðatöl greina frá. Líkindi eru til að henni hafi snemma verið skipt upp og í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín segir t.a.m.:

Munnmæli eru, að þessi jörð [Litla-Sandvík] og Stóra-Sandvík hafi að fornu verið ein jörð, og er það til líkinda hjer um, að óskift er öllum úthögum milli jarðanna, og brúkar hvör jörðin so sem hún þarf, nema þegar misjafnt eru mannaðar jarðirnar og menn slá úthaga ... En svo langt sem menn vita til hafa þetta verið tvær lögbýlisjarðir og fult fyrirsvar á hverri.³¹

Sé litið á töfluna sést einnig að jarðardýrleiki allra jarðanna tekur breytingum milli 1686 og 1847. Sérstaka athygli vekur að næstum allar jarðir Skálholtsstóls (5 af 7) hækka í mati á þessu tímabili og jarðir í bændaeign lækka mikið, um helming eða meira.

Elstu fornbréfin eru frá 13. öld og má af þeim fá nokkra hugmynd um byggðaskipan á svæðinu. Aðeins fimm jarðir í Sandvíkurhreppi koma fyrir í fornum skjölum, máldögum kirkna og sölu-, testamentis eða vitnisburðarbréfum: Selfoss, Kaldaðarnes, Sandvík, Kotferja og Björk. Selfoss og Kaldaðarnes, er getið í máldaga um ferju yfir Ölfusá frá því um 1200.³² Í máldaganum er Selfoss nefnd „Fors“ (Foss) og auk þess er talað um Ferju, hvort sem um er að ræða Kirkjuferju í Ölfusi eða Kotferju í Sandvíkuhreppi, en þær jarðir liggja gegnt hvor annari við Ölfusá, eru eign Skálholtsstóls og ferjustaðir. Kaldaðarneskirkju er fyrst getið í máldaga Páls biskups Jónssonar frá um 1200³³ og Sandvíkurkirkja kemur fyrst fyrir í Vilkinsmáldaga frá 1397.³⁴ Kotferju er getið í sambandi við sáttagerð um arfaskipti og eftirstöðvar vegna vígs Orms Einarssonar og gjörningur sáttanna fór fram á Kotferju árið 1529.³⁵ Frá árinu 1566 er til jarðaskiptabréf og landamerkjalyking Bjarkar. Þá er jörðin í eyði: „þetta domkirkjunnar Eijdikot. heitandis Biorck.“ en Skálholtstóll var að skipta á Björk og jarðarparti í Langholti.³⁶ Af þessu að dæma hefur Björk, verið í bændaeign í um 100 ár því um miðja 17. öld komst hún aftur í eigu biskupstólsins.³⁷ Fornbréfasafnið geymir oft landamerkjalykingar, en lýsing Bjarkar er sú eina sem þangað hefur ratað, af skráningarsvæðinu.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á 20. öld eru á flestum stöðum á landinu margir staðir þar sem byggð hefur annaðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem hjáleigur eða afbýli hafa lagst í eyði fyrir 1847.

³¹ JÁM II, 102-103.

³² DI I, 320.

³³ DI XII, 8

³⁴ DI IV, 54.

³⁵ DI IX, 488

³⁶ DI XIV, 534.

³⁷ SB II, 345

Nr. fornleifar-Nafn býlis	Í byggð	Nr. fornleifar-Nafn býlis	Í byggð
ÁR-199:008 Stíkill ÁR-200:005 Guðubyrgi ÁR-200:012 Önnuhraukur ÁR-202:006 Móhús ÁR-202:047 Hábeinsstaðaborg ÁR-206:006 Byggðarhornshjál. ÁR-208:009 Snorrakot ÁR-208:010 Ísólfskot ÁR-208:020 [nafnlaust] ÁR-212:003 Hóll ÁR-212:005 Smjörðalasel	sa. 1690-1693 ekki vitað ekki vitað ekki vitað ekki vitað sa. 1697-1729 sa. 1680-1694 til 1707 ekki vitað sa. 1690-1707 til sa. 1830	ÁR-217:007 Fosskot ÁR-217:008 Rauðholtsbær ÁR-217:009 Fagurgerði ÁR-219:011 Lambastaðahjál. ÁR-219:012 Stöðulkot ÁR-222:003 Staðarborg ÁR-226:002 Miðhús ÁR-229:004 Gerðishjál. (Gerðiskot ÁR-229:005 Móakot ÁR-229:006 Flag ÁR-229:023 [nafnlaust]	1781-1802 til 1700(1400?) 1776-1784 fyrir 1762 til um 1701 1689-1707 til um 1730 1673-1699 fyrir 1709 1660-1701 1690

Af þessum 22 býlum byggjast 9 upp á 17. og 18. öld, sum aðeins í nokkur ár og önnur voru í stopulli byggð. Langflest býlanna fara í eyði seint á 17. öld eða á 18. öld, eða 14. Vafi er á hvort Staðarborg, Miðhús og jafnvel Gerðishjáleiga eigi heima í þessari töflu þar sem Staðarborg var í raun aðeins tímabundið bæjarstæði Magnúsfjósa, þó býlið hafi tekið nafn af Staðarborginni, meðan það var bæjarstæðið. Miðhús er fyrra bæjarstæði samnefnd býlis. Bæði Magnúsfjós og Miðhús voru flutt undan landbroti Ölfusár og er örnefnið Miðhúsahóll nú hólmi í ánni. Gerðishjáleiga eða Gerðiskot fór sannarlega í eyði rétt fyrir 1700 en virðist hafa byggst upp aftur eftir 1839, sem Gerðakot.

Þó heimildir geti ekki um jarðir fyrr en á 13. öld, segir það lítið um hvenær þær voru fyrst byggðar og má ætla að flest lögbýlin hafi verið komin í byggð á 11. öld, í síðasta lagi. Þó fárra lögbýla af skráningarsæðinu sé getið í ritheimildum verður að ætla að byggð í þessum hluta Flóans hafi verið komin í stöðugt horf á 13. öld, en líklega mun fyrr og ekki að sjá að neinar verulegar breytingar hafi orðið á byggð á hámiðöldum eða eftir siðaskipti.

Á 17. öld varð mikil byggðaaukning á Íslandi, fjöldi hjáleigna og smákota byggðust upp um allt land, sum í skamman tíma en önnur hafa haldist í byggð fram á þennan dag. Þessi þróun sést í Sandvíkurhreppi enda hægt um vik að byggja upp býli í flatneskjunni. Af 22 býlum í framangreindri töflu byggðust a.m.k. 8 upp á 17. öld. Sé uppruni þeirra 21 hjáleigu, sem Johnsen gaf sérstakt jarðanúmer í Jarðatali sínu, skoðaður eru aðeins tvær sem byggjast upp á 17. öld, Ásakot og Valdakot, hinar eru langflestar eldri.

Flóinn er svo að segja marflaturland, en var ekki að sama skapi auðveldur yfirferðar. Hin svokallaða Breiðamýri leggur undir sig stóran hluta hreppsins, að sunnan og austan. Var hún

víða svo blaut, að hún líktist flóa inni á milli, enda eru dælu-, flóða- og keldnaörnefni sjálfsagt óvíða fleiri á landinu. Þar sem mýrin er ekki ráðandi, er valllendi, helst meðfram bökkum Ölfusár og sumsstaðar gægist hraun upp úr sverðinum. Afrétt á Sandvíkurhreppur ásamt öðrum hreppum í Flóanum, fyrir ofan Gnúpverjahrepp.³⁸ Í hreppnum, sem var í þjóðbraut vegna ferjunnar, var aðeins eitt stórbýli á landsmælikvarða, hjáleigubýggð frá fornu fari og gríðarleg ítök Skálholtstóls. Þetta leiðir hugann að því hvernig byggðin í Sandvíkurhreppi mótaðist í öndverðu.

Í Landnámu er Kaldaðarness (Kallnesingahreppur) og Selfoss getið. Kumlin sem fundust á Selfossi er öruggt vitni um byggð þar fyrir 1000. Skálholtsstaður hefur að líkindum snemma verið búinn að ná undir sig jarðeignum á svæðinu auk þess sem ferjustaðirnir voru eign biskupsstólsins. Gríðarleg umferð var um Ölfusá og hafa ferjutollar ekki aðeins gefið mikið í aðra hönd heldur fylgdu einnig áhrif og völd. Landnámsjörðin Selfoss var hvorki hátt metin, stórbýli né kirkjuförð fyrr en kaupstaðarmyndun hófst þar í lok 19. aldar. Hins vegar virðist þungamiðjan strax hafa verið við ferjustaðinn Kaldaðarnes. Auk þess að gegna lykilhlutverki í þjóðbraut var Kaldaðarnes hæst metna jörð hreppsins og kirkjustaður. Annar staður innan hreppsins varð þó snemma áhrifamikill, Sandvík. Sandvík var ein fjögurra jarða, sem var í bændaeign í hreppnum. Þar var þingstaður sveitarinnar um aldir og kirkjua fram á 17. öld. Auk þessa tók hreppurinn nafn eftir Sandvík, en kallaðist ekki áfram Kallnesingahreppur eins og hann var nefndur í Landnámu. E.t.v. má sjá þarna togsteitu milli kirkju og veraldlegra höfðingja. Þótt engjar séu votsóktar í Sandvíkurhreppi þá sprettur þar vel. Nöfn Skálholts- og Kaldaðarneskirkjujarðanna; Smjördalir, Björk, Kálfhagi, Lambastaðir gefa e.t.v. vísbendingu um hlutverk þeirra í öndverðu og jafnvel um hlunnindi sem Skálholtsstóli hefur þótt eftirsóknarverð. Auk þess voru leigutekjur miklar af svæðinu ekki síst í formi smjors, sem annaðhvort var lagt inn í Skálholti eða á Eyrarbakka.

Eitt einkenni byggðarinnar var mikil hjáleigubýggð í kringum höfuðjarðirnar. Kölluðust þessir kjarnar „hverfi“. Þrír nokkuð greinilegir byggðakjarnar eru í Sandvíkurhreppi. Syðst og vestast er Flóagafshverfi, sem samanstóð af 1 löbýli og hjáleigum. Nyrst, á bökkum Ölfusár, er Kaldaðarneshverfi. Það samanstóð af 4 lögbýlum Kaldaðarnesi, Lambastöðum, Kálfhaga og Kotferju og hjáleigum. Miðkjarninn er Sandvíkurhverfi. Samkvæmt hefðinni stóðu þar 3 lögbýli, Stóra-, Litla-og Eyði-Sandvík, öll í bændaeign, ásamt hjáleigum. Hér verður þó að telja austasta kjarnann talinn með, Votmúla (bændaeign), Björk, Byggðarhorn, Smjördali, Jórvík og Selfoss ásamt hjáleigum. E.t.v. hefur

³⁸ SB II, 295, 303.

mið-og austasti kjarninn byggst fyrstur, kumlin fundust á Selfossi og hefur sá hluti kjarnans byggst með vissu fyrir 1000, auk þess, sem í þessum kjarna var kirkjustaður og þingstaður hreppsþúa. Þó verður að telja líklegt að nyrsti kjarninn, Kaldaðarneshverfi, hafi ekki byggst síðar en Sandvíkurhverfið.

Bæjanöfn sem eru ósamsett náttúrunöfn eru yfirleitt talin til marks um elsta stig búsetu. Björk er eina nafnið sem uppfyllir þessi skilyrði, utan landnámsjarðarinnar Selfoss, sem kallaðist Foss fyrir á öldum. Björk var lágt metin jörð og Selfoss kemur lítt við sögu eftir landnámsöld. Algengustu liðir í bæjanöfnum í Landnámu eru fell, dalur, holt, nes, vík, hóll, á og eyri og flest þeirra ósamsett. Nokkrir liðir eru enn fátíðari, það eru t.d. fors (foss) og múli.³⁹ 2 bæjanöfn eru samsett úr náttúrunöfnum, Sandvík og Votmúli. Bæjanöfn sem enda á -staðir eru yfirleitt taldir tilheyra seinni stigum landnáms. Aðeins eitt lögbýli í hreppnum með -staða endingu er í hreppnum, Lambastaðir (einnig nefndir Lambhagi). Langflest lögbýli hreppsins bera búsetunöfn: Byggðarhorn, Smjördalur, Kotferja, Kallaðarnes og Kálfhagi, en þau eru mun færri í Landnámu en nöfn dregin af náttúru.⁴⁰ Af örnefnum má e.t.v. draga þá ályktun að Sandvíkurhreppur hafi ekki verið fyrsti kostur landnámsmanna heldur byggst á síðari hluta landnámsaldar.

Eins og sést af þessum hugleiðingum má leggja á ýmsan hátt út af tiltækum heimildum um upphaf byggðar í Sandvíkurhreppi en er þó fátt fast í hendi.

3. Skrá yfir fornleifar í Sandvíkurhreppi

ÁR-199 Stóra Sandvík

1686: Jarðardýrleiki 26 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki 20 hdr. Bænhús að fornu. Skógur til kolagjörðar í almenningi í Búrfelli. Eigandi af 1/2 jörðinni (Austurbæ) er Andrés Fimmbogason lögréttumaður. Að hinum helmingnum (Vesturbæ) var eigandi Sigurður Loftsson bóndi. Leiguliðar bjuggu þá á pörtunum tveimur. Með eru taldar hjáleigurnar, Stekkar [ÁR-200], Nabbi [ÁR-201] og Stikill. JÁM II, 101. Sandvíkurhreppur er nefndur eftir jörðinni svo hún hefur þegar verið orðin þungamiðja svæðisins fyrir 1100 og sjálfsgt þingstaður frá þeim tíma. Jörðin kemur nokkrum sinnum fyrir í fornbréfasafninu: 11. janúar 1542: "Dómr þriggja klerka og þriggja leikmanna út nefndr af Gizuri biskupi Einarssyni, um kærur biskups til Eyjólfssonar (á Hjalla) um kúgildahald og kýrtöku." Eyjólfur þessi "hafði haft ku með stadarins marki fra sanduijk heimt til sin og latid skera." DI X, 698. Ráðsmannsreikningur fyrir árið 1557 í Skálholti: "...gollidin kyr j Sandviik uegna Jons Asgaussonar." DI XIII, 170. 1839: "...Sandvíkurhverfi, sem einnig er kringlótt bæja<h>verfi. Stendur Sandvík þar í miðið, 14 hndr., 40 ál(nir) að dýrleika. Þar er samkomustaður sveitarþúa." Í Sandvíkurhverfi standa bæirnir: Sandvík, Litla-Sandvík, Nabbi, Stekkar, Eyði-Sandvík, Geirakot og Stikill. SSÁ, 65. Í Stóru-Sandvík voru háð hreppaskila-og manntalsþing sennilega frá 11. öld og fram yfir 1870. Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1-2. Stóra-Sandvík er ein af elstu jörðunum í Sandvíkurhreppi og voru þar lengi tveir bæir en 1905 lagðist Vesturbær

³⁹ Svavar Sigmundsson. Íslensk örnefni, 12.

⁴⁰ Svavar Sigmundsson. Íslensk örnefni, 12.

af [lagðist til Litlu-Sandvíkur] og þá var tvíbýli í Austurbæ. Stóru-Sandvík var skipt 1943 og hefur þar síðan verið félagsbú fjögurra bænda sem búa í Stóru-Sandvík og Stóru Sandvík I - III. SB II, 350-352.

Túnakort 1917: Tún 5,2 ha., þar af sléttað 6/7. Matjurtagarðar 2004 m². 1709: Engjunum spillir vatn, sem jetur úr rótina.", JÁM II, 101. "Beitiland á Stóra-Sandvík í Sandvíkurheiði vestanverðri allt upp að Ölfusá og engjaland er í Stóru-Sandvíkurengjum sunnan við Kaldaðarneslínuna, vestan við land Stekka. Mikið land tilheyrir einnig Stóru-Sandvík á Breiðumýri vestan Eyrarbakkevagar." SB II, 351.

ÁR-199:001 *Stóra Sandvík* bæjarhóll bústaður

Vesturbær: "...en vesturbærinn þar sem íbúðarhúsið er nú [1960].", segir í örnefnaskrá.

1703: Tveir eigendur og tvö býli. JÁM II. Stóra Sandvík skiptist í Austurbæ og Vesturbæ og stóðu bæirnir á sama bæjarhól, uns Vesturbær lagðist af 1905. SB II. "Bæjarstæðið í Stóru-Sandvík hefur verið það sama frá því byggð var hafin þar. Er það til marks um þetta, að komið var niður á gamla langeldasteina, er grafið var fyrir nokkrum árum fyrir næturhitageymi við norðurhlið íbúðarhússins. Um aldamótin, þegar tvíbýlið var enn, var austurbærinn austan við núverandi íbúðarhús, á hlaðinu, en vesturbærinn þar sem íbúðarhúsið er nú. Vesturbærinn var rifin á fyrsta tug aldarinnar og hét þar síðan Vesturbæjarhóll.", segir í örnefnaskrá Stóru-Sandvíkur og Nabba. "Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík.", segir í örnefnaskrá Litlu-Sandvíkur og Stóru-Sandvíkur II.

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 100-101; SB II, 350-352; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1; Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:002 *Sandvíkurkirkja* heimild um hálfkirkja

"Fjóshóll hét hóll sem stóð sunnan undir mjólkurhúsinu, á honum stóð Bænahúsið en í Stóru-Sandvík var hálfkirkja eða bænhús í kaþólskum sið.", segir í örnefnaskrá.

VILKINSMÁLDAGI 1397:

Kirkia i Sandvijk er helgud Gudi oc hinum heilaga petro postula.

Hun æ eina kv .iij. biollur. alttarisklædi. ij. kross yfer alltari. glodarkier. pieturs lykneski. ein kiertastika.

þar skal syngia anna hvern dag helgann. luka. ij. merkur presti.

portio Ecclesiae vmm .ij. ar oc xx. fiogur hundrad oc mork. hun a kross oc Jonshöfud Babistæ er Loptur hefur tillagt og hann hefur þar giort upp við kirkjuna firir forna tiund sem stendur skrifud j máldaga herra Michels." DI IV, 54.

GÍSLAMÁLDAGI frá 1570 og síðar:

"Hálfkirkjan í Sandvijk." DI XV, 551, 655.

1709: "Hjer hefur að fornu bænhús verið, en ekki tíðir veittar í manna minni og er þar nú skemmuhús, sem áður var bænhúsið." JÁM II. 1839: "Þar hefur verið bænahús." SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 100; SSÁ, 65; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1; DI

ÁR-199:003 *Stóra Sandvík* bæjarstæði býli

Hér var tvíbýli um langan aldur og stóðu bæirnir á sama bæjarhól. Hér er fyrst skráð bæjarstæði Vesturbæjar. Vesturbær var þar sem íbúðarhúsið er nú.

1703: Tveir eigendur og tvö býli. JÁM II. Stóra Sandvík skiptist í Austurbæ og Vesturbæ og stóðu bæirnir á sama bæjarhól, uns Vesturbær lagðist af 1905. SB II. "Bæjarstæðið í Stóru-Sandvík hefur verið það sama frá því byggð var hafin þar. Er það til marks um þetta, að komið var niður á gamla langeldasteina, er grafið var fyrir nokkrum árum fyrir næturhitageymi við norðurhlið íbúðarhússins. Um aldamótin, þegar tvíbýlið var enn, var austurbærinn austan við núverandi íbúðarhús, á hlaðinu, en vesturbærinn þar sem íbúðarhúsið er nú.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 100-101; SB II, 350-352; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:004 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-199:005 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-199:006 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-199:007 heimild um mógrafir

"Tæplega 100 metra breið óræktuð ræma liggur nú milli túnanna í Stóru-Sandvík og Stekkum. Þegar landaskipti

fóru fram voru suðurtakmörk túnsins við Stikil og austurtakmörkin voru að sjá í vélageymsluna sem nú er. Var þá ennþá óræktað í kringum Vallarskurð og allt austur að Eyrarbakka-veg. En austan Eyrarbakka-veg kom um 11 hektara þríhyrningur í hlut Stóru-Sandvíkur og endaði spildan í Grafhólum við Kaldaðarneslínu. Á þessu svæði var aðalmótkekjulandið í Sandvíkunum.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Torfrista og stúnga bjargleg. Móskurður til eldiviðar hefur að fornu verið, meinast nú eyddur, brúkast ei." JÁM II. 1839: "Ekki verður þar [í Sandvíkurhreppi] mór tekinn sökum vatns og leirforar." SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 101; SSÁ, 66; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:008 *Stikill* bæjarstæði býli

1839: "100 faðma í suður frá Sandvík er eyðijörð nokkur, Stikill að nafni; "Stikill stóð frammi á túninu." SB II. Sunnan við Norðurhús [020] og Hrutakofann [021] var Ennið sem var "slétt bunga sem náði að þverskurði í túninu. Þar var hjáleigan Stikill sem var í byggð til 1700.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Stikell önnur eyðihjáleiga, af báðum pörtum, byggð í fyrstu fyrir manna minni, lá þar eftir lengi í eyði, en uppbyggð aftur fyrir 19 árum, og varaði þá byggðin í 3 ár [1690-1693]...Fóðrast kunni i kýr og vi ær. Þessa grasnautn brúkar heima-jörðin til beitar. Ómögulegt er hjer aftur að byggja nema jörðunni til meins." JÁM II 1839: "...óviss er dýrleiki hennar eða hvenær hún hefur í eyði lagst. En orsök til hennar eyðileggingar eru líklega hættur og leirpyttir þeir, sem árlega aukast og skemma svörð jarðar af leirbleytu þeirri, sem úr þeim rennur, og muni hið sama hafa ollað eyðileggingu selja þeirra á Breiðumýri, sem bæði hafa tilheyrt Kaldaðarnes- og Sandvíkurhverfum, en nú eru fyrir meir en 100 árum af lögð." SSÁ. "Þar var síðast hesthús, rífið rétt fyrir stríð. Túnið austur og suður af Stikli nefnist Stiklisstykki...Sáust ummerki nokkur þar, svo sem garðbrot og heygarður allt til þess er túnið var fært út lengra fram eftir.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 102; SB II, 350; SSÁ, 66; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2, 4

ÁR-199:009 heimild um sel

Samkvæmt Sýslu og sóknalýsingum frá 1839 er sagt frá seljum í Breiðumýri sem höfðu verið aflögð um 100 árum fyrr eða um 1740.

1839: "En orsök til hennar eyðileggingar [hér er vísað til hjáleigunnar Stikils 008] eru líklega hættur og leirpyttir þeir, sem árlega aukast og skemma svörð jarðar af leirbleytu þeirri, sem úr þeim rennur, og muni hið sama hafa ollað eyðileggingu selja þeirra á Breiðumýri, sem bæði hafa tilheyrt Kaldaðarnes- og Sandvíkurhverfum, en nú eru fyrir meir en 100 árum af lögð." SSÁ.

Heimildir: SSÁ, 66

ÁR-199:010 heimild um ristur

1709: "Torfrista og stúnga bjargleg." JÁM II.

Heimildir: JÁM II, 101

ÁR-199:011 *Vesturgarður* heimild

"Fyrir framan hann [Vesturbæjarhól 001] var Vesturgarður með háum torfvegg umhverfis og í suðurhorni hans Lambhús [012] og Hesthús [013]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:012 *Lambhús* heimild um lambhús

"Fyrir framan hann [Vesturbæjarhól 001] var Vesturgarður [011] með háum torfvegg umhverfis og í suðurhorni hans Lambhús og Hesthús [013], bæði rífin 1920-30.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:013 *Hesthús* heimild um hesthús

"Fyrir framan hann [Vesturbæjarhól 001] var Vesturgarður [011] með háum torfvegg umhverfis og í suðurhorni hans Lambhús [012] og Hesthús, bæði rífin 1920-30.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:014 kirkjugarður legstaður

"Austur undan Vesturgarði [011] komu Kirkjugarðspúfur og sjást sumar ennþá. Kirkjugarðurinn hefur verið vestan undir núverandi mjólkurhúsi, hefur oft verið komið þar niður á mannabein við uppgroft.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:015 *Brunnstígur* heimild um leið

"Fyrir vestan og framan Kirkjugarðspúfur [sem eru austur undan Vesturgarði 011] kemur lítill slakki sem Undirpollur nefnist. Niður með Undirpolli að vestan kom Brunnstígur og sér móta fyrir honum enn, hann lá að brunninum eða Brunnhúsi [016].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:016 *Brunnhús* heimild um brunn

"Fyrir vestan og framan Kirkjugarðspúfur [sem eru austur undan Vesturgarði 011] kemur lítill slakki sem Undirpollur nefnist. Niður með Undirpolli að vestan kom Brunnstígur [015] og sér móta fyrir honum enn, hann lá að brunninum eða Brunnhúsi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

ÁR-199:017 *Þinghúshóll* heimild um þingstað

"Þinghúshóll er beint fram af bænum og stóð Þinghúsið á honum en í Stóru-Sandvík voru háð hreppaskila-og manntalsþing sennilega frá 11. öld og fram yfir 1870. Fyrir framan Þinghúshól stóð Lögrétta [018].", segir í örnefnaskrá.

Í Sandvík var þingstaður sveitarinnar. EÓ.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1-2; EÓ, 14.

ÁR-199:018 *Lögrétta* heimild um þingstað

"Þinghúshóll [018] er beint fram af bænum og stóð Þinghúsið á honum en í Stóru-Sandvík voru háð hreppaskila-og manntalsþing sennilega frá 11. öld og fram yfir 1870. Fyrir framan Þinghúshól stóð Lögrétta .", segir í örnefnaskrá.

"Var það veggur hlaðinn í hring eða boga, um 10 metrar á þvermál. Lögrétta var sléttuð út laust fyrir 1930 og stendur þar nú grafreitir Magnúsar Magnússonar í Stóru-Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1-2

ÁR-199:019 *Harðhaus* þjóðsaga draugur

"50 metrum fyrir framan Þinghúshól [017], alveg við götuna, var einstök þúfa, allhá. Nefnist hún Harðhaus.", segir í örnefnaskrá.

"Sú sögn er um Harðhaus að þar hafi verið kveðnir niður tveir draugar og járnkarlar í kross yfir þeim.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-199:020 *Norðurhús* heimild um fjárhús

"Austur af Þinghúshól en beint fram af peningshúsunum er lág og löng bunga í túninu. Nefnist hún Flötin. Austur af henni og samsíða er sléttlendi, er Undirlendi heitir. Í suðurodda Flatarinnar stóðu tvö hús sambyggð, Norðurhús fyrir um 50 fjár og Hrútakofi [021] suður af því.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-199:021 *Hrútakofi* heimild um fjárhús

"Austur af Þinghúshól en beint fram af peningshúsunum er lág og löng bunga í túninu. Nefnist hún Flötin. Austur af henni og samsíða er sléttlendi, er Undirlendi heitir. Í suðurodda Flatarinnar stóðu tvö hús sambyggð, Norðurhús [020] fyrir um 50 fjár og Hrútakofi suður af því.", segir í örnefnaskrá.

"Rúmaði Hrútakofinn 12-14 kindur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-199:022 heimild um kálgarð

"Nabbi [ÁR-202] stóð á allháum hól fyrir norðan kálgarðinn...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-199:023 *Stórabúfa* þjóðsaga legstaður

"Fyrir austan og sunnan Nabbagarð [ÁR-202:002] koma Frændaflatir, sérkennilegar beðasléttur, rennisléttar með rás á milli...Fyrir sunnan syðstu flötina er aflöng þúfa, mjög sérkennileg. Nefnist hún Stórabúfa eða bara Kallinn.", segir í örnefnaskrá.

"Er mælt að þar sé maður grafinn, ákaflega stór og mikill um sig. Hafa sumir þóst sjá hann, þ.á.m. Ragnhildur Hjaltadóttir kona Kristjáns Siggeirssonar húsgagnasmíðs. Svaf hún í stofunni í gamla bænum í Stóru-Sandvík og vaknaði við það að maður var kominn á gluggann. Var hann svo hár að hún rétt sá í grátt skeggið efst í glugganum. Stórubúfu átti eitt sinn að slétta meðan stóð á útfærslu Nabbatúns. Dreymdi mann þann sem verkið

átti að vinna að haugbúinn kæmi til sín og segðist hafa "legið þar síðan í Dimmaveðri." Baðst hann þess að mega liggja þarna áfram og var þá tyrft aftur yfir leiðið. Dimmaveðrið halda menn að hafi verið annaðhvort Svartidaði eða Stórabóla.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:024 *Kvíar* heimild um kvíar

"Við austurjaðar Nabbatúns, í suðvesturhorni gamla Stóru-Sandvíkurtúnsins, er Aukatún og nær alveg fram að litla skurðinum sem gengur þvert í götuna. Syðst í horninu á aukatúni um 40 metra frá götunni voru Kvíamar frá Stóru-Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:025 *Litlu-Sandvíkurmóbyrgið* heimild um mógrafir

"Tæplega 100 metra breið óræktuð ræma liggur nú milli túnanna í Stóru-Sandvík og Stekkum. Þegar landaskipti fóru fram voru suðurtakmörk túnsins við Stíkil og austurtakmörkin voru að sjá í vélageymsluna sem nú er. Var þá ennþá óræktuð í kringum Vallarskurð og allt austur að Eyrarbakkegi. En austan Eyrarbakkegi kom um 11 hektara þríhyrningur í hlut Stóru-Sandvíkur og endaði spildan í Grafhólum við Kaldaðarneslínu. Á þessu svæði var aðalmótkekkjalandið í Sandvíkunum [sjá 007]. Efst í Stóru-Sandvíkurspildunni í nánd við Strokkihól, en austan vegar, var Litlu-Sandvíkurmóbyrgið og þar í kring móðælur frá Litlu-Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Torfrista og stúnga bjargleg. Móskurður til eldiviðar hefur að fornu verið, meinast nú eyddur, brúkast ei." JÁM II. 1839: "Ekki verður þar [í Kaldaðarnessókn] mór tekinn sökum vatns og leirforar."SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 101; SSÁ, 66; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:026 *Völlur* heimild um mógrafir

"Vestan [Eyrarbakka]vegarins í hinum eiginlega Velli var einnig mótekja góð. Þar í vellinum miðjum var Móðæl og Móbyrgi, hvort tveggja frá Stóru-Sandvík. En í norðausturhorni Vallarins, nálægt Strokkihól, var Sandvíkurstekkur [027]...Völlurinn afmarkaðist af Kaldaðarneslínu að sunnan en Vallarskurður var á vesturtakmörkunum hans við heimatún.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Torfrista og stúnga bjargleg. Móskurður til eldiviðar hefur að fornu verið, meinast nú eyddur, brúkast ei." JÁM II. 1839: "Ekki verður þar [í Sandvíkurhreppi] mór tekinn sökum vatns og leirforar."SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 101; SSÁ, 66; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:027 *Sandvíkurstekkur* heimild um stekk

"Vestan [Eyrarbakka]vegarins í hinum eiginlega Velli [026] var einnig mótekja góð. Þar í vellinum miðjum var Móðæl og Móbyrgi, hvort tveggja frá Stóru-Sandvík. En í norðausturhorni Vallarins, nálægt Strokkihól, var Sandvíkurstekkur og sér nú alls ekki fyrir neinum ummerkjum hans. Völlurinn afmarkaðist af Kaldaðarneslínu að sunnan en Vallarskurður var á vesturtakmörkunum hans við heimatún.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

ÁR-199:028 *Hvíldarþúfa* heimild um áfangastað

"Suður af Stikli [008] var Torfarimi og náði frá Hjallhóladælum austur að Vellinum [026]...Í Torfarima miðjum hét Hvíldarþúfa. Var hún mitt á milli Stíkils og Stekka.", segir í örnefnaskrá.

"Það var síður krakkanna frá Stóru-Sandvík að leggjast þar niður til hvíldar er þau ráku beljurnar fram á mýri og dregur þúfan nafn af því.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-199:029 *Flóðgarður IV* heimild um varnargarð

Flóðgarður IV: "Norður og vesturmörk gömlu Nabbaengjanna voru áður fyrr lína dregin úr Grásteini í Ketilvörðu og síðan réðu Kaldaðarnesmörk niður að Stekkakeldu. Vestasta stykkið í Nabbaengjum hét Ketilvörðustykki og fremst í því alveg við landamerkin var Leirinn. Ketilvörðustykki náði austur að Flóðgarði IV sem er vestasti flóðgarðurinn í Sandvíkurlandi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-199:030 *Flóðgarður V* heimild um varnargarð

Flóðgarður V: "Norður og vesturmörk gömlu Nabbaengjanna voru áður fyrr lína dregin úr Grásteini í Ketilvörðu og síðan réðu Kaldaðarnesmörk niður að Stekkakeldu. Vestasta stykkið í Nabbaengjum hét Ketilvörðustykki og fremst í því alveg við landamerkin var Leirinn. Ketilvörðustykki náði austur að Flóðgarði IV [029] sem er vestasti flóðgarðurinn í Sandvíkurlandi. Fyrir austan hann er Miðstykki og nær að garði [031] sem gengur þvert yfir Nabbaengjar mitt á milli Flg. IV og V.", segir í örnefnaskrá. Er rétt neðan Hannesarhúsa [034].

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-199:031 heimild um varnargarð

Flóðgarður sem gengur þvert yfir Nabbaengjar: "Norður og vesturmörk gömlu Nabbaengjanna voru áður fyrir lína dregin úr Grásteini í Ketilvörðu og síðan réðu Kaldaðarnesmörk niður að Stekkakeldu. Vestasta stykkið í Nabbaengjum hét Ketilvörðustykki og fremst í því alveg við landamerkin var Leirinn. Ketilvörðustykki náði austur að Flóðgarði IV [029] sem er vestasti flóðgarðurinn í Sandvíkurlandi. Fyrir austan hann er Miðstykki og nær að garði [031] sem gengur þvert yfir Nabbaengjar mitt á milli Flg. IV og V [030]. Þann garð hlóðu Stóru-Sandvíkurbræður og urðu við það verk svo illa haldnir á mat og drykk að þeir nefndu næsta stykki fyrir austan Sultarstykki. Sultarstykki nær austur að Flg. V en þar fyrir austan er Hafurshólastykki.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-199:032 Svartsel örnefni sel

Selsörnefni í Vesturbæjarmýri: "Mýrin kemur fyrir framan Stekkakeldu og eru þar bestu og víðáttumestu slægjulönd Stóru-Sandvíkur. Afmarkast Stóra-Sandvíkurmýrin af Stekkakeldu að ofan, Kaldaðarnesmörkum að vestan, Eyrarbakka vegi að austan og áveitulandi ríkisins í Síberíu að sunnan. Áður en landskiptin fóru fram var þessu svæði skipt milli þriggja jarða: Nabba og var Nabbamýrin vestust, Stóru-Sandvíkur og hét það slægjuland Vesturbæjarmýrin og náði austur fyrir Gaujuflóð og Silungadæl...Fyrir framan Gaujuflóð og ennþá framar er Svartsel sem er í nánd við Flóðgarð IV [029].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5-6

ÁR-199:033 Sigurðarsel örnefni sel

Selsörnefni í Austurbæjarmýri: "Mýrin kemur fyrir framan Stekkakeldu og eru þar bestu og víðáttumestu slægjulönd Stóru-Sandvíkur. Afmarkast Stóra-Sandvíkurmýrin af Stekkakeldu að ofan, Kaldaðarnesmörkum að vestan, Eyrarbakka vegi að austan og áveitulandi ríkisins í Síberíu að sunnan. Áður en landskiptin fóru fram var þessu svæði skipt milli þriggja jarða: Nabba og var Nabbamýrin vestust, Stóru-Sandvíkur og hét það slægjuland Vesturbæjarmýrin og náði austur fyrir Gaujuflóð og Silungadæl, en austast kom Austurbæjarmýrin og voru takmörk hennar fyrir austan Eyrarbakka veg um Breiðdæl...Fremst á Austurbæjarmýrinni var Sigurðarsel.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5-6

ÁR-199:034 Hannesarhús heimild um beitarhús

Beitarhús í Austurbæjarmýri: "Mýrin kemur fyrir framan Stekkakeldu og eru þar bestu og víðáttumestu slægjulönd Stóru-Sandvíkur. Afmarkast Stóra-Sandvíkurmýrin af Stekkakeldu að ofan, Kaldaðarnesmörkum að vestan, Eyrarbakka vegi að austan og áveitulandi ríkisins í Síberíu að sunnan. Áður en landskiptin fóru fram var þessu svæði skipt milli þriggja jarða: Nabba og var Nabbamýrin vestust, Stóru-Sandvíkur og hét það slægjuland Vesturbæjarmýrin og náði austur fyrir Gaujuflóð og Silungadæl, en austast kom Austurbæjarmýrin og voru takmörk hennar fyrir austan Eyrarbakka veg um Breiðdæl...Fremst á Austurbæjarmýrinni var Sigurðarsel [033]. Fyrir ofan það alveg við veginn en á móts við Svartsel [032] og Nabbatóft [Ár-201:009] voru Hannesarhús, beitarhús Hannesar Magnússonar í Stóru-Sandvík. ", segir í örnefnaskrá.

"Sjást öll ummerki þar ennþá glögg. Rétt þar fyrir ofan var Flóðgarður V [030]....", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5-6

ÁR-199:035 Tjaldhóll örnefni tjaldstæði

Flóðgarður V [030] gekk í gegnum Tjaldhól "breytti þá örlítið um stefnu og lá síðan að Stekkakeldu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 6

ÁR-199:036 Flóðgarður VI heimild um varnargarð

"Milli flóðgarðs V [030] og VI hét Þríhyrna og lá milli flóðgarðsins, vegarins og Silungaskurðar. Þar fyrir ofan komu tvö stykki með garði [037] á milli, hét hið vestara Keldustykki en austur af því er Rosastykki og liggur að Flg. VI.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 6

ÁR-199:037 heimild

Garður milli Keldustykkis og Rosastykkis: "Milli flóðgarðs V [030] og VI [036] hét Þríhyrna og lá milli flóðgarðsins, vegarins og Silungaskurðar. Þar fyrir ofan komu tvö stykki með garði á milli, hét hið vestara Keldustykki en austur af því er Rosastykki og liggur að Flg. VI [036].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 6

ÁR-199:038 *Tjaldhóll* örnefni tjaldstæði

"Svæðið fyrir ofan og austan Flg. VI [036] heitir Jóustykki...Það stykki afmarkast af Stekkakeldu að norðan en Eyrarbakkegi að austan og geymir aðeins eitt örnefni: annan Tjaldhól [en Tjaldhól 035], efst og vestast.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 6

ÁR-199:039 *Dýraflaki* heimild um brú

"Dýraflaki...er brúin á Eyrarbakkeginum, þar sem Kaldaðarneslína sker veginn.", segir í örnefnaskrá.

"Þótti brúin býsna dýr er hún var byggð og er þaðan nafnið komið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-199:040 *Félagsbryggja* heimild um kláfferju

Fyrirhleðslur í Ölfusá: "Þar austur af [Vesturbæjarbryggju 040] voru Austurbærinn í Stóru-Sandvík og Eyði-Sandvík í félagi með Félagsbryggju með 3 kláfum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-199:041 *Gamlistekkur* heimild um stekk

"Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík. Fyrir vestan Opnu tóku við Seilamóar eða Seilurnar og ná út að Gamlastekk, þar sem nú er hesthús.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:042 *Gíslarétt* heimild um rétt

"Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík...Þar fyrir utan og norðan [Gamlastekk 041] eru flóðadrög sem nefnast einu nafni Álaflóð og ná út undir Gíslarétt, fyrir vestan Sandvíkurmörk.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:043 *Utastikálgarður* heimild um kálgarð

"Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík...Þar fyrir utan og norðan [Gamlastekk 041] eru flóðadrög sem nefnast einu nafni Álaflóð og ná út undir Gíslarétt [042], fyrir vestan Sandvíkurmörk. Fyrir framan Álaflóðin er Utastikálgarður að norðanverðu við djúpt flóð.", segir í örnefnaskrá.

"Hann mun vera frá Stóru-Sandvík 15x10 m að flatarmáli og er afar gamall.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:044 *Sigurðarborg* heimild um beitarhús

"Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík...Í Vesturbæjarengjum er og beitarhúsin Sigurðarborg sem nú kallast almennt Kumlið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:045 *Reiðingsflóð* heimild um rist

"Svæðið fyrir framan veg tilheyrði allt Vesturbænum í Stóru-Sandvík...Í Vesturbæjarengjum er og beitarhúsin Sigurðarborg [044]...Skammt í útsuður þaðan er Reiðingsflóð. Í því er hólmi og var skorinn þar reiðingur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:046 *Ketilvörðudæl* heimild um rist

Suður af Utastikálgarði [043] eru vesturbæjarengjar. "Þar eru vesturmörk: bein lína úr Ketilvörðu..." Ketilvörðudæl er þar í grenndinni.

"Þegar hólminn [Reiðingsflóð 045] var orðinn útskorinn, var farið að skera bæði torf og reiðing frammi í Ketilvörðudæl. Þar þótti góður torfvöllur og sjást torfpælurnar enn (1957).", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:047 *Gvendartóftarhóll* örnefni

"Úr Ketilvörðu [sjá ÁR-201:007] réð bein lína austur í Grástein löndum milli Vesturbæjar og Nabba...Frá Grásteini réði bein lína fram í Hafursrimahól, vestur af Stekkum, en aftur norður rétt vestan í Langaflóði, norður

í Gvendartóftarhól, austur af Sigurðarborg [044].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:048 *Ferjusel* heimild um býli/sel

"Fátt er örnefna á svæðinu fyrir ofan Vesturbæjarengjar og Vesturheiðin, vestan Leyna, má heita örnefnalaus. Þó dylst engum vegfaranda Ferjusel, mikill hóll við veginn út að Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

"Er hann um 10 metra yfir sjávarmáli. Í Ferjuseli hefur verið sel eða beitarhús frá Kotferju og herma jafnvel sagnir að þar hafi Kotferjubærinn einn (svo) sinn staðið.", segir í örnefnaskrá. "Vera má að Kotferjubærinn hafi eitt sinn staðið á Ferjuseli, þar eru hleðslur. Einnig finnast bæjarhleðslur á Hábeinsstaðaborg, miðja vegu milli Kotferju og Ferjusels. Það gæti þó aldrei hafa verið nema stutt, því ferjumaðurinn varð að búa nálægt sinni ferju.", segir í örnefnaskrá Kotferju.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7; Ö-Kotferja, 3

ÁR-199:049 *Pallahús* heimild um fjárhús

"Á grýttu svæði í Seilunum [Seilurnar náðu út að Gamlastekk 041] stóðu lengi vel fjárhús frá Stóru-Sandvík, austurbænum...", segir í örnefnaskrá.

"...fyrir rúmt hundrað fjár. Voru þau rifin vorið 1957 og flutt á núverandi stað. Þessi fjárhús voru oflega nefnd Pallahús, kennd við Ara Pál Hannesson í Stóru-Sandvík (1901-1955).", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-199:050 *Kotferju-Skjólgarður* heimild um fjárskýli

"Fátt er örnefna á svæðinu fyrir ofan Vesturbæjarengjar og Vesturheiðin, vestan Leyna, má heita örnefnalaus...Í Vesturheiðinni var fátt um afdrep fyrir fé og var þess vegna hlaðinn upp a.m.k. á einum stað þríarma skjólgarður fyrir féð sem þarna var á vorin. Er garður þessi skammt fyrir sunnan Kotferjufjárhúsin á lágrí hæð og hefur veitt skjól úr öllum áttum.", segir í örnefnaskrá.

"Hann er nú að hrúni kominn [1961] en grjóthleðslumar vitna þó glögg um þann tilgang sem Kotferju-Skjólgarður hafði.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7-8

ÁR-200 Stekkar

1709: Hjáleiga frá Stóru Sandvík. Dýrleiki talinn í heimajörðinni. JÁM II, 101. 1847: Jarðardýrleiki 3 1/3 . JJ, 62. "Stekkar voru frá fornu fari hjáleiga frá austurbænum í Stóru-Sandvík. Þar hefur í upphafi verið stekkur frá Stóru-Sandvík, síðan hafa Sandvíkurmenn byggt hjáleigumanni Stekkinn en flutt Sandvíkurstekk úr Stekkalandi. Stekkarnir eru sennilega mjög gömul hjáleiga, því til sönnunar er hið samfellda land sem einkenndi flestar hinar eldri hjáleigur." Árið 1709 bjuggu í Stekkum leiguliðar og var svo fram 19. öld. En 1896 varð hún bændajörð. Ö-Stekkar, 1. "Svæðið milli Kaldaðarneslínu og Stekkakeldu, frá Eyrarbakkegi og vestur úr, skiptist milli Stekka og Nabba. Mörkin liggja gegnum Hafurshóla miðja og á Nabbi allt þar fyrir vestan en átti áður örlítinn skika að auki, fyrir ofan Kaldaðarneslínu, upp í Grástein í Vesturbæjarengjum.", segir í Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5.. "Núverandi eigendur búa félagsbúi hér og hafa Stokkseyrarsel undir."SB II, 353.

Túnakort 1917: Tún 2,1 ha., þar af sléttuð 3/5. Matjurtagarðar 813 m². "Land Stekka stendur í útjaðri Breiðumýrar. Heimatún snertir nú Stóru-Sandvíkurtún en fyrir framan það og vestan það eru Stekkaengjar og beitiland. Austan við Eyrarbakkegi eiga Stekkar Keldustykkið og þá hafa Stekkar land í Breiðumýri og eiga hluta Kotferjuflata þar sem hluti garðræktarinnar er."SB II, 353.

ÁR-200:001 *Stekkar* bæjarhóll bústaður

"...bygð fyrir manna minni skamt suður frá túninu [Stóra Sandvíkurtúni]."JÁM II. 1839: "Í útsuður 100 faðma frá Sandvík er Nabbi...þaðan 300 faðma eru Stekkar" SSÁ. "Stekkar standa 200 metra frá þjóðveginum og liggur vegur heim í hlað.", segir í örnefnaskrá.

1712: Stóru Sandvík var skipt í tvo parta, báðir í bændaeign. Stekkar var hjáleiga af parti Andrésar Fimmbogasonar lögréttumanns að Kröggólfsstöðum í Ölfusi og bjó þar leiguliði. "Kostir og ókostir sem áður segir á heimajörðinni."JÁM II. Andrés mun hafa átt austurbæinn.

Heimildir: JÁM II, 101-102; SSÁ, 65; Ö-Stekkar, 1, 2

ÁR-200:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-200:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-200:004 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-200:005 *Guðubyrgi* heimild um býli

"Fyrir framan Stekkabæinn er Framtúnið...Tveir hólar eru í Framtúninu: Guðuhóll er beint fyrir framan bæinn...", segir í örnefnaskrá Stekka. "Miðja vegu milli Strokkhóls og Dýraflaka [ÁR-199:039] stóð Guðubyrgi...", segir í örnefnaskrá Stóru-Sandvíkur og Nabba.

"Þar bjó til skamms tíma í einsetukofa sínum Guðlaug Filippusdóttir Björnssonar bónda í Stekkum.", segir í örnefnaskrá Stekka. "...kennt við Guðlaugu Filippusdóttur (Guðu) sem lengi bjó einsetulífi í Stekkum og dó á stríðsárunum.", segir í örnefnaskrá Stóru-Sandvíkur og Nabba.

Heimildir: Ö-Stekkar, 2; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-200:006 *Stekkavað* heimild um vað

"Suður af Stikli [ÁR-199:008] var Torfarimi og náði frá Hjallhóladælum austur að Vellinum [ÁR-199:026]...Torfarimi náði allt niður að Stekkavaði sem var í Vallarskurði og beint fram af Hvíldarþúfu [ÁR-199:028].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-200:007 heimild um landamerki

"Norðurtakmörk Stekkalands í Keldustyki voru girðing sem enn stendur og er um 100 metra í suður frá Kaldaðarneslínu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-200:008 *Stekkafjánhús* heimild um fjárhús

"Þar fyrir framan bæinn er gamalt tún en austur og nær veginum er túnið nýræktað. Þar í nýræktinni austast og fremst stóð Stekkafjánhúsið, uns það var rífið laust eftir 1950.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 2

ÁR-200:009 heimild um kálgarð

"Fyrir framan Stekkabæinn er Framtúnið...Þarna í Framtúninu er Kálgarður. Flóð [010] er fyrir framan Kálgarð og gengur fram í túnjaðar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 2

ÁR-200:010 heimild um fjárhús

"Þá kom Dagmálahól alveg út við Eyrarbakkeveg en þó norðar en Móhóll, þar sem fjárhúsin í Stekkum stóðu fyrir.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 3

ÁR-200:011 *Fjóshóll* örnefni fjós

"Fyrir norðan Stekkabæinn er Norðurtún sem tilheyrir gamla túninu. Í Norðutúni er Fjóshóll í 10-20 metra fjarlægð frá íbúðarhúsi og í norðaustur af því.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 2

ÁR-200:012 *Önnuhraukur* bæjarstæði býli

"Önnuhaukur er þýfður og afgirtur hóll nyrst í gamla túninu.", segir í örnefnaskrá.

"Þar var kofi áður fyrir og bjó þar einsetukona er Anna hét.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 2

ÁR-200:013 *Stekkastekkur* heimild um stekk

"Til Vallarins má telja svonefnda Rimagirðingu, vestan við veginn í horninu við Dýraflaka [brúin, ÁR-199:039]. Náði hún upp fyrir Kaldaðarneslínu ena orðin til áður en skurðurinn var grafinn upp. Í Rimagirðingu var Stekkastekkur, rétt fyrir neðan skurðinn og stendur hleðsla hans enn [árið 1961].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 3

ÁR-200:014 *Trévarða* varða landamerki

"Stekkamýrin tekur við fyrir neðan Litlu-Sandvíkurmýri og nær niður að áveitulandi ríkisins. Þar í áveitulandinu

hefur hin síðari ár einnig verið nytjað slægjuland af Stekkabændum. Nefnist þetta svæði Trévörðumýri og endar hún í Trévörðu sem er hornmark við Stokkseyrarsel.", segir í örnefnaskrá.

"Þangað átti að hafa rekið tré í aftaka sjávarflóði, líkast til í svonefndu "aldamótaflóði" 1799, þgar Bátendakaupstað á Suðurnesjum tók af.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stekkar, 3

ÁR-200:015 *Bergið* heimild um bryggju

"Nabbi hafði Nabbabryggju á vesturhorni Geitarness en Stekkar Bergið á Flugunesi, gegnt Arnartanga.", segir í örnefnaskrá.

"Það látur fann Filippus í Stekkum og veiddi svo vel í fyrstu umvitjun að hann fór úr buxunum, lét veiðina, 18 laxa - í skálmarnar og bar fram alla heiði, því maðurinn var heljarmenni.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-201 Nabbi

1709: Hjáleiga frá Stóru Sandvík. Dýrleiki talinn í heimajörðinni. JÁM II, 101. 1847: Jarðardýrleiki 3 1/3 . JJ, 62. Lönd Stóru-Sandvíkur I og Nabba liggja víðast hvar saman á Sandvíkurtorfunni...Svæðið milli Kaldaðarneslínu og Stekkakeldu, frá Eyrarbakkevegi og vestur úr, skiptist milli Stekka og Nabba. Mörkin liggja gegnum Hafurshóla miðja og á Nabbi allt þar fyrir vestan en átti áður örlítinn skika að auki, fyrir ofan Kaldaðarneslínu, upp í Grástein í Vesturbæjarengjum.", Ö-Sandvík I og Nabbi, 1, 5. Nabbi hefur verið í eyði frá 1899. SB II, 350.

Túnakort 1917: Tún 2,6 ha., þar af sléttað 6/7. Matjurtagarðar 1088 m².

ÁR-201:001 *Nabbi* bæjarhóll bústaður

Nabbi var í túnfæti Stóru-Sandvíkur: "...við heimatúnið." JÁM II. 1839: "Í útsuður 100 faðma frá Sandvík er Nabbi...þaðan 300 faðma eru Stekkar" SSÁ. "Nabbi stóð á allháum hól fyrir norðan kálgarðinn [ÁR-199:022]...Er nú kartöflukofi þar sem bæjarrústir Nabba voru.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Nabbi, eyðihjáleiga, byggð af parti Sigurðar [Loftssonar bónda að Hjalla í Ölfusi. Hann var eigandi Vesturbæjar]. Nú í eyði og næstliðið ár...Þessa grasnautn brúkar nú hálf heimajörðin, sem Sigurði tilheyrir, og er henni áður talin. Aftur má hjer byggja, ef fólk til fengist, en er þó til rýrðar heimajörðunni." JÁM II. Hjáleiga frá Vesturbænum en lagðist undir Austurbæinn árið 1899 þegar Nabbi fór í eyði. SB II.

Heimildir: JÁM II, 102; SB II, 350; SSÁ, 65; Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-201:002 *Nabbagarður* heimild um túngarð

"Nabbatún kemur fyrir austan Gvendarstykki [sem er ásamt Valtaðarstykki vestast í Stóru-Sandvíkurtúni], gengur umhverfis Nabbagarð og nær norður að Nabbaopnu í túnmörkum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-201:003 *Þúfnaslétta* heimild um tún

"Nabbatún kemur fyrir austan Gvendarstykki [sem er ásamt Valtaðarstykki vestast í Stóru-Sandvíkurtúni], gengur umhverfis Nabbagarð [002] og nær norður að Nabbaopnu í túnmörkum. Vestast í Nabbatúni, beint vestur af garðinum, er Þúfnaslétta. Var hún vestan við gamla Nabbatúnið og unnin þannig að þúfurnar voru höggnaðar af og skítur borin í sárið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-201:004 *Nabbalind* lind vatnsból

"Lindin eða Nabbalind er nyrst í Nabbatúni fyrir austurenda Nabbaopnu. Þar er nú vatnsból Stóru-Sandvíkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-201:005 *Hjallhólar* heimild um hjall

Fyrir vestan Vallaskurð fór örnefnum ört fjölgandi en eru nú flest horfin úr daglegu tali þar sem túnið hefur gleypt þessi kennileiti. Þetta svæði vestur að Vesturbæjarengjum tilheyrir Nabba að forminu til. Vestasta stykkið, fyrir framan Stóru-Sandvíkurtúnið gamla, hét Ljósateigur...Austur af Ljósateig voru Hjallhólar, lágir hólar með strýtu, og hétu svo vegna þess að þar voru lengi gamlir fiskhjallar frá Stóru-Sandvík. Vestan við Hjallhóla voru Hjallhóladælur en fyrir framan þá var Svartaflóð og er það nú fremst í St.-Sandvíkurtúninu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 4

ÁR-201:006 *Nabbastekkur* heimild um stekk

"Svæðið milli Kaldaðarneslínu og Stekkakeldu, frá Eyrarbakkegi og vestur úr, skiptist milli Stekka og Nabba. Mörkin liggja gegnum Hafurshóla miðja og á Nabbi allt þar fyrir vestan en átti áður örflítt skika að auki, fyrir ofan Kaldaðarneslínu, upp í Grástein í Vesturbæjarengjum. Í þessum smáskika, sem tilheyrir nú Stóru-Sandvík I, er eitt örnefni: Nabbastekkur og sér enn glögg mót fyrir honum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-201:007 *Ketilvarða* heimild um landamerki

"Norður og vesturmörk gömlu Nabbaengianna voru áður fyrir lína dregin úr Grásteini í Ketilvörðu og síðan réðu Kaldaðarnesmörk niður að Stekkakeldu. Vestasta stykkið í Nabbaengjum hét Ketilvörðustykki.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-201:008 *Kláðatóft* heimild um fjárskýli

"Mýrin kemur fyrir framan Stekkakeldu og eru þar bestu og víðáttumestu slægjulönd Stóru-Sandvíkur. Afmarkast Stóra-Sandvíkurmýrin af Stekkakeldu að ofan, Kaldaðarnesmörkum að vestan, Eyrarbakkegi að austan og áveitulandi ríkisins í Síberíu að sunnan. Áður en landskiptin fóru fram var þessu svæði skipt milli þriggja jarða: Nabba og var Nabbamýrin vestust...Á Nabbamýri er aðeins eitt örnefni nefnt: Kláðatóft og er þó fyrir vestan Kaldaðarnesmörk á Kaldaðarnesmýri eða mörkum.", segir í örnefnaskrá.

"Nafn sitt dregur tóftin af því að þar var fyrir um 30 [um 1930] árum einangrunargirðing fyrir kláðaveikt fé, svokölluð Kláðagirðing, og átti það sé athvarf þar sem tóftin er nú.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5

ÁR-201:009 *Nabbatóft* heimild

"Mýrin kemur fyrir framan Stekkakeldu og eru þar bestu og víðáttumestu slægjulönd Stóru-Sandvíkur. Afmarkast Stóra-Sandvíkurmýrin af Stekkakeldu að ofan, Kaldaðarnesmörkum að vestan, Eyrarbakkegi að austan og áveitulandi ríkisins í Síberíu að sunnan. Áður en landskiptin fóru fram var þessu svæði skipt milli þriggja jarða: Nabba og var Nabbamýrin vestust, Stóru-Sandvíkur og hét það slægjuland Vesturbæjarmýrin og náði austur fyrir Gaujuflóð og Silungadæl, en austast kom Austurbæjarmýrin og voru takmörk hennar fyrir austan Eyrarbakkegi um Breiðdæl...Fremst á Austurbæjarmýrinni var Sigurðarsel [Ár-199:033]. Fyrir ofan það alveg við veginn en á móts við Svartsel [Ár-199:032] og Nabbatóft voru Hannesarhús, beitarhús Hannesar Magnússonar í Stóru-Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 5-6

ÁR-201:010 *Nabbabryggja* heimild um bryggju

Fyrirhleðslur í Ölfusá: "Nabbi hafði Nabbabryggju á vesturhorni Geitaness...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202 Litla Sandvík

1686: Jarðardýrleiki 20 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki 10 hdr. Þrír eigendur að jörðinni en einn ábúandi á henni allri. "Munnmæli eru, um að þessi jörð og Stóra Sandvík hafi að fornu verið ein jörð, og er það til líkinda hjer um, að óskift er öllum úthögum millum jarðanna, og brúkar hvör jörðin so sem hún þarf, nema þegar misjafnt eru mannaðar jarðimar og menn slá úthaga...En so langt sem menn vita til, hafa þetta verið tvær lögbýlisjarðir og fult fyrirvar á hverri."JÁM II, 102-3. "Litla-Sandvík var áður eitt hinna þriggja lögbýla sem voru á Sandvíkurtorfunni óskiptri. Líkindi eru fyrir því að jörðin sé yngst lögbýlanna, bæði Stóra-Sandvík og Eyði-Sandvík séu eldri. Ræður þeirri getgátu fyrst og fremst landfræðileg afstaða. Þá herma munnmæli að Eyði-Sandvík hafi fyrst heitið Eystri-Sandvík. Þau munnmæli styður Ferjumáldagi Kaldaðarneskirkju frá því um 1200 [sjá Kotferju ÁR-218:003] sem nefnir Sandvík ytri með þeim réttindum og skyldum sem bæði Stóra-og Litla-Sandvík höfðu síðar. Þannig má ráða af nokkrum líkum að bygging Litlu-Sandvíkur hefst ekki fyrr en um 1200, en jörðin hlýtur þó að hafa orðið til áður en hjáleigutímabilið hefst á 14. og 15. öld. Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 1. Árið 1905 var vesturhellingur (Vesturbær) Stóru-Sandvíkur keyptur og lagður til Litlu-Sandvíkur. Nýbýli stofnað 1960 er Litla-Sandvík II. SB II, 348-9.

Túnakort 1917: Tún 10,9 ha., allt slétt. Matjurtagarðar 1588 m². "Land Litlu-Sandvíkur og Stóru-Sandvíkur II er margklofið. Efst er gott beitaland í Sandvíkurheiði austanverðri og nær það upp að Ölfusá. Þar fyrir austan eru Uppengjar er liggja að landi Geirakots og Eyði-Sandvíkur. Túnin eru í fjórum pörtum meðfram Kaldaðarnesvegi en sunnan hans og túnanna eru Vesturbæjarengjar, grasgefnar og þýðar. Þá á Litla-Sandvík mikið land í Breiðumýri austan Eyrarbakkegar."SB II, 348.

ÁR-202:001 *Litla Sandvík* bæjarhóll bústaður

"Á svæðinu þar sem fjósið er nú stóðu áður flest bæjarhúsin...", segir í örnefnaskrá. 1839: "Þaðan [frá Stóru-Sandvík] í 120 faðma í norður er Litla-Sandvík..." SSÁ.

"Bæjarnafnið Sandvík virðist ekki eiga heima á þessum stað, a.m.k. bendir ekkert við bæina til þess. Hugsa má sér helst að nafnið sé innflutt, komið frá Noregi með landnámsmanni úr einhverri af hinum fjölmörgu Sandvíkum þar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; SSÁ, 65; Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 1, 2

ÁR-202:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-202:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-202:004 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-202:005 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-202:006 *Móhús* heimild um býli

"Munnmæli herma að í vestur frá bænum hafi staðið hjáleigan Móhús á því svæði sem nú kallast Móhúsatún." SB II

"Það elsta sem vitað er um byggingu og ábúendur í Litlu-Sandvík er frá 1681, úr svokölluðu Stríðshjálparbændatali. Þá bjó þar Sigurður Loftsson...Þá bjó einnig í Litlu-Sandvík hjáleigumaður og hét sá Snorri Jónsson. Hjáleigu þessarar er aldrei getið í skjölum síðar, hvorki í Jarðabókum né manntali. Enn herma samt munnmæli eldri manna að vestur frá bænum hafi staðið hjáleigan Móhús, á því svæði sem nú heitir Móhúsatún.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: SB II, 348; Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 1

ÁR-202:007 heimild um túngarð

Túngarður Litlu-Sandvíkur. Úr örnefnalýsingu Stóru-Sandvíkur og Nabba: "Ljóssteigur var valtaður rétt eftir 1950 og heitir síðan Vallaðarstykki...nú að verða tún. Fyrir ofan Valtaðarstykki, móts við endann á þverskurðinum, byrjar Gvendarstykki og nær alveg upp að túngarði í Litlu-Sandvíkurtúni.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 2

ÁR-202:008 *Móhúsagarður* heimild um varnargarð

"Fyrir framan bæinn er Framtún og takmarkast að austan af Rjómaskála [010] og Rjómaskáladæl en Opnunni að vestan. Norður úr Opnunni var hlaðinn varnargarður Móhúsagarður að Móhúsadælu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:009 heimild um leið

Túngata til Stóru-Sandvíkur: "Beint framan af bænum er Dælan, gróinn slakki í túninu. Í henni var Fúlipyttur en var fylltu með skrani og mold, þegar íbúðarhúsið var byggt. Austan úr Dælunni er Rásin, gamalt keldudrag austan úr Rjómaskáladæld. Var stiklað yfir hana á sex steinum í túngötunni fram að Stóru-Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:010 *Rjómaskáli* heimild um rétt

"Fyrir framan bæinn er Framtún og takmarkast að austan af Rjómaskála og Rjómaskáladæl en Opnunni að vestan. Norður úr Opnunni var hlaðinn varnargarður Móhúsagarður [008] að Móhúsadælu.", segir í örnefnaskrá.

"Þar austur af í túnjaðrinum er Réttin [019]...Þangað var hún flutt skömmu fyrir aldamót, þaðan sem nú er Rjómaskálinn.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:011 *Hesthúshóll* örnefni hesthús

"Fyrir vestan Dæluna voru tveir hólar í túninu, annar norðar og minni og heitir Hesthúshóll en hinn framur og

stærri. Sá heitir Sönghóll [012]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:012 *Sönghóll* álagablettur huldufólksbústaður

"Fyrir vestan Dæluna voru tveir hólar í túninu, annar norðar og minni og heitir Hesthúshóll [011] en hinn framar og stærri. Sá heitir Sönghóll af því að söngur á að hafa heyrst í honum.", segir í örnefnaskrá.

"Í honum kvað búa huldufólk, enda má ekki hrófla við honum en ekki sakar þó hann sé sleginn.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:013 *Oddadæl* álagablettur

"Í Norðurtúni miðju er Oddadæl með þeim álögum að hana megi ekki slá ella missi bóndinn stórgrip.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:014 *Fjósskákin* örnefni fjós

"Fyrir austan Hjallinn [015], þar sem bílskúrin er nú, var örlítið tún, Austurskák en lagðist niður á stríðsárununum, er vegurinn var lagður fyrir norðan húsin. En að vestan var Fjósskákin milli húsa, bakatil og Fjósdælu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:015 *Hjallurinn* örnefni hjallur

"Fyrir austan Hjallinn, þar sem bílskúrin er nú, var örlítið tún, Austurskák en lagðist niður á stríðsárununum, er vegurinn var lagður fyrir norðan húsin. En að vestan var Fjósskákin [014] milli húsa, bakatil og Fjósdælu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:016 *Hólhús* heimild um fjárhús

"Í Norðurtúni miðju er Oddadæl [013] með þeim álögum að hana megi ekki slá ella missi bóndinn stórgrip. Austur af henni er Hólhús og enn austar voru tvö fjárhús, Tvídyrahúsið [017] og rétt norðan þess Krókhús [018]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:017 *Tvídyrahúsið* heimild um fjárhús

"Í Norðurtúni miðju er Oddadæl [013] með þeim álögum að hana megi ekki slá ella missi bóndinn stórgrip. Austur af henni er Hólhús og enn austar voru tvö fjárhús, Tvídyrahúsið og rétt norðan þess Krókhús [018] fyrir 15 kindur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:018 *Krókhús* heimild um fjárhús

"Í Norðurtúni miðju er Oddadæl [013] með þeim álögum að hana megi ekki slá ella missi bóndinn stórgrip. Austur af henni er Hólhús og enn austar voru tvö fjárhús, Tvídyrahúsið [017] og rétt norðan þess Krókhús fyrir 15 kindur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:019 *Réttin* heimild um rétt

"Í Norðurtúni miðju er Oddadæl [013] með þeim álögum að hana megi ekki slá ella missi bóndinn stórgrip. Austur af henni er Hólhús og enn austar voru tvö fjárhús, Tvídyrahúsið [017] og rétt norðan þess Krókhús fyrir 15 kindur. Þar austur af í túnjaðrinum er Réttin...Þangað var hún flutt skömmu fyrir aldamót, þaðan sem nú er Rjómaskálinn [010]", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:020 *Kuðungur* heimild um hrútakofa

Skammt sunnan Réttarinnar [019]: "var hrútakofinn Kuðungur, þar sem nú er reykt kjöt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:021 *Nátthagi* heimild um nátthaga

"Í landnorðurhorni túnsins var Náthagi, þar sem æmar voru hafðar á næturnar um fráferurnar.", segir í örnefnaskrá.

"Framhlíð hans, grjótagarður austur úr Oddadæl var rifinn, þegar húsið var byggt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:022 *Flatarhús* heimild um fjárhús

"Við Oddadæl [013] vestanverða er þúst í túninu. Þar var áður Flatarhús með 40 kindum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3

ÁR-202:023 *Dælarhús* heimild

"Framar er Dælarhús upp af Fjósdælu [vestan íbúðarhúss nærri Fjósskák [014].", segir í örnefnaskrá.

"Þar var seinasta torfpakið á húsi í Sandvík en það hrundi, í stríðslok, var settur braggi þar í staðinn. Hann var eina braggabyggingin í Litlu-Sandvík og er nú fyrir skemmstu rifinn, 1961.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 3-4

ÁR-202:024 *Lindin* álagablettur vatnsból

"Vestur af Dælarhúsi [023] var Lindin, fyrir framan veg, silfurtær uppspretta sem fénu var brynnt við á vetrum. Á henni voru álög.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 4

ÁR-202:025 *Kotferjugata* heimild um leið

"Norðan við Norðurtún er Langaflóð með afrennsli um Leyniskjafi út í Leynir (sá sem leynir). Í honum eru tveir hómar norðarlega...En norður af Leyni hjá hólmunum er útgrafið mýrarfen, Grafarleynir sem nær upp að Grænutóft, norðan við Kotferjugötu.", segir í örnefnaskrá.

"Þar var reimt og þótti illt að þurfa ríða þar framhjá, þegar dimmt var orðið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 4

ÁR-202:026 heimild um vað

Vað á Langaflóði á Áargötunni [027]: "Upp frá Sandvík voru tvær leiðir: Önnur var um vað [026] á Langaflóði austanverðu, Áargatan [027] upp heiði. Út úr henni greindist Kotferjugatan [025].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:027 *Áargatan* heimild um leið

"Upp frá Sandvík voru tvær leiðir: Önnur var um vað [026] á Langaflóði austanverðu, Áargatan upp heiði. Út úr henni greindist Kotferjugatan [025]. Áargatan liggur vestan við Stekkinn [030] og Skyggni, háan hól með hundapúfu. Af honum er víðsýnast í öllu Sandvíkurlandi en hann er þó ekki meira en 9 metra yfir sjávarmál. Þá liggur gatan austan við Ketilsdal, djúpan kringlóttan dal með 4 bollum og hól á milli...Fyrir austan götuna er hóll líkur Skyggni en nokkuð minni: Hafurshóll. Þar greinist Áargatan í Ytri-Áargötu [028], vestur á Flugunes og Eystri-Áargötu [029], upp Hlíðina út á Geitanes. Þar norður af er Skollhólar tveir, sá vestari stærri. ", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:028 *Ytri-Áargata* heimild um leið

"Upp frá Sandvík voru tvær leiðir: Önnur var um vað [026] á Langaflóði austanverðu, Áargatan [027] upp heiði. Út úr henni greindist Kotferjugatan [025]. Áargatan liggur vestan við Stekkinn [030] og Skyggni, háan hól með hundapúfu. Af honum er víðsýnast í öllu Sandvíkurlandi en hann er þó ekki meira en 9 metra yfir sjávarmál. Þá liggur gatan austan við Ketilsdal, djúpan kringlóttan dal með 4 bollum og hól á milli...Fyrir austan götuna er hóll líkur Skyggni en nokkuð minni: Hafurshóll. Þar greinist Áargatan í Ytri-Áargötu, vestur á Flugunes og Eystri-Áargötu [029], upp Hlíðina út á Geitanes. Þar norður af er Skollhólar tveir, sá vestari stærri. ", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:029 *Eystri-Áargata* heimild um leið

"Upp frá Sandvík voru tvær leiðir: Önnur var um vað [026] á Langaflóði austanverðu, Áargatan [027] upp heiði. Út úr henni greindist Kotferjugatan [025]. Áargatan liggur vestan við Stekkinn [030] og Skyggni, háan hól með hundapúfu. Af honum er víðsýnast í öllu Sandvíkurlandi en hann er þó ekki meira en 9 metra yfir sjávarmál. Þá liggur gatan austan við Ketilsdal, djúpan kringlóttan dal með 4 bollum og hól á milli...Fyrir austan götuna er hóll líkur Skyggni en nokkuð minni: Hafurshóll. Þar greinist Áargatan í Ytri-Áargötu [028], vestur á Flugunes og

Eystri-Áargötu, upp Hlíðina út á Geitanes. Þar norður af er Skollhólar tveir, sá vestari stærri. ", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:030 *Stekkur* heimild um stekk

"Upp frá Sandvík voru tvær leiðir: Önnur var um vað [026] á Langaflóði austanverðu, Árgatan [027] upp heiði. Út úr henni greindist Kotferjugatan [025]. Árgatan liggur vestan við Stekkinn og Skyggni, háan hól með hundapúfu. Af honum er viðsýnast í öllu Sandvíkurlandi en hann er þó ekki meira en 9 metra yfir sjávarmál. ", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:031 *Langabryggja* heimild um bryggju

Fyrirhleðslur í Ölfusá: "Á síðari hluta 19. aldar hófust netaveiðar í Geitanesi. Þorvarður Guðmundsson hreppstjóri í Litlu-Sandvík(1840-1899) setti niður mikla fyrirhleðslu úr grjóti í sveig undan straumi í flúð eina vestarlega á Geitanesi, Löngubryggju, mestu fyrirhleðslu sem enn hefur verið sett í Ölfusá og skammt austar aðra bryggju miklu styttri, Austurbryggju [032].", eins og segir í örnefnaskrá.

Langabryggja var hlaðin eftir 1870.SB II.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5; SB II, 297

ÁR-202:032 *Austurbryggja* heimild um bryggju

Fyrirhleðslur í Ölfusá: "Á síðari hluta 19. aldar hófust netaveiðar í Geitanesi. Þorvarður Guðmundsson hreppstjóri í Litlu-Sandvík(1840-1899) setti niður mikla fyrirhleðslu úr grjóti í sveig undan straumi í flúð eina vestarlega á Geitanesi, Löngubryggju [031], mestu fyrirhleðslu sem enn hefur verið sett í Ölfusá og skammt austar aðra bryggju miklu styttri, Austurbryggju.", segir í örnefnaskrá.

"Þar voru settir niður fjórir kláfar í röð og tveir undan straumi en á miðri flúðinni var Skakki-Kláfur og var þar netstubbur. Þetta þótti besta látur í Ölfusá næst Framnetinu á Selfossi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:033 *Kóngslátrið* heimild um lögn

Látur gert í miðri Víkinni: "Árið 1907, þegar kóngurinn kom, var kóngslátrið gert í miðri Víkinni en það fylltist af sandi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:034 *Austanátlátur* heimild um lögn

Látur á Ölfusá: "Betur tókst til með Austanátlátur á Flugunesi með 4 kláfum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:035 *Vesturbæjarbryggja* heimild um bryggju

Fyrirhleðslur í Ölfusá: "Rétt austar [en Austurbryggja 032] hafði Vesturbærinn í St.-Sandvík Vesturbæjarbryggju með 4 kláfum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:036 *Fossgötur* heimild um leið

"Hin leiðin frá Sandvík voru Fossgötur upp að Selfossi. Þær lágu austan við Moldstekk [037]. Þar var stærsti garður frá Sandvík, Moldstekksgarður [038], lagður niður 1956, er Heiðargarður [039]...Ofan við garðana er Moldstekksdæla en síðan lá leiðin um Svörtumela, há blásin moldarbörð, yfir Mosana, kríuvarpstað mikinn og skera Fossgötur [ÁR-202:035] þar gömlu Kotferjugötum [ÁR-651:003] austan úr Flóa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:037 *Moldstekkur* heimild um stekk

"Hin leiðin frá Sandvík voru Fossgötur [036] upp að Selfossi. Þær lágu austan við Moldstekk. Þar var stærsti garður frá Sandvík, Moldstekksgarður [038], lagður niður 1956, er Heiðargarður [039]...Ofan við garðana er Moldstekksdæla en síðan lá leiðin um Svörtumela, há blásin moldarbörð, yfir Mosana, kríuvarpstað mikinn og skera Fossgötur [ÁR-202:035] þar gömlu Kotferjugötum [ÁR-651:003] austan úr Flóa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:038 *Moldstekksgarður* heimild

"Hin leiðin frá Sandvík voru Fossgötur [036] upp að Selfossi. Þær lágu austan við Moldstekk [037]. Þar var

stærsti garður frá Sandvík, Moldstekksгарður, lagður niður 1956, er Heiðargarður, litlu vestar, var gerður.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-202:039 *Karlsteinar* þjóðsaga huldufólksbústaður

"Austur af Moldstekk [037] er Melamýri...Fyrir framan Melamýri, skammt norður af Réttinni [019] eru tveir stórir klettir með nokkurra skrefa millibii. Karlssteinar - þar býr huldufólk - og fram af þeim er Karlsteigar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:040 *Strokkhóll* þjóðsaga huldufólksbústaður

"Karlssteinar...Þar austur af, en innar í Hestagirðingunni, eru aðrir tveir steinar, og er annar klofinn, Klofasteinn. Suður af honum er stakur steinn og hár framarlega í Nautagirðingunni, Háitindur. Þar framan af var Völlurinn með Vallarskurði og náði austur undir Grafhóla...Í miðjum Vellinum við Vegamótin er Strokkhóll, huldufólksból. Í lagi er hann ekki ósvipaður kirkju með tveim turnum og sá eystri hærri. Þar er einkar gott sæti, þar sem álfarnir sitja. Dyrnar snúa mót austri og er þar djúp klettaglufa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:041 *Smalaskáli* heimild um smalakofa

"Miklu austar á [Breiðu]mýrinni [austar en Eyrarbakkevegur] er Smalaskáladal... og Smalaskáli, vestan við hana.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:042 *Þorvarðarhús* heimild um beitarhús

"Miklu austar á [Breiðu]mýrinni [austar en Eyrarbakkevegur] er Smalaskáladal... og Smalaskáli, vestan við hana. En austan við Smalaskáladal er Hraunsskurður sem liggur frá suðri til norðurs, frá Hreppamannaskurði í Stekkakeldu. Austan Hraunsskurðar er Skurðflóðadal, mjög grasgefin en sjaldan slegin nú...En upp af þessum slægjum alllangt eru tóttir miklar. Þar voru fyrir Þorvarðarhús...", segir í örnefnaskrá.

"...kennd við Þorvarð hreppstjóra [1840-1899]. Þar voru hafði sauðir fram undir 1910.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:043 *Heimrihús* heimild um beitarhús

"Önnur beitarhús [en Þorvarðarhús 042] voru þarna á Austurmýrinni, er féllu fyrir niður. Voru það Heimrihús, norðvestan við Smalaskáladal. Austan við Heimrihús er Heimrihúsaflóð og stúflugarður [044] þeirra á milli.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:044 heimild um áveitu

"Önnur beitarhús voru þarna á Austurmýrinni, er féllu fyrir niður. Voru það Heimrihús [043], norðvestan við Smalaskáladal. Austan við Heimrihús er Heimrihúsaflóð og stúflugarður þeirra á milli.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6

ÁR-202:045 heimild um brú

"Upp við brúna á Stekkakeldur voru enn fjárhús [046] en án efa mjög langt síðan beitt var þaðan síðast en fyrir framan þær rústir eru nokkur flóð vel grarsgefin, Skurðflóðadalur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6-7

ÁR-202:046 heimild um fjárhús

"Upp við brúna [045] á Stekkakeldur voru enn fjárhús en án efa mjög langt síðan beitt var þaðan síðast en fyrir framan þær rústir eru nokkur flóð vel grarsgefin, Skurðflóðadalur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 6-7

ÁR-202:047 *Hábeinsstaðaborg* heimild um býli

Hábeinsstaðaborg eru í Vesturbæjarengjum.

"Vera má að Kotferjubærinn hafi eitt sinn staðið á Ferjuseli [ÁR-199:048], þar eru hleðslur. Einnig finnast bæjarhleðslur á Hábeinsstaðaborg, miðja veginni milli Kotferju og Ferjusels. Það gæti þó aldrei hafa verið nema stutt, því ferjumaðurinn varð að búa nálægt sinni ferju.", segir í örnefnaskrá Kotferju.

Heimildir: Ö-Kotferja, 3; Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7

ÁR-203 Björk

1686: Jarðardýrleiki 10 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss en talinn 10 hdr. Eign Skálholtsstóls. Kvaðir: Mannslán, hestlán og dagsláttur á stólsjörðunum. JÁM II, 108. Björk kemur aðeins einu sinni fyrir í fornbréfasafni Íslands. Frá þeim 4. október 1566 er til jarðaskiptabréf og landamerkjalyásing Bjarkar. Þá er jörðin í eyði "þetta domkirkjunnar Eijdikot. heitandis Biorck." og skiptir Skálholtstóll á Björk og jarðarparti í Langholti. Jörðina fær Bjarni rökkr Ketilsson "til æfennligrar eignar og frials forrædis. var þetta kot afhent með þuilikum landamerckium. fyrst sionhending ur Dyshol og j Slauguhol. þadan sionhending j Kerhola og hia þeim steine sem þar á mille stendr. sijdan j burt vr Kerholi og vti Grænutópt og þadan j ádurnefndan Dyshol." DI XIV, 534. 1847: Jarðadýrleiki 15 1/3. JJ, 62. "Björk hefur alltaf verið lögbýli þótt ekki sé stór jörð, aðeins 125 ha. óskipt. Engar hjáleigur voru myndaðar út frá Björk. Jörðin var bændaeign til miðrar 17. aldar er Brynjólfur biskup náði henni undir Skálholtsstól. Árið 1790 komst Björk aftur í bændaeign og sátu hana ýmsir leiguliðar út 19. öld." Frá 1834-1899 var tvíbýli í Björk, Björk II var stofnað á 1/4. Þessi fjórðipartur var síðar lagður undir Selfoss, Vesturbæ, og nýbýlið Hagi, var stofnað 1910. SB II, 345.

Án túnakorts frá 1917. 1712: "Torfrista og stúnga lítt nýtandi...Hætt er kvikfje fyrir holugryfjupyttum. Vatnsból bregst sumar og vetur, og er þá vatn tilflutt frá öðrum bæjum eða lánga vegu mönnum og fje til bjargar." JÁM II, 108. "Jörðin liggur ofarlega í Sandvíkurhreppi, öll ofan Votmúlavegar, og snertir Selfossland á góðum kafla. Björk á horn vestan Eyrarbaklavegar og jörðin teygir sig í odda niður að Ölfusá þar sem Dýflissa heitir. Ræktunarskilyrði eru góð í Björk. Landið er samfelt og vel ræsanlegt og víðast grjótlaut. Best er ræktarlandið vestur með veginum og sunnan við túnið en austur á landareigninni er mýrlendara, enda er þar aðaláveitulandið." SB II, 345. "Gamla Björkurtúnið var ekki nema 150 metra breitt en allmikið á lengdina...", segir í Ö-Björk, 2.

ÁR-203:001 *Björk* bæjarhóll bústaður

Heimildir: JJ, 62.

ÁR-203:002 *Virkisvarða* varða landamerki

Landamerkjavarða: "...úr Strokkhól [ÁR-202:040] gegnum Litlahól í Virkisvörðu austan við Eyði-Sandvík...", segir í örnefnaskrá.

"...eitt af aðalhornmörkum Björkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2, 3

ÁR-203:003 heimild um leið

"Áður en vegur komst heim í hlað voru notaðir hestatroðningar á öðrum stöðum. Leiðin suður eftir lá fyrst suður að Bjarkarskurði [rennur í vestur þvert í gegnum landið], þar var brú [004] á skurðinum. Síðan var farið vestur með skurðinum og stefnt á Strokkhól [ÁR-202:040], þar var hlið í grjóttgarði [016] nálægt mörkum. Síðan var farð yfir Geirakotsrima beint upp á þjóðveg. Leiðin upp frá Björk lá beint þaðan um Haga að Selfossi, er farið var gangandi, en ríðandi fóru menn beint vestur á þjóðveginn.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:004 heimild um brú

Brú sem var á Bjarkarskurði sem rennur í vestur þvert í gegnum landið: "Áður en vegur komst heim í hlað voru notaðir hestatroðningar á öðrum stöðum. Leiðin suður eftir lá fyrst suður að Bjarkarskurði, þar var brú [004] á skurðinum. Síðan var farið vestur með skurðinum og stefnt á Strokkhól [ÁR-202:040], þar var hlið í grjóttgarði [016] nálægt mörkum. Síðan var farð yfir Geirakotsrima beint upp á þjóðveg.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:005 *Nátthagi* heimild um nátthaga

"Gamla Björkurtúnið var ekki nema 150 metra breitt en allmikið á lengdina og náði austur að Nátthaga; hann er nú löngu innan túns.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:006 *Gerði* örnefni

"Aðaltúnið fyrir vestan bæinn og sunnan Björkurveg nefndist Gerði og var smáhóll í miðju túni.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:007 *Músarhús* örnefni

"Utan við gamla túnið voru nokkur örnefni sem nú eru komin inn fyrir túngirðinguna...Músarhús eru í túngirðingunni fyrir norðan bæ, smágrjóthóll ennþá óhreyfður [1962].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:008 *Gyrðiskofi* heimild um hesthús

"Austan af gamla túninu er Náttthagatún. Á því eða milli gamla túnsins og Náttthaga [005] var Gyrðiskofi, nefndur eftir hesti sem þar var eitt sinn hýstur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:009 *Réttin* heimild um rétt

"Austan af gamla túninu er Náttthagatún. Á því eða milli gamla túnsins og Náttthaga [005] var Gyrðiskofi [009]...Skammt frá Gyrðiskofa var fjárrétt, daglega nefnd Réttin.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-203:010 *Litlavarða* varða óþekkt

"Rétt fyrir austan fjárhúsin, sem eru á horninu á Náttthaganum [005], er Litlavarða utan túns. Hún er af sumum nefnd Þorsteinsvarða.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 3

ÁR-203:011 *Kerhóll* heimild um mógrafir

"Austast í Björkurteignum, beint austur af bænum, er Markhóll. Hann liggur alveg í mörkum og er nánast mitt á milli Virkisvörðu og næsta hornmarks, Kerhóls.", segir í örnefnaskrá.

"Kerhóll er hornmark fjögurra jarða: Selfoss, Votmúla, Jörvíkur og Björkur. Þar þótti mótekja best í Björk.", segir í örnefnaskrá. Talað er um Kerhól í landamerkjálýsingu frá 1566 [sjá 014 og 015].

Heimildir: Ö-Björk, 3

ÁR-203:012 *Frikkatóft* heimild um fjárhús

"Í nánd við Kerhól [011], beina stefnu þaðan að Björk, var Frikkatóft.", segir í örnefnaskrá.

"Hún er kennd við Friðrik Eyjólfsson bónda í Björk (1881-1899). Hugði hann þar á fjárhúsbyggingu en dó áður en þakið komst á tóftarveggina.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 3

ÁR-203:013 *Björkurstekkur* heimild um stekk

"Björkurstykki nefnist land það er Símon Jónsson bóndi á Selfossi hreppti við sölu á Björk. Það er um 25 ha. að stærð og er ræktað allgrasgefið tún næst vegi. Á miðju túninu stendur Grænhóll...Þá er þess loks að geta að Björkurstekkur er inni í Björkurstykki í suðausturhorni þess.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Björk, 3

ÁR-203:014 *Dyshóll* heimild um landamerki

4. október 1566 er til jarðaskiptabréf og landamerkjálýsing Bjarkar. Þá er jörðin í eyði "þetta domkirkjuinnar Eijdikot. heitandis Biorck." og skiptir Skálholtstóll á Björk og jarðarparti í Langholti. Jörðina fær Bjarni nokkur Ketilsson "til æfinnligrar eignar og frials forrædis. var þetta kot afhent með þuilikum landamerckium. fyrst sionhending ur Dyshol og j Slauguhol. þaðan soinhending j Kerhola og hia þeim steine sem þar á mille stendr. síðan j burt vr Kerholi og vti Grænutópt og þaðan j ádurnefndan Dyshol." DI XIV, 534.

Heimildir: DI XIV, 354

ÁR-203:015 *Grænatópt* heimild um landamerki

4. október 1566 er til jarðaskiptabréf og landamerkjálýsing Bjarkar. Þá er jörðin í eyði "þetta domkirkjuinnar Eijdikot. heitandis Biorck." og skiptir Skálholtstóll á Björk og jarðarparti í Langholti. Jörðina fær Bjarni nokkur Ketilsson "til æfinnligrar eignar og frials forrædis. var þetta kot afhent með þuilikum landamerckium. fyrst sionhending ur Dyshol og j Slauguhol. þaðan soinhending j Kerhola og hia þeim steine sem þar á mille stendr. síðan j burt vr Kerholi og vti Grænutópt og þaðan j ádurnefndan Dyshol." DI XIV, 534.

Heimildir: DI XIV, 354

ÁR-203:016 heimild

Grjótgarður nálægt mörkum: "Áður en vegur komst heim í hlað voru notaðir hestatroðningar á öðrum stöðum. Leiðin suður eftir lá fyrst suður að Bjarkarskurði, þar var brú [004] á skurðinum. Var síðan farið vestur með skurðinum og stefnt á Strokkhól, þar var hlið í grjótgarði [016] nálægt mörkum. Síðan var farið yfir

Geirakotsrima beint upp á þjóðveg.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Björk, 2

ÁR-204 Eyði-Sandvík

1686: Jarðardýrleiki 20 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki 10 hdr. Tvíbýli: Tveir eigendur að jörðinni og búa leiguliðar á báðum pörtunum. Hjáleiga, Geirakot [ÁR-205]. JÁM II, 104. "Jörðin var lögbýli innan Sandvíkurtorfunnar og herma munnmæli að hún hafi fyrst heitið Eystri-Sandvík...[Eyði-Sandvík] er nú um 18% allrar Sandvíkurtorfunnar."SB II, 346.

Túnakort 1917: Tún 3,3 ha., þar af 1/2 sléttað. Matjurtagarðar 1219 m². 1709: Óskipt hagamýri, sem Sandvíkurnar þrjár eiga saman, og so af öðrum jörðum. JÁM II, 104. "Landið er að mestu fyrir sunnan Votmúlaveg; þar er efst þaulræktað móland en fyrir neðan Stekkakeldu á jörðin gott áveituland í Breiðumýri, allt niður að Hreppamarkaskurði. Lítinn skika á jörðin ofan Votmúlavegar en allmikið land vestan við Eyrarbakkeveg. Þar er engja-og áveituland, leigt nú að hluta undir flugvöll."SB II, 346.

ÁR-204:001 Eyði-Sandvík bæjarhóll bústaður

1839: "Bæjarleið í austur frá Sandvík er Eyði-Sandvík..." SSÁ.

"Bæjarhúsin sjálf stóðu þá vestan við heyllöðuna og sneru stöfnun suður. Þau voru rifin 1936 af Guðmundi Sæmundssyni og var þá núverandi íbúðarhús byggt á Lambhústöftunum [004]", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; SSÁ, 65

ÁR-204:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-204:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-204:004 heimild um lambhús

"Þar sem íbúðarhúsið í Eyði-Sandvík stendur nú, var fyrr meir, á [tíð] Guðmundar Einarssonar (1882-1916), Lambhúsið.", segir í örnefnaskrá.

"Bæjarhúsin sjálf stóðu þá vestan við heyllöðuna og sneru stöfnun suður.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 2

ÁR-204:005 Ærhús heimild um fjárhús

"Ærhúsin stóðu beint fyrir framan bæinn [001], líklega um 100 metra frá honum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 2

ÁR-204:006 Sauðhús heimild um fjárhús

"Þar sem núverandi fjárhús eru, stóðu Sauðhúsin á tíð Guðmundar Einarssonar [1882-1916].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 2

ÁR-204:007 Álagadæla álagablettur

"Álagadæla var þá utan túns austan við íbúðarhúsið.", segir í örnefnaskrá.

"Hana má ekki slá ella hlýtur bóndin tjón á gripum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 2

ÁR-204:008 Hjallhólar álagablettur

"Austan við Álagadæl [007], utan túngirðingar en skammt austan við heimreiðina eru 3-4 strýtumyndaðir grjóthólar, nefndir Hjallhólar.", segir í örnefnaskrá.

"Þá má heldur ekki hreyfa ef bóndinn vill sitja í friði á jörð sinni. Á dögum Guðmundar Sæmundssonar [1928-1941] átti að rífa grjót úr hólunum en varð að hætta því er belja frá Guðmundi fótbrotnaði þar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 2

ÁR-204:009 Eyði-Sandvíkurkálgarður heimild um kálgarð

"Allt landið fyrir ofan Bjarkarskurð upp að Óskiptunni tilheyrir Eyði-Sandvík. Þar er landið tætinglegt, sitt á hvað lágir lyngmóar, melar, rimar og slægjukompur...Þar er Eyði-Sandvíkurkálgarður á valllendisbala...", segir í

örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 5

ÁR-205 Geirakot

1709: Eyðihjáleiga frá Eyði-Sandvík og jarðadýrleiki kemur ekki fram."JÁM II, 104. 1839: Jarðardýrleiki 3 hdr. SSÁ, 66. "1729 var Geirakot í byggð, 1735 aftur í eyði en fyrir 1746 er jörðin enn komin í byggð og efur verið þar einbýli alla jafnan síðan.", segir í örnefnaskrá Eyði-Sandvíkur og Geirakots, 2.

Túnakort 1917: Tún 1,9 ha., þar af 3/4 sléttað. Matjurtagarðar 984 m². 1709: Túnið brúkað af heimajörðinni. JÁM II, 104. "Geirakot liggur vestan við Eyði-Sandvík, landið nær rétt upp fyrir Votmúlaveg og vestur fyrir Eyrarbakkeveg þar sem góð engjalönd voru. Meginhluti landsins er sunnan Votmúlavegar og endar í áveitulandi í Breiðumýri. Jörðin er aflöng og koma mörkin saman í geira fremst í mýrinni. Kynni þaðan að vera nafnið, kotið var geiri milli næstu jarða: Eyði-Sandvíkur, Stóru-og Litlu-Sandvíkur. Geirakot er hæg jörð, grýtt á köflum hið efra og efst er móaland, neðan til jafnlend og ágæt til rækunar með framræslu."SB II, 347.

ÁR-205:001 Geirakot bæjarhóll bústaður

"...skamt frá heimatúninu..."JÁM II. 1839: "Þaðan 170 faðma í landnorður er Geirakot..." SSÁ.

"Geirakot, eyðihjáleiga, byggð skamt frá heimatúninu fyrir manna minni, og varaði byggðin inn til næstu 6 ára...Ekki má hjer aftur byggja, nema til meins og skaða heimajörðunni."JÁM II

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 104; SSÁ, 65-66

ÁR-205:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-205:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-205:004 heimild um kálgarð

1929: "Fram undan bænum var kálgarður og rétt smákragi fyrir neðan hann. Síðan var skurður þar beint framan af.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:005 Lambhús heimild um lambhús

1929: "Fram undan bænum var kálgarður [004] og rétt smákragi fyrir neðan hann. Síðan var skurður þar beint framan af. Handan við skurðinn var Lambhús og Hesthús [006] þar skammt frá...", segir í örnefnaskrá.

"...við Lambhúsið var túnskiki með 3-4 kapla heyfengi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:006 Hesthús heimild um hesthús

1929: "Fram undan bænum var kálgarður [004] og rétt smákragi fyrir neðan hann. Síðan var skurður þar beint framan af. Handan við skurðinn var Lambhús [005] og Hesthús þar skammt frá, kálgarður [007] var við Hesthúsið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:007 heimild um kálgarð

1929: "Fram undan bænum var kálgarður [004] og rétt smákragi fyrir neðan hann. Síðan var skurður þar beint framan af. Handan við skurðinn var Lambhús [005] og Hesthús [006] þar skammt frá, kálgarður var við Hesthúsið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:008 heimild um túngarð

"Norðvestan við bæinn var einnig tún markað af grjótgardi, að norðan náði þetta tún það langt norður að um 30 metrar voru frá jafri þess að fjárhúsdýrunum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:009 Hólkofi heimild um fjárhús

"Í austurátt náði gamla túnið rétt austur fyrir bæjarkampinn. Tvær dælir voru í þessu túni fyrir norðan bæ en eru nú báðar horfnar enda skurður í gegnum þær. Vestri dælan stóð fram undan svonefndum Hólkofa, þar var áður

fjárhús og hæsnahús en er nú kartöflugeymsla.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:010 *Ærhúsið* heimild um fjárhús

"Í austurátt náði gamla túnið rétt austur fyrir bæjarkampinn. Tvær dælir voru í þessu túni fyrir norðan bæ en eru nú báðar horfnar enda skurður í gegnum þær. Vestri dælan stóð fram undan svonefndum Hólkofa [009]...Fyrir austan eystri dæluna var annað fjárhús, nefnt Ærhúsið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 3

ÁR-205:011 *Réttarhóll* heimild um rétt

"Í vestur frá Geirakoti út við Eyrarbakkeveg var til skamms tíma fjárrétt, hlaðin úr grjóti. Stóð hún á Réttarhóli.", segir í örnefnaskrá.

"Við réttinar er nokkrir steinar sem huldufólk byggði og átti það að hafa gert vart við sig endrum og sinnum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 4

ÁR-205:012 *Mangastekkur* örnefni stekkur

"Í vestur frá Geirakoti út við Eyrarbakkeveg var til skamms tíma fjárrétt [011], hlaðin úr grjóti. Stóð hún á Réttarhóli. Skömmu sunnar og örlítið nær veginum er annar hóll sérkennilegur. Nefnist hann Strýtuþóll eða Mangastekkur og er það nafn eldra.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 4

ÁR-205:013 *Lambastekkur* heimild um stekk

"Geirakotsengjar nefnist land Geirakots fyrir vestan Eyrarbakkeveg. Nær það neðan frá Nautagirðingu upp að Bjarkarskurði. Neðst eru engjarnar grýttar og hæðóttar. Þar var Geirakotsstekkurinn á tveim hólum sem næst veginum. Nefndist hinn fremri Lambastekkur og er það hinn eiginlegi Stekkjarhóll en beint í norður frá honum er Hlaupastekkur [014].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 4

ÁR-205:014 *Hlaupastekkur* heimild um stekk

"Geirakotsengjar nefnist land Geirakots fyrir vestan Eyrarbakkeveg. Nær það neðan frá Nautagirðingu upp að Bjarkarskurði. Neðst eru engjarnar grýttar og hæðóttar. Þar var Geirakotsstekkurinn á tveim hólum sem næst veginum. Nefndist hinn fremri Lambastekkur [013] og er það hinn eiginlegi Stekkjarhóll en beint í norður frá honum er Hlaupastekkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot, 4

ÁR-206 Byggðarhorn

1686: Jarðardýrleiki 10 hdr. BL, 104. 1847: Jarðardýrleiki 17 2/3 hdr. JJ, 62. Skálholtsstólseign. 1709: Kvaðir: Mannslán í Þorlákshöfn um vertíð in natura, hestlán og dagsláttur. Hjáleiga: Byggðarhornshjáleiga. JÁM II, 109. "Í Byggðarhorni var oftast einbýli og stundum stórbú. Þar er þó stopult tvíbýlistímabil 1745-1840...Tvíbýli frá 1969."SB II, 343.

Túnakort 1917: Tún 3,6 ha., þar af 3/5 sléttað. Matjurtagarðar 1468 m². 1709: "Túninu grandar vatn, sem jetur úr rótina, og so grjóts uppgangur. Engjunum grandar vatn ogso, sem jetur úr rótina, og er stór hindrun fyrir þessu vatni á heyskapnum í votviðrum, sem kemur úr einni uppsprettukeldu, og verður ekki við því varðað."JÁM II, 109. "...ein stærsta óskipta jörðin í Sandvíkurhreppi, nálægt 400 ha. Jörðin er sem þríhyrnur að lögun, samliggjandi Jórvið [ÁR-206], en nær öll fyrir neðan Votmúlaveg. Jörðin er öll láglend og mýrlend neðra nema á bæjarstæðinu og Vöðlahól sem er í landi Byggðarhorns í Breiðumýri og er 17 metra yfir sjávarmáli. Land Byggðarhorns liggur í suðri að Hreppamarkaskurði. Slægjuland þótti það gott í Byggðarhorni að bændur neðan úr Stokkseyrarhreppi sóttu þangað heyskap, sumir árlega."SB II, 343.

ÁR-206:001 *Byggðarhorn* bæjarhóll bústaður

"Bærinn stendur í nær miðju túni og eru peningshúsin flest framan við íbúðarhúsið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-206:003 heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-206:004 heimild um ristur
"Torfrista og stúnga bjargleg." JÁM II
Heimildir: JÁM II, 109

ÁR-206:005 heimild um mógrafir
1709: "Torfrista og stúnga bjargleg. Móskurður til eldiviðar meinast verið hafa til forna, brúkast ei." JÁM II.
1839: "Ekki verður þar mór tekinn sökum vatns og leirforar." SSÁ
Heimildir: JÁM II, 109; SSÁ, 66

ÁR-206:006 *Byggðarhornshjáleiga* bæjarstæði býli
"Þetta vestasta svæði milli skurðanna hét áður Kotnýri og dró nafn sitt af Byggðarhornskoti sem var vestan við túnið í Byggðarhorni.", segir í örnefnaskrá.
"Byggðarhornshjáleiga, byggð fyrir 12 árum [1697] á fornu stekkjastæði frá heimajörðunni, þar sem ekki hafði áður byggð verið." JÁM II. "Hjáleigan er komin í eyði árið 1729 og hefur ekki byggst aftur. Hins vegar er talið að menn hafi dvalist síðan í einhvers konar húsmennsku eða þurrabúð í Byggðarhornskoti." SB II. "Þar eru nú rústir einar sem þó geta minnt á mannavöl í kotinu endur fyrir löngu og túnkragi umhverfis sannar einnig að þar hefur verið meira en þurrabúð ein.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: JÁM II, 109; SB II, 343; Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:007 *Þrívörður* heimild um landamerki
"Milli Byggðarhorns og Jórvíkur ræður bein stefna úr Grásteini í Gölt í vörðu milli Byggðarhorns og Jórvíkur. Þaðan bein stefna í "Þrívörður". Þaðan bein stefna í ofanefnda Virkisvörðu.", segir í örnefnaskrá.
Landamerki skv. lögfestri lýsingu frá 1885 skv. örnefnaskrá. "Þrívörður eru nú horfnar en riminn er eftir og er hann beint á móti norðausturhorni skógræktargirðingarinnar, sunnan vegarins.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:008 *Kúagata* heimild um leið
"Vestur frá bænum lá upphleypt braut sem áður var heimreiðin að bænum en er nú Kúagata.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:009 heimild um fjárhús
"Fyrir framan Kúagötuna [008] er Fjárhúsatún...Dregur það nafn sitt af fjárhúsunum gömlu sem stóðu um 50 metra frá bænum í útsuður", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:010 *Stöðullinn* heimild um stekk
Aðaltúnið í Byggðarhorni er austan við Fjárhúsatún og Byggðarhornsveg. Kallast það oftast Túnið og austarlega í því, norðan til var Stöðullinn. Stöðullinn var ekki alls fjarri Markavörðu [011]...", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:011 *Markvarða* varða landamerki
"Aðaltúnið í Byggðarhorni er austan við Fjárhúsatún og Byggðarhornsveg. Kallast það oftast Túnið og austarlega í því, norðan til var Stöðullinn [010]. Stöðullinn var ekki alls fjarri Markavörðu sem var hornmark gömlu markanna milli Jórvíkur og Byggðarhorns.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 2

ÁR-206:012 *Kakkarvarða* heimild um landamerki
"Fyrir vestan og sunnan þriðja flóðgarðinn [013] í Framengjum kemur Vesturmýrin og tekur hún einnig yfir 3 teiga en endar í odda við hornmarkið Grástein, sunnan Hrepparmarkaskurðar...Kakkarvarða var vestast við sama teig í beina stefnu milli Gráhellu og Grásteins. Hún er löngu gleymd og fallin, þar sem girt er á mörkum.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 3

ÁR-206:013 heimild um varnargarð

Þriðji flóðgarður: "Fyrir vestan og sunnan þriðja flóðgarðinn í Framengjum kemur Vesturmýrin og tekur hún einni yfir 3 teiga en endar í odda við hornmarkið Grástein, sunnan Hrepparmarkaskurðar...í miðteignum...Kakkarvarða [012] var vestast við sama teig í beina stefnu milli Gráhellu og Grásteins. Hún er löngu gleymd og fallin, þar sem girt er á mörkum.", segir í örnefnaskrá

Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 3

ÁR-206:014 heimild um varnargarð

Flóðgarður: "Austurmýrin nefnist allt svæðið austan Grásteinsskurðar upp að Stekkakeldu...Hellingur Austurmýrar er austan austasta flóðgarðisins.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Byggðarhorn, 3

ÁR-206:015 gripir

1865: "KROSSMARK úr bronzi. Það hefir verið málað. Um miðjuna er breiddur breiður dúkur, og fæturnir eru samsíða, en eigi krosslagðir, og bendir það meðal annars á, að það sé gamalt, líklega frá þrettánda öld. ... Krossmarkið fannst í Bygðarholti á Breiðumýri í Flóa."

Heimildir: Skýrsla FÍ I, 110-111

ÁR-207 Jórvík

1686: Jarðardýrleiki 13 hdr. BL, 104. 1847: Jarðardýrleiki 11 1/3 hdr. JJ, 62. Skálholtsstólseign. 1709: Kvaðir: Mannslán. Hjáleiga: Jórvíkurkot [ÁR-207:003]." JÁM II, 110. "...Jórvík var lögbýli frá upphafi..."SB II, 342.

Túnakort 1917: Tún 2 ha., þar af 1/2 sléttað. Matjurtagarðar 1138 m². 1709: "Túninu grandar grjótsuppgangur og vatn. Enginu grandar sumstaðar vatn, sem jetur úr rótina."JÁM II, 110. "Jórvík liggur vestan við Votmúlatorfuna og er jörðin sem næst þríhyrnungur að lögun sem endar í odda niður í Breiðumýri við Hreppamarkaskurð. Annar oddi kemur í Kerhól við Selfoss/Votmúla og Bjarkarmörk svo Jórvík nær yfir þvera sveitina. Landstærðin mun rúmir 165 ha. og mynduðust ekki hjáleigur frá Jórvík..."SB II, 342.

ÁR-207:001 Jórvík bæjarhóll bústaður

Samkvæmt túnakorti er hlaða samföst bænum.

Heimildir: Túnakort

ÁR-207:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-207:003 Jórvíkurkot bæjarstæði býli

"Fyrir ofan Votmúlaveg, gegnt Jórvík, stóð Jórvíkurkot...Var kotið rétt við veginn, örskammt fyrir austan vegamótin.", segir í örnefnaskrá.

"Jórvíkurkot, eyðihjáleiga byggð innan 12 ára, og varaði bygðin í fáein ár...Þessa grasnautn brúkar heimaðörðin og er henn áður talin. Aftur má hjer byggja, en þó ekki nema heimaðörðinni til rýrðar."JÁM II, 110. "...Jórvíkurkot byggðist um 1697...Þurrabúð var við Jórvík um aldamót [1900], nefnd Jórvíkurkot..."SB II.

Heimildir: SB II, 342; Ö-Jórvík, 2

ÁR-207:004 Jórvíkurfjánhús heimild um fjánhús

"En rétt vestan við vegamótin voru Jórvíkurfjánhús.", segir í örnefnaskrá.

"Var þar talið þrælreimt enda átti það að vera höfðvígi Jórvíkur-Móra.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Jórvík, 2

ÁR-207:005 Jórvíkurstekkur heimild um stekk

"Jórvíkurstekkur var fyrir neðan Jórvíkurrimana rétt við Bjarkarskurð og út undir Votmúlatúni.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Jórvík, 2

ÁR-207:006 Jórvíkurtóft heimild

"Ofan Bjarkarskurðar eru Jórvíkurrimar, þýðir og þurrir, og þar er Jórvíkurtóft um 700 metra fyrir neðan Kerhól, hornmark Björkur, Selfoss og Jórvíkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Jórvík, 2

ÁR-208 Votmúli

1686: Jarðardýrleiki 26 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki 10 hdr. Tveir eigendur eru að jörðinni en einn ábúandi. Skóg til kolagjörðar brúkar jörðin í almenningi...En stundum kaupir ábúandi skóg til brúkonar af Þingvallaskógi. Hjáleigur: Ásakot [ÁR-209], Snorrakot, Ísólfskot, Norðurkot [ÁR-210]. JÁM II, 111. "Árið 1681 bjuggu 4 bændur á sjálfum Votmúlanum en hjáleigumenn voru þar aðeins tveir...Um 1700 er búið á þrem hjáleigum og þegar Jarðabókin er gerð tæpum áratug seinna, telst aðaljörðin tvíbýlisjörð en hjáleigur eru nefndar fjórar...Ö-Votmúli, Austurkot og Lækjarmót, 1. 1847: Jarðardýrleiki 10 hdr. með öllum hjáleigum en 4 1/6 hdr. sé tekið mið að því hvernig dýrleikanum er hlutfallslega skipt niður á heimajörð og hjáleigur. JJ, 62. Auk fyrrgreindra hjáleigna er Austurkot [ÁR-211]. SB II, 339. Skv. túnakorti skiptist Votmúli í Austurbæ og Vesturbæ. Útleggingar Hannesar Þorsteinssonar af bæjarnafninu (Árbók 1923, 23): "Jörðin hefur líklega heitið Votmúlastaðir, eða eitthvað þvílíkt, og Votmúli þá verið viðurnefni. Múli er enginn í landareigninni. A.M. (JÁM) hefur Votmúli, en það er ekki skiljanlegt. Votmúli getur vel verið rétt, og verður það nafn því að haldast óbreytt."

Túnakort 1917: Austurbær; tún 1,8 ha., þar af 2/3 sléttað, matjurtagarðar 723 m². Vesturbær; 4,6 ha. þar af 6/7, matjurtagarðar 1010 m². 1709: "Túninu grandar grjóts uppgangur. Engjar eru votsóttar og spillir vatn rótinni." JÁM II, 111.

ÁR-208:001 Votmúli bæjarhóll bústaður
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:002 Votmúli heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:003 Votmúli heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:004 Votmúli bæjarhóll bústaður
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:005 Votmúli heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:006 Votmúli heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-208:007 heimild um mógrafir
1709: "Torfrista og stúnga næg." JÁM II. 1839: "Ekki verður þar mór tekinn sökum vatns og leirforar." SSÁ
Heimildir: JÁM II, 110; SSÁ, 66

ÁR-208:008 heimild um rist
"Torfrista og stúnga næg." JÁM II
Heimildir: JÁM II, 110

ÁR-208:009 Snorrakot heimild um býli
Hjáleiga í heimatúni.
1709: "Snorrakot...byggð í heimatúninu hjer um fyrir 30 árum, hefur í næstu 15 ár í eyði legið [í byggð sa. 1680-1694]...Þessa [grasnyt] brúkar heimajörðin...Ekki má hjer heldur aftur byggja, nema heimajörðunni til rýrðar." JÁM II
Heimildir: JÁM II, 112

ÁR-208:010 Ísólfskot heimild um býli
Hjáleiga í heimatúni.
"Ísólfskot...byggð í heimatúninu fyrir manna minni, hefur í auðn verið næstu 7 ár [í eyði frá 1702]...Þessa grasnyt brúkar heimajörðin...Ekki má hjer aftur byggja, nema til skaða heimajörðunni..." JÁM II
Heimildir: JÁM II, 112

ÁR-208:011 Digravarða varða landamerki

"Fremst á Votmúlamýri áttu allar jarðirnar sitt mýrarstykki og lágu þau öll fram að Hreppamannaskarði. Austast á mýrinni var Austurbæjarmýrin sem náði niður í hornmarkið Digruvörðu [hornmark milli Votmúlatorfunnar, Hæringstaða og Smjördalatorfunnar].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 4

ÁR-208:012 *Sturla* varða landamerki

"Vesturbæjarengjar tóku við fyrir ofan Austurbæjar-og Norðurkotsmýrar og voru engjarmörkin um þessa hóla: Úr Votmúlaskurði um Þrívörður [013] í Engjahól. Það var hornmark í vestri og var nú stefnan tekin í norður, fyrst í gegnum vörðu, er Sturla nefndist en þaðan beint í Stráka við Kaldaðarnesskurð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:013 *Þrívörður* örnefni landamerki

"Vesturbæjarengjar tóku við fyrir ofan Austurbæjar-og Norðurkotsmýrar og voru engjarmörkin um þessa hóla: Úr Votmúlaskurði um Þrívörður í Engjahól. Það var hornmark í vestri og var nú stefnan tekin í norður, fyrst í gegnum vörðu, er Sturla [012] nefndist en þaðan beint í Stráka við Kaldaðarnesskurð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:014 heimild um varnargarð

"Votmúlarimar eru fyrir vestan og norðan Vesturbæjarmýri í horninu upp að Kaldaðarnesskurði og Jörvíkurmörkum. Þar suður undir flóðgördum voru tvö beitarhús frá Votmúla: Vestastahús [015] alveg vestur við mörk, þar er nú á brott, og Miðhús [016] allmiklu austar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:015 *Vestastahús* heimild um beitarhús

"Votmúlarimar eru fyrir vestan og norðan Vesturbæjarmýri í horninu upp að Kaldaðarnesskurði og Jörvíkurmörkum. Þar suður undir flóðgördum voru tvö beitarhús frá Votmúla: Vestastahús [015] alveg vestur við mörk, þar er nú á brott, og Miðhús [016] allmiklu austar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:016 *Mihús* heimild um beitarhús

"Votmúlarimar eru fyrir vestan og norðan Vesturbæjarmýri í horninu upp að Kaldaðarnesskurði og Jörvíkurmörkum. Þar suður undir flóðgördum voru tvö beitarhús frá Votmúla: Vestastahús [015] alveg vestur við mörk, þar er nú á brott, og Miðhús [016] allmiklu austar.", segir í örnefnaskrá.

"Þar eru nú fjárhús Þorvarðar Þórðarsonar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:017 heimild um kálgarð

"Átti þá Austurbærinn allt túnið fyrir sunnan veg og nefndist það Framtún...Náði Framtún Austurbæjar vestur að smáskurði er gengur frá bæjarkálgarði í Votmúla fram eftir.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 5

ÁR-208:018 *Engjavegur* heimild um leið

"Vestan [við] Framtún er nýrækt sem öll myndi tilheyra Vesturbænum ef sú skipting væri enn höfð á. Óskýrt stykki er næst fyrir vestan Syðra-Framtún. Þar fyrir vestan er stykki sem Ósómi nefnist...Vestan við Ósóma er Engjavegur...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 6

ÁR-208:019 *Álftaflóðsvarða* varða landamerki

"Vestan við Ósóma er Engjavegur [018] og vestan hans fyrir framan svonefnda Framkeldu er Kríutangi, slétt tún og lágt. Nær það í odda allt fram að Álftarflóði í Jörvíkurmörkum en við flóðið er Álftaflóðsvarða...", segir í örnefnaskrá.

"Annað og eldra nafn á þessu hornmarki er Fuglastapapúfa, svo sem eldri landamerkjaskráin sýnir.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 6

ÁR-208:020 heimild um býli

"Fyrir norðan Votmúlabæinn er smáskurður er Litliskurður nefnsist. Vestan hans er Bakvöllur...Fyrir norðan Litlaskurð og Bakvöll er Kóngsstykki.", segir í örnefnaskrá.

"Það var ræktað er kóngurinn kom til landsins árið 1930. Á Kónsstykki eru líklegar bæjarrústir en með öllu gleymt hvaða bær eða kot hefur staðið þar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 6

ÁR-208:021 *Fagurhóll* þjóðsaga legstaður

"Fyrir norðan Votmúlubæinn er smáskurður er Litliskurður nefnsist...Austan Litlaskurðar er Austurtún, fyriri austan bæinn en ofan vegar. Í því er Fagurhóll, beint í norður frá Austurkoti og rétt við túnamörkin á Austurkotstúinu.", segir í örnefnaskrá.

"Sagt er að Vöttur sá er Votmúla byggði sé heygður þar. Gömul munnmæli herma að reynt hafi verið að grafa í hólinn en ekki tekist því gröfurunum sýndist þá Votmúlubær standa í ljósum loga. Voru þeir ófúsir að hætta og sendu einn heim að slökkva eldinn en þá tók ekki betra við því nú fór að rjúka úr skóflunum. Var þá öllum greftri hætt en haugbúinn fékk að liggja í friði.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 6

ÁR-208:022 *Votmúlastekkur* heimild um stekk

"Votmúlastekkur var rétt fyrir neðan Gráhellu og sjást rústir hans ekki fjarri veginum upp að Selfossi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 7

ÁR-209 *Ásakot*

Hjáleiga frá Votmúla. 1709: Í eyði. Kvaðir: Mannslán til skiparóðurs um vertíð, hestlán og dagsláttur. JÁM II, 111. 1847: Jarðardýrleiki 1 2/3 hdr. JJ, 62. Ásakot er tæpur 1/7 Votmúlatorfunnar. Talið hafa byggst fyrst um 1680-1704 svo um 1740-1758. Næst byggðist kotið um Móðuharðindi 1783-5 og var í byggð til 1946 þegar það fór að fullu í eyði og lagðist aftur til Austurkots. SB II, 339.

Túnakort 1917: Tún 1,8 ha., þar af 1/7 sléttað. Matjurtagarðar 1072 m².

ÁR-209:001 *Ásakot* bæjarhóll bústaður

Í útjaðri Austurkotstúnsins [ÁR-211]. SB II.

"Ásakot, eyðihjáleiga, byggð í fyrstu hjer um fyrir 30 árum, og varaði byggðin inn til næstu 5 ára...Þessa grasnyt brúkar heimaðörðin og er henni áður talin. Ekki má hjer aftur byggja, nema til rýrðar heimaðörðunni." JÁM II. "Ásgrímur Arngrímsson er hjáleigumaður í Votmúla árið 1703, líklegt er að kotið beri nafn hans, þar sem byggð var ekki eldri þar...Þar eru nú fjárhús frá Austurkoti en bærinn hefur verið rifinn smátt og smátt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 111-2; SB, 339; Ö-Votmúli, Austurkot og Lækjarmót, 1, 7

ÁR-209:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-209:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-209:004 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-210 *Norðurkot*

Hjáleiga frá Votmúla. 1709: Hafði verð í eyði frá 1703. Kvaðir: Mannslán til skiparóðurs um vertíð, hestlán og dagsláttur. JÁM II, 111-112. 1847: Jarðardýrleiki 1 2/3 hdr. JJ, 62. Norðurkot var lengst hjáleigna Votmúla í samfelldri byggð. Byggðist aftur 1740 og hélst í byggð síðan. Árin 1860-62 er talið að þar hafi verið tvíbýli. Jörðin hefur heiðið Lækjarmót frá 1950 en var áður kallað Votmúla-Norðurkot eða Votmúlakot. Jörðin var lengi 1/7 Votmúlatorfunnar en eftir 1950 var keyptur hluti Smjördala-Norðurkots og lagt til Norðurkots (Lækjarmóta). Nýbýlið Lækjarmót II var stofnað 1955 og var þá tvíbýli á jörðinni til 1963 en síðan hefur verið þar einbýli. Íbúðarhúsið Lækjargarður byggt 1955, hefur engar landnytjar. Iðnbýli (fjárbú) var stofnað stofnað 1975. SB II, 340-341.

Túnakort 1917: Tún 1,5 ha., þar af 9/10 sléttað. Matjurtagarðar 1603 m². "Land Lækjarmóta er bæði fyrir ofan og neðan Votmúlavegar. Býlið stendur norðan Votmúlavegar er við Lækjarmótaveg sem liggur að Selfossi. Þeim megin Votmúlavegar eru öll túnin. Landið ofan við túnið og bæinn er ýmist mýrlendi eða heiðarmói. Neðan við Votmúlaveg eru engjalönd í Breiðumýri. SB II, 340.

ÁR-210:001 *Norðurkot* bæjarhóll bústaður
"...skamt frá heimatúninu..."JÁM II.
Heimildir: Túnakort; JÁM II, 112

ÁR-210:002 heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-210:003 heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-210:004 *Diðriksstaðir* bæjarstaði býli
Í norðaustur frá Norðurkoti. SB II. "...örlitlu austar [en Votmúlastekkur ÁR-208:022] voru Diðriksstaðir eða Ráðleysa og sjást ennþá þarna í móunum hinar sextíu á[ra] gömlu rústir þessarar þurrabúðar.", segir í örnefnaskrá.
"Árið 1861 var Diðriki Jónssyni í Votmúla-Norðurkoti þokað af jarðnæði sínu. Hann byggði sér þá þurrabúð í norðaustur frá Norðukoti og nefndi Diðriksstaði en gárungar uppnefndu kotið og kölluðu Ráðleysu. Þar stóð byggð í um 40 ár [í byggð sa. 1861-1900]."SB II. "Kona Diðriks, Sigríður Egilsdóttir var skáldmælt og kvað svo um þessar nafngiftir kotsins:
Fyrst það nefnist Flagvelta
Ritast líka Ráðleysa
Réttnefnt Diðriksstaðir.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: SB II, 341; Ö-Votmúli, Austurkot og Lækjarmót, 3, 7

ÁR-210:005 *Litlakot* bæjarstaði býli
Fremst í Norðurkotstúni í beina stefnu milli Votmúla og Norðurkots. SB II
"Um aldamótin [1900] reist önnur þurrabúð í Votmúlahverfinu...Nefndist það Litlakot. Þjó þar í nokkur ár Jón Eiríksson frá Haugakoti og stundaði vinnu að heiman. Hann fór að Arnarstaðakoti 1909 og fór þá Litlakot í eyði." SB II. "...en rústir þess eru gjörsamlega jafnaðir við jörðu.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: SB II, 341; Ö-Votmúli, Austurkot og Lækjarmót, 3

ÁR-210:006 *Norðurkotsmógrafir* heimild um mógrafir
"Fyrir ofan Lækjarmót, eða í útnorður frá þaðan, voru Norðurkotsmógrafir. Þar er nú orðið tún vestan við veginn að Selfossi.", segir í örnefnaskrá.
Heimildir: Ö-Votmúli, Austurkot og Lækjarmót, 7

ÁR-211 Austurkot

Hjáleiga frá Votmúla, nafnið rakið til 1835 en hjáleigan mun vera eldri. Austurkot er rúmlega 1/5 hluti Votmúlatorfunnar. Var einnig kallað Oddskot fyrir 1835. Árið 1916 er hjáleigan lögð undir vesturbæinn í Votmúla, árið 1933 eignaðist Landsbanki Íslands hana en nú [árið 1981] er hún í einkaeign. SB II, 339. 1847: Jarðardýrleiki 2 1/2 hdr. JJ, 62.
Túnakort 1917: Tún 1,8 ha., þar af 5/6 sléttað. Matjurtagarðar 1120 m².

ÁR-211:001 *Austurkot* bæjarhóll bústaður
"Nafnið Austurkot má rekja aftur til ársins 1835 en hjáleigan sjálf á sér lengri aðdraganda. Nokkur næstu ár á undan hét jörðin Oddskot...og enn fyrr er maður nokkur talinn fæddur í Oddskoti í Votmúlahverfi (1777). Skýrslur um tjón af völdum jarðskjálftanna 1784 telja Nýjakot hjáleigu í Votmúlahverfinu. Er það sennilegast sami jarðarhlutinn, allir aðrir voru þá í byggð en síðan fellur niður búseta í Nýjakoti uns Oddskot kemur til sögunnar um 1820."SB II
Heimildir: Túnakort; SB II, 339

ÁR-211:002 heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-211:003 heimild um útihús
Heimildir: Túnakort

ÁR-212 Smjördalir

1695: Jarðardýrleiki 21 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss. Eign Skálholtsstóls. Tveir ábúendur eru á jörðinni. "Kvaðir meðan hjáleigurnar fylgdu sem á öðrum stólsins jörðum. Nú er mannlán alleina, gegnir því sitt ár hvert." Hjáleigur: Suðurkot (Haugakot) [ÁR-213], Nýibær [ÁR-214], Dísastaðir [ÁR-216], Norðurkot [ÁR-215] og Hóll. JÁM II, 113-115. 1847: Jarðardýrleiki 34 1/3 hdr. JJ, 62. Jörðin er einnig nefnd Smádalir. "Smádalabændur voru leiguliðar Skálholtsstóls og guldu leigur í biskupsgarði með því besta smjöri sem hugsast gat og á nafnið að vera dregið af því." SB II, 334.

Túnakort 1917: Tún 4,2 ha., þar af 1/3 sléttað. Matjurtagarðar 1200 m². 1709: "Túninu grandar grjótsuppgangur til stóttar hindrunar á heyskapnum. Engjar eru mjög votsóktar í vatnaárum, sje ei stífluð Smjördalslækur eða kelda, gjörir þetta vatn einkanlega Votmúla skaða, bæði á engi og úthögum, og má því ekki stífla nema með nágranna leyfi...Vatnsból bregst sumar og vetur, og er þá langt til að sækja." JÁM II, 114. "Land Smjördala er jafnlent og láglent en víða grýtt undir, einkum efst þar sem túnstæðið er." SB II, 334.

ÁR-212:001 Smjördalir bæjarhóll bústaður

Um 1920: Heyhlaða og fleira stendur við bæjarhúsin samkvæmt túnakorti.

Heimildir: Túnakort

ÁR-212:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-212:003 Hóll bæjarstæði býli

"...stöð mitt á milli Smördala og Nýjabæjar á hól einum þar sem nú er háspennuskiptistöð milli bæjanna." SB II.

1709: "...byggð hjer um fyrir 20 árum við heimatúnið þar sem ekki hafði áður byggð verið, og varaði byggðin inn til næstu 2 ára." JÁM II. "Hóll byggðist um 1690 en fór í eyði eftir Stórubólu 1707." SB II.

Heimildir: SB II, 334; JÁM II, 114

ÁR-212:004 Hornmarkavarða varða landamerki

Núgildandi landamerkjavarða, skjalfest 1887: "...þaðan í Hornmarkavörðuna sem stendur utan Bárarfjárhús, er hún rétt sett sem Einbúann ber í Sílingarklett norðan Oddgeirshóla og Virkisvörðu [ÁR-203:002] í Grímsklett í Ölfusi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 2-3

ÁR-212:005 Smjördalasel heimild um býli/sel

"Smjördalasel er sunnarlega á Ljónsstaðamýrinni rétt niður við Hólmalækinn.", segir í örnefnaskrá.

"Þar sést fyrir baðstofutóftum, heygarði og túngarði og raunin er líka sú að byggð hefur verið stöku sinnum í Smjördalasel. Þar hefur verið síðast byggt um 1830...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 3-4

ÁR-212:006 Agnesarhóll álagablettur

"Lítlsháttar beygjur verða á báðum skurðunum, Kaldaðarnesskurði og Bjarkarskurði, er vestar dregur og sendur hóll við hvora beygju. Agnesarhóll er við Kaldaðarnesskurð rétt þar sem Smjördalakelda mætir honum.", segir í örnefnaskrá.

"Um Agnesarhól hafa ýmsar sögusagnir myndast enda var trú mann sú að þar dveldust hálfgerðar forynjur. Varða er á hólnum og var allaf sagt að hlaða þyrfti vörðuna upp á nýtt þegar Agnesardæl þarna við hólinn var slegin. Mætti þá ganga að því vísu að allt hey næðist upp úr dælunni, jafnt þó óþurrkar gengju yfir. Agnesardæl var slétt og allstór en nú er hún klofin í tvennt við það að Kaldaðarnesskurður gekk í gegnum hana þvera.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 4

ÁR-212:007 Dysvarða varða landamerki

"Farhóll er miklu norðar [en Agnesarhóll 006], við beygjuna á Bjarkarskurði og heima undir Engjatúni í Smjördölum. Hjá honum er Farið, gamall vatnsfarvegur...Gekk Farið fyrir norðan Stórhól, háan strýtuhol sem er því nær á mörkum. En litlu sunnar en Stórhóll er Dysvarða, markavarða milli Gráhellu í norðri og Digruvörðu í suðri...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 4

ÁR-212:008 Smjördalastekkur heimild um stekk

"...en rétt austan við Bæjarhreppsveg við Bjarkarskurð var Smjördalastekkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 4

ÁR-212:009 *Lambhúshóll* ömefni lambhús

"Rétt norðvestan við bæinn, mitt milli bæjar og túngirðingar, er Lambhúshóll en norðar í túninu er hóllinn Harðhaus.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 5

ÁR-212:010 *Kúatraðir* heimild um leið

"Austan kotstúnsins [þar sem Norðukot stóð] er Austurskák og nær fram að Kúatröðum en milli traðanna og núverandi heimreiðar er Framskák.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 5

ÁR-213 Haugakot

1709: Hjáleiga frá Smjördölum og byggð fyrir manna minni í úthögum. Ábúendur borga leigu m.a. í smjöri heim til Skúmstaða. Kvaðir engar. Kallast á þessum tíma Suðurkot. JÁM II, 114. Síðar fékk jörin nafnið Haugakot (þ.e. Hólakot) en alþýðuskýring og munnmæli segja að fyrst hafi komið upp nafnið Hagakot...Þarna var slitrótt byggð á 18. öld, jörðin fór í eyði um 1750 og upp úr Móðuharðindunum. Samfelld byggð verður í Haugakoti 1790-1943 er jörðin fer í eyði. Leó Jóhansen endurbyggði hér frá 1954. Nefndi hann bæ sinn Ljónsstaði..." Jörðin er 1/6 Smördalatorfunnar, jafnstór Nýjabæ [ÁR-214]. Jörðin á land í Breiðumýri allt niður undir Hreppamannaskurð. SB II, 337.

Túnakort 1917: Tún 1,4 ha., þar af 1/2 sléttað. Matjurtagarðar 1244 m². 1709: "Tún nær ekkert. Engi votsókt sem á heimajörðunni." JÁM II, 114. "Landið er allt fyrir framan Votmúlaveg og stendur jörðin mjög lágt nema sjálfur bæjarhóllinn. Ljónsstaðir eru vel hæfir til ræktunar með góðri framræslu..." SB II, 337.

ÁR-213:001 *Haugakot* bæjarhóll bústaður

"Haugakot stendur fyrir sunnan veg, séð frá Smjördölum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 1

ÁR-213:002 heimild um heygarð

Heygarðurinn virðist áfastur bæjarhúsum samkvæmt túnakorti.

Heimildir: Túnakort

ÁR-213:003 heimild um ristu

1709: "Torfista og stúnga næg." JÁM II

Heimildir: JÁM II, 114

ÁR-214 Nýibær

1709: Hjáleiga frá Smjördölum og byggð fyrir meira en 60 árum í úthögum [þ.e.a.s. fyrir 1650]. Ábúendur borga leigu m.a. í smjöri heim til Skúmstaða. Engar kvaðir hafa verið á ábúendum í 17 ár [frá 1692] en voru áður mannslán, hestlán og dagsláttur. JÁM II, 114. Nýibær taldist 1/7 allrar Smördalatorfunnar eða jafnstór Haugakoti [ÁR-213]. Hefur verið í byggð svo langt aftur sem skjöl ná. Jörðin hefur að hluta til samhangandi tún við Smördali...Nýibær á einnig land úr nokkrum spildum neðan Votmúlavegar og meðfram Gaulverjabæjarvegi. Það er áveituland og liggur í Breiðumýri. Land mun Nýibær hafa fengið hjá hjáleigunni Hóli er hún lagðist af eftir Stórubólu en breytingar hafa ekki verið verulegar síðan á landstærð Nýjabæjar. SB II, 336.

Túnakort 1917: Tún 2,3 ha., þar af 3/4 sléttað. Matjurtagarðar 1016 m². 1709: "Kostir og ókostir sem segir á heimajörðunni Smjördölum." JÁM II, 114. Jörðin hefur að hluta til samhangandi tún við Smördali og er þar grýtt undir en gott til ræktunar auk þess á hún áveituland sem liggur í Breiðumýri. SB II, 336.

ÁR-214:001 *Nýibær* bæjarhóll bústaður

Í byggð

Heimildir: Túnakort

ÁR-214:002 heimild um hlöðu

Hlaðan virðist áföst bæjarhúsum samkvæmt túnakorti.

Heimildir: Túnakort

ÁR-214:003 *Halldórsvarða* örnefni

"Nýibær á land austast á mýrinni. Þar austur við Markaskurð neðanverðan var eitt örnefni, Halldórsvarða. Hún er nú komin í skurðinn milli Smjördala og Sölfsólts.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 4

ÁR-214:004 heimild um fjárhús

"Vestan heimreiðar tekur við Nýjabæjartún en ofarlega við heimreiðina að Smjördölum stendur allhár steinn Nýjabæjarmegin. Nefnist hann Heródes....Við hlið Heródesar stóð að sjálfsögðu kollega hans eða keppinautur Pílatus...en nú er hann horfin sjónum fyrir nokkru. Var hann fyrst rifinn að hluta af Brunna-Brynka (Brynjólfi Ólafssyni á Diðrikstöðum) sem vann þá við að byggja fjárhústóft í Nýjabæ...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 5

ÁR-215 *Norðurkot*

1709: Hjáleiga frá Smjördölum, byggð fyrir manna minni. Í eyði frá 1707 [síðan um bóluna]. Ábúendur borga leigu m.a. í smjóri heim til Skúmstaða. Engar kvaðir á ábúendum. JÁM II, 114. "Norðurkot...1/8 af allri torfunni...fór í eyði í Stórubólu um nokkurt skeið; er síðan mestalla átjándu og nítjándu öld í byggð...fór í eyði vorið 1920. En ábúandi hennar næstu árin var talinn eigandi hennar Egill Thorarensen í Sigtúnum. Er Egill hætti að nyjta Norðurkotið nýttjuðu bændurnir í kring kotið, uns því var endanlega skipt upp á milli hinna jarðanna...var eins oft í daglegu tali nefnd Smádalakot." Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir, 2.

Túnakort 1917: Tún 1,2 ha., þar af 1/2 sléttað. Matjurtagarðar 920 m².

ÁR-215:001 *Norðurkot* bæjarhóll bústaður

"...stóð í túnjaðri Smjördala, í norðaustur frá bænum." SB II.

1709: Jörðin hafði verið í eyði í síðan 1707 og þá var túnið nýtt af bóndanum í Smjördölum en engjarnar brúkaði Suðurkot [ÁR-213]. JÁM II. "Norðurkot fór í eyði skamma hríð eftir Stórubólu en samfelld byggð þar frá um 1729-1920...Nú skipt milli næstu jarða." SB II.

Heimildir: Túnakort; SB II, 334; JÁM II, 115

ÁR-216 *Dísastaðir*

1709: Hjáleiga frá Smjördölum og byggð fyrir manna minni í úthögum. Kvaðir hafa engar verið á ábúendum í 17 ár [frá 1692] en voru áður mannlán, hestlán og dagsláttur. Áðrar orðmyndir jarðarnafnsins eru Dísarstaðir og Dysjarstaðir. JÁM II, 114-115. "Jörðinni var endanlega úrskipt úr torfunni vorið 1907 og hlaut þá Dísarstaðabóndi það samfelld land að síðari uppskipti á torfunni hafa ekki komið jörðinni við. Dísarstaðir hafa verið í byggð svo langt aftur sem skjöl ná. Þar var jafnan einbýli nema örfá ár á 19. öld og ábúendaskipti hafa verið fátt." SB II, 335. "Dísarstaðir voru áður stærsta hjáleigan frá Smjördölum og töldust fjórði partur torfunnar." Ö-Dísarstaðir, 1. Útleggingar Hannesar Þorsteinssonar af bæjarnafninu (Árbók 1923, 23): "Dísarstaðir. Í A.M (JÁM) er jörðin með þessu nafni, sbr. einnig í Jb. 1760, nú borið fram Dísastaðir og svo ranglega ritað í síðari heimildum. Dís var kvenmannsnafn að fornu, og enn til á Íslandi á 17. öld. Nafnið kemur fyrir á þrem stöðum í Noregi, sbr. Lind."

Túnakort 1917: Tún 3,1 ha., þar af 5/6 sléttað. Matjurtagarðar 1176 m². "Jörðin telst góð og hæg enda bæði vel hæf til ræktunar og hafði góðar engjaslægjur. Landstærð er rúmir 200 ha. og er þetta austasta jörð sveitarinnar, í norðausturhorni hreppsins og liggur móti landi Selfossbæjar og Hraungerðishrepps." SB II, 335.

ÁR-216:001 *Dísastaðir* bæjarhóll bústaður

Byggð í úthögum Smördals. JÁM II

"Ólíklegt er að þetta síðasta nafn [þ.e. Dysjarstaðir] eigi rétt á sér. Ekkert í grennd bendir til dysjar við bæinn." SB II

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 115; SB II, 335

ÁR-216:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-216:003 varða landamerki

Landamerki 1907: Dísastaðaland skal ver úr vörðu [003], sem hlaðin er í Rauðsholtsmýrinni, í vörðu [004] sem hlaðin er í hrauninu vestan við Dísarstaðaréttina [009], þaðan í vörðu [005] sem hlaðin er á Hrísmýrarskurðsbakkanum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 1

ÁR-216:004 varða landamerki

Landamerki 1907: Dísastaðaland skal ver úr vörðu [003], sem hlaðin er í Rauðsholtsmýrinni, í vörðu [004] sem hlaðin er í hrauninu vestan við Dísarstaðaréttina [009], þaðan í vörðu [005] sem hlaðin er á Hrísmýrarskurðsbakkanum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 1

ÁR-216:005 varða landamerki

Landamerki 1907: Dísastaðaland skal vera úr vörðu [003], sem hlaðin er í Rauðsholtsmýrinni, í vörðu [004] sem hlaðin er í hrauninu vestan við Dísarstaðaréttina [009], þaðan í vörðu [005] sem hlaðin er á Hrísmýrarskurðsbakkanum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 1

ÁR-216:006 *Hraunslækur* heimild

"Túnið á Dísarstöðum er nú um 20 hektarar, aflangt frá austri til vesturs. Takmarkast að sunnan af Hraunslæk sem mun vera gamla Stekkakeldan.", segir í örnefnaskrá.

"Þessi skurður er einn þeirra sem jarðabótamenn úr Hraungerðishreppi og Smjördalshverfi grófu á vegum Framskurðarfélags síns á árunum 1845-1851.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 1

ÁR-216:007 *Kúavarða* varða óþekkt

"Hrísmýrarskurður dregur nafn af Hrísmýrinni fyrir ofan hann. Er það langt stykki véltaekt en ákaflega blautt...Í því ofan til og austarlega er Kúavarða en Torfhóll [008] neðar, rétt vestan og ofan við túnendann.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 2

ÁR-216:008 *Torfhóll* örnefni rista

"Hrísmýrarskurður dregur nafn af Hrísmýrinni fyrir ofan hann. Er það langt stykki véltaekt en ákaflega bleutt...Í því ofan til og austarlega er Kúavarða [007] en Torfhóll neðar, rétt vestan og ofan við túnendann.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 2

ÁR-216:009 *Dísarstaðarétt* heimild um rétt

"Dísarstaðarétt var rétt við núverandi landamörk Dísarstaða og Votmúlatorfu.", segir í örnefnaskrá.

"Þar var síðast fært frá en nú er réttin hrunin. Nálægt henni var bærinn Diðriksstaðir [ÁR-210:004]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 2

ÁR-216:010 heimild um beitarhús

"Löng dæla gengur þvert í gegnum Dísarstaðaland og endar við Torfhól [008]...Rimar heitir svæðið austan við Torfhóládælur og ná þeir heim undir bæ...Selfossskurður er fyrir foan Rimana...en ofan við hann eru Svartrimar eða Svörturimar.", segir í örnefnaskrá.

"Þar voru beitarhúsin frá Dísarstöðum...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 2

ÁR-216:011 *Virkisþúfa* heimild um landamerki

"Löng dæla gengur þvert í gegnum Dísarstaðaland og endar við Torfhól [008]...Rimar heitir svæðið austan við Torfhóládælur og ná þeir heim undir bæ...Selfossskurður er fyrir foan Rimana...en ofan við hann eru Svartrimar eða Svörturimar...Þar voru beitarhúsin [010] frá Dísarstöðum en efst við Svartrima var hið ævagamla hornmark Virkisþúfa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Dísarstaðir, 2

ÁR-217 *Selfoss*

1686: Jarðardýrleiki 20 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss. Skálholtsstólsjörð. Kvaðir um mannlán, hestlán og dagsláttur. "Nú almennilega kallaður Foss." JÁM II, 107. Jörðin oft nefnd Foss (Fors) í fornum heimildum. Selfoss er landnámsjörð skv. Landnámu: "Þórir son Ása hersis Ingjaldssonar, Hróaldssonar, fór til Íslands ok nam Kallnesingahrepp allan upp frá Fyllarlæk ok bjó at Selforsi." ÍF I, 372. Jarðarinnar er getið í

máldaga um ferju yfir Ölfusá frá því um 1200 og þá nefnd "fors"[sjá ferjumáldagann hjá Kotferju ÁR-218:003]. DI I, 320. Á Selfossi var tvíbýli 1709 og 1841. 1681 bjó Eiríkur Sveinbjörnsson á Selfossi. Jörðin var seld á uppboði 1788 Þorleifi Valdassyni sem bjó á henni 1789-1802 og eftir hann Einar sonur hans til 1831. Þá keypti Jón Símonarson Selfoss og bjó þar með sonum sínum Snorra og Einari sem byggði Norðurbæinn 1833. Fosshjáleiga/Fosskot fór í eyði 1708. Nýja-Fosskot eða Fagragerði í byggð á síðari hl. 18. aldar. Rauðholt er gamalt eyðiból í landareigninni, sem fór í eyði um 1700 (sumir telja í svartadauða um 1400). Kumlin eru nær Rauðholtsbæjarstæðinu en Selfossi. 1847: Jarðardýrleiki 30 1/2 hdr. JJ, 62. "Bær þessi dregur að líkindum nafn sitt af sel en ekki seli. Hefur landnámsmaðurinn eða menn hans séð þar sel í ánni og gefið flúðunum þar nafn af. Landnámsjörðin Selfoss varð þó ekki kunnasta býlið í landnámi [Sel-]Þóris, og er ekki einu sinni getið um þar um kirkju."EÓ, 57. Eftir að Ölfusárbrúin var byggð 1891 á Selfossi varð til þéttbýliskjarni í landi Selfoss. Áður voru þar þó hjáleigur og um aldamótin 1900 bjuggu um 40 manns á Selfossi og hjáleigum hans en í dag er þar bæjarfélag með tæplega 5000 íbúum. Selfoss var klofinn úr Sandvíkurhreppi árið 1947 og gerður að sérstökum hreppi, Selfosshreppi. GG. Árnassýsla, 56.

1709: "Túninu grandar Ölvessá með grjóts og sands áburði, og so spillir grasrótinni jakaburður. Enginu grandar vatn, sem jetur úr rótina, og so ágángur nábuía búsmala, og eru þær einar slægjur, sem að nýtt er úr þessu takmarki." JÁM II, 107.

ÁR-217:001 Selfoss bæjarhóll bústaður

Á túnakorti frá 1917 eru sýnd tvö sambyggð íbúðarhús norðan við traðarendann. Vestara húsið er merkt "S.J." [Símon Jónsson] en það austara "S.A.". [Sigurgeir Arnbjarnarson] Áfast því að vestan er "Hlaða [og] peningshús." og hafa þau tilheyrt Austurbænum, en því tilheyrði aftur "Miðpartur" túnsins, en engin hús eru sýnd með austasta partinum, sem er tún Norðurbæjar "Vestan í bæjarhólnum stendur Vesturbærinn. Norðaustur af honum á háhólnum er Austurbærinn. Nokkurn spöl landnorður frá honum var Norðurbærinn, þar sem nú er Presthúsið sunnanvert ... segir í örnefnalýsingu. "Bæjarhús [Norðurbæjar] stóðu á hæð skammt landnorður frá austurbænum þar sem nú er Prestseturshúsið ... Búskap lauk þar 1907 og féllu bæjarhúsin í tóft." SB II, 405

Ljósmyndir eru til af bænum frá 1896 (e. Sigfús Eymundsson) og frá 1937 - pr. í SB II, 365 og 359. Jarðskjálfti 16.8.1784: 3 hús á Selfossi féllu. SB II, 365. Jarðskjálfti 27.8.1896: "...féll fjósið í Vesturbænum á Selfossi og öll hús í Norðurbænum og Austurbænum og fórust þar hjónin Arnbjörn Þórarinnsson og Guðrún Magnúsdóttir." SB II, 365. 1900: "Vesturbær. Baðstofa 12x5 al., járnvarin. Tvær heyllöður, járnklæddar, með timburstöfnum 11x10 al og 10x7 al. Fjós, hesthús, fjárhús og áburðarsafnhús, öll með torfpaki en í ágætu standi. Á jarðarpartinum er er vel vandað íbúðarhús 3ja ára gamalt, úr timbri, allt járnvarið 10. al langt, 9. al breitt, allt innréttað málað utan og innan og vel við haldið með áföstum skúr 9x5 al., járnklæddum. - Austurbær: Geymsluhús 10 x 5 al. járnvarið. Fjós, hesthús og fjárhús, öll með torfpaki í góðu standi. Á jarðarpartinum er vandað íbúðarhús úr timbri, allt járnvarið 10 al. langt 9 al. breitt, málað utan og innan, 3ja ára gamlt, velviðhaldið, nú allt innréttað. Á Norðurbænum var torfbaðstofa með járnþaki, þiljuð innan og með timburgólfi. Gengið inn í hana um lág bæjargöng með eldhúsi. Austan við hana var eldiviðargeymslan en að vestan var skemman. Heygarðurinn var á bak við húsin og vestur af honum var fjósið og sneri í vestur með 5-6 básum.." SB II, 395. 1999: Á bæjarhólnum standa enn tvö timburhús (Austurbær og Vesturbær), bæði byggð 1897 eftir Suðurlandsskjálfta. Þau eru bæði í eyði - Vesturbærinn í meir en 30 ár en Austurbærinn í um 20 - og í mjög slæmu ásigkomulagi, nánast ónýtt. Austan við Vesturbæinn er skúr, yngri en aðalhúsið, og var gólf hans tekið að síga mjög meðan búið var í bænum og er nú alveg ónýtt. Tveir kjallarar eru undir Vesturbæ en ekki undir Vesturbænum. Skipt var um gler og glugga í báðum húsunum á tímum seinni heimsstyrjaldar en upprunalegur gluggaumbúnaður er enn á norðurhlíð Vesturbæjar og þar eru leifar af óvenjulegri timburklæðningu, bogadregnar tréflísar. Húsin tvö voru byggð framan (sunnan) við torfbæinn sem hrundi 1897 - og var baðstofan á móts við sundið milli húsanna. Bak við húsin er nú sund milli þeirra og útihúsasamstæðu sem stendur nyrst á bæjarhólnum og hefur torfbærinn verið þar. Framan við Austur- og Vesturbæ var kálgarður (sýndur á Túnakorti) og var hann við lýði fram um Seinni heimsstyrjöld. Þá voru gróðursett tré þau sem enn eru sunnan við hlaðið. Norðurbærinn stóð sér á hól norðaustan við Austurbæ og eru tæplega 100 m á milli. Þar er nú steypit íbúðarhús. OV skráði 9.11.1999 eftir frásögn Gunnars Gunnarssonar.

Heimildir: Túnakort [1917]; SB II, 359, 405

ÁR-217:002 heimild um hesthús

Syðsta og vestasta útihús Austurbæjar.

Heimildir: Túnakort [1917]

ÁR-217:003 heimild um fjárhús

Vestara af tveimur nyrðri útihúsum Austurbæjar

Húsið sést á ljósmynd af Selfossbæ úr suðri frá 1937 og stóð fram á 5. áratug 20. aldar.

Heimildir: Túnakort [1917]; SB II, 359

ÁR-217:004 heimild um fjárhús

Austara af tveimur nyrðri útihúsum Austurbæjar

Húsið sést á ljósmynd af Selfossbæ úr suðri frá 1937 og stóð fram á 5. áratug 20. aldar.

Heimildir: Túnakort [1917]; SB II, 359

ÁR-217:005 *Lambhúshóll* heimild um lambhús

Eystra af tveimur útihúsum vestasta partsins. "Austan við [Leyni] er Lamnbhúshóll, hár og mikill um sig skammt frá ánni. Þar voru lambhús frá Vesturbænum. Norðan við þau reisti Gunnar Gunnarsson sér íbúðarhús árið 1965 og reif síðan fjárhúsin."

Heimildir: Túnakort [1917]

ÁR-217:006 tóft fjárhús

Vestara af tveimur útihúsum Vesturbæjar. Tóftin stendur enn og er steypur grunnur undan bragga sem notaður var sem heygeymsla áfastur norðan við.

Húsið var í notkun fram á seinni hluta 20. aldar

Heimildir: Túnakort [1917]

ÁR-217:007 *Fosskot* heimild um býli

"Fyrir vestan Traðirnar er Framtúnið og vestur af því Kotatúnið með fjárhúsum á því miðju. Það nær vestur að túngarði, sem gengur norður á bergið við ána. Þar stóð Fosskot, hjáleiga frá Selfossi á 18. öld, og er Kotatún af því dregið." segir í örnefnalýsingu. "Fosskot (Selfosskot, Fosshjáleiga). Hjáleiga frá Selfossi. Bærinn stóð fyrir vestan Kotatún, á sléttu skák um 10 m frá bergbrúninni þar sem Ölfusá breiðkar til suðurs skammt fyrir norðan útfall Stóra-Ræsisins." SB II

1709: "Fosshjáleiga, byggð fyrir manna minni við heimatúnið, hefur ýmist byggð eður óbyggð verið, nú í auðn og næstliðið ár. Landskuld var xlv álnir í landaurum til heimabóndans. Kúgildi 2 1/2. Leigur í smjöri til heimabóndans. Kvaðir 0. Fóðrast kunni ii kýr, i hestur. Þesa grasnatn brúkar heimajörðin ... Aftur má hjer byggja, en þó rýrir það heimajörðina." JÁM II. "Rústir kotsins voru sléttaðar út fyrir 30 árum og gerð þar smátúnskák." SB II

Heimildir: JÁM II, 107; Saga Selfoss I, 19; SB II, 407

ÁR-217:008 *Rauðholtsbær* heimild um býli

"Sunnarlega í Rauðholtum, á háholtinu fram af íþróttavellinum voru tóftir Rauðholtsbæjar. Þær eru nú komnar undir Moldarfjallið.", segir í örnefnaskrá. "Fornt eyðibýli í Rauðholtum sem eru lágir hraunhólar austur og fram af íþróttavellinum á Selfossi. Þar sem holtin voru hæst við suðurenda vallarins voru áður en hann var ruddur með jarðýtum vallgrónar rústir Rauðholtsbæjar ..." SB II.

1709: "Rauðholt. Almennilega kallað Raudholtzbær. Fornt eyðiból hjer í landinu, og sjást enn ljós bygginga merki, bæði tófta rústir og túngarðs leifar. En enginn veit annað um þessa jörð að undirjetta, og eru munnmæli, að þessi jörð hafi eyðilagst í miklu plágunni, sem hjer gekk á landinu Anno 1700 [svo], og síðan aldrei bygst. Ómögulegt er hjer aftur að byggja, því túnið er komið í grasleysmóa og njög uppblásið, þar með má Foss ekki missa slægjur þær, er hann brúkar þar í kríngum fornbylið." JÁM II. "Ekki kemur til mála að Rauðsholt hafi farið í eyði árið 1700 eins og hér segir, enda mun hér vera um ritvillur að ræða. Árið 1700 gekk hér engin plága, í öðru lagi er vitnað til munnmæla um það, sem gerðist það ár, og er greinin þó rituðu aðeins 9 árum síðar og eftir forsögn manns, sem átti heima á næsta bæ og hefir líklega verið þar sjálfur um 1700, og áreiðanlega hefur einhver viðstaddra bænda átt heima í nágrenninu það ár. Enn fremur er ástandi jarðarinnar og húsaleifum lýst þannig, að trúlegt er, að þar sé fremur lýst nokkur hundruð ára gömlu eyðibýli en jörð, sem er alveg nýfarin í eyði. Ég álit, að "mikla plágan, sem hér gekk á landinu" sé svartíðauði og hér hafi átt að rita ártalið 1400, en ekki 1700, og að þetta merki einfaldlega, að Rauðsholtsbær hafi farið í eyði fyrir mjög löngu." GG. 1913: "Rauðholtsbær, dagmálamark frá Selfossi að fornu. Þar er talið að hafi verið býli til forna og greftrunarstaður í tíð fyrri Skálholtsbiskupa, fyrir alla framsókn Laugardælasóknar. Sjást þar nokkur merki ennþá, ef skoðað er." segir í örnefnalýsingu Símonar Jónssonar. "Bærinn var hjáleiga frá Selfossi, mjög forn og fór í eyði að sögn vegna ágangs Ölfusár og uppblásturs. Skammt fyrir sunnan rústirnar byggði Gunnar Símonarson beitarhús með hlöðu, þegar hann tók við búi 1925. Þau voru rifin um 1950 en rústirnar sjást enn vel." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: JÁM II, 107-108; Ö-Selfoss, 1; Saga Selfoss I, 26-27; SB II, 409; GG: Gísli Gestsson: Fornaldarkuml á Selfossi og í Syðra-Krossnesi. Árbók 1965, 73

ÁR-217:009 *Fagurgerði* heimild um býli

1913: "Fagurgerði, gamalt eyðibýli frá Selfossi í byrjun miðrar 18. aldar, eða um 1750-1764. Sjást þar enn mjög greinilegar menjar allar á þeim tóftum, er þar voru þá. Þetta er á svokölluðum Fagurgerðisflötum fyrir vestan

Fjóslek hinn forna, er nú er kallað Síki, þétt við Ölfusá, andspænis vestari varpeyju frá Laugardælum." segir í örnefnalýsingu Símonar Jónssonar. "Nokkru austar, þar sem áin breiðir úr sér, eru Fagurgerðisflatir, harðar vallendisflatir myndaðar af sandfoki úr ánni. Vestan við þær uppi á hábarðinu er Fagurgerði, rústir hjáleigu frá Selfossi frá 18. öld." segir í örnefnalýsingu. "Nýja Fosskot (Nýjakot, Fagurgerði). Hjáleiga frá Selfossi á síðari hluta 18. aldar, var aðeins byggð í 18. ár. Bærinn stóð við Ölfusá austur undir Laugardælamörkum, á hábarðinu suður frá Laugardælaeyju þar sem nú er húsið Fagurgerði 4." SB II.

"Guðmundur Jónsson og Alleif Jonsdóttir reistu bú í Fagurgerði (Nýja-Fosskoti) 1776, en húsin hrundu í Suðurlandsskjálftanum í 16. ágúst 1784 og lagðist býllið þá í eyði. 1934 reisti Björn Sigurbjarnarson hús á gamla bæjarstæðinu." Þá sáust þar vel vallgrónar rústir fast austan við húsið sem Símon á Selfossi sagði vera rústir Nýja-Fosskots. Sást móta fyrir baðstofu, búi og fjósi og gömlum beðum niður í brekkuna. Þar var stór steinn í henni miðri sem enn sér á og talinn vera hestasteinn." SB II.

Heimildir: Ö-Selfoss, 1; Saga Selfoss I, 26; SB II, 365, 408

ÁR-217:010 Þórishólar sögustaður orustustaður

1913: "Þá Þórishólar. Þar er talið, eftir tímariti Jóns heitins Péturssonar, að fallið hafi hann Þórir þar, er kallaður var Sel-Þórir, fyrir þrælum sínum. Sést þar í grennd vegsummerki dysja eða þvílíks, afar fornt." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Ö-Selfoss, 1

ÁR-217:011 heimild um traðir

"Þegar komið var að Selfossi að austan, var ekki farið yfir túnið frá Básnum, enda var sá vegur ekki lagður fyrr en um 1935. Frá ómunatið hafði verið sveigt til suðurs með túnunum. Var það kallað að "fara með gördum." Þegar komið var útsuður frá bænum, var komið í Traðimnar. Þær voru með hlöðnum grjótgörðum beggja vegna." segir í örnefnalýsingu. 1999: Traðimnar sjást enn, malarborin heimreið frá túngarði heim á hlað.

Austast, næst bænum, milli nýlegra íbúðarhúsa, er lágur kantur meðfram tröðunum beggja vegna, sennilega hlaðinn, en annars sést hvorki fyrir hleðslum né niðurgrefti í tröðunum.

Heimildir: Saga Selfoss I, 18-19.

ÁR-217:012 Móhesthús heimild um hesthús

"En fremst á Skákinni [austan við Traðimnar], rétt austur aaf Traðarhliðinu var Móhesthúsið." segir í örnefnalýsingu. Móhesthús stóð á hól sem túngarðurinn lá yfir, um 10 m SA við traðarhliðið.

Þetta hús var komið í tóft um 1930. Þar var talið reimt eftir að lík af manni sem drukknaði í Ölfusá var látið standa þar uppi.

Heimildir: Saga Selfoss I, 19.

ÁR-217:013 heimild um túngarð

"Fyrir vestan Traðimnar er Framtúnið og vestur af því Kotatún með fjárhúsum á því miðju. Það nær vestur að túngarði, sem gengur norður á bergið við ána." segir í örnefnalýsingu.

Túngarðurinn er nú horfinn með öllu. Gunnar Gunnarsson (f. 1928) man eftir honum vestan við túnið en hann hvarf smátt og smátt því menn fengu úr honum grjót til bygginga í bænum. Vírgirðing er nú þar sem garðurinn var.

Heimildir: Saga Selfoss I, 19.

ÁR-217:014 Álagapúfa álagablettur huldufólksbústaður

"Í brekkunni norður frá húsinu [005] er Álagapúfan, sem sumir kölluðu Huldufólksþúfuna, lítil bunga í brekkunni með steinnibbu. Þar býr huldufólk, og eru á henni gömul munnmæli, að hana megi ekki skemma né heldur slá."

Heimildir: Saga Selfoss I, 19.

ÁR-217:015 Þvottaklettur þjóðsaga huldufólksbústaður

"Vestan við Leyniskjalt eru háir og áberandi klettur við ána, Þvottaklettur. Þar var huldufólksbyggð."

Heimildir: Saga Selfoss I, 19.

ÁR-217:016 Brunnurinn heimild um brunn

"Upp af [Kálfadal] er Brunnurinn og austur af dalnum og norður af hlöðunni rís brött og grasgefin brekka, Brunnskák." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 19-20.

ÁR-217:017 *Austurbæjarfjósíð* heimild um fjós

"Rétt fyrir norðan Austurbæjarfjósíð er Fjósðæla, djúp lægð með sefi í botni. Þar var Austurbæjarbrunnur [018]." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:018 *Austurbæjarbrunnur* heimild um brunn

"Rétt fyrir norðan Austurbæjarfjósíð [017] er Fjósðæla, djúp lægð með sefi í botni. Þar var Austurbæjarbrunnur." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:019 *Hnausar* þjóðsaga huldufólksbústaður

"Norður af Fjósðæl hækkar túnið norður af Presthúsi og heitir þar Hnausaflöt með háu klettabelti út að ánni, sem heitir Hnausar. Þar bjó huldufólk, og sást oft ljós í þeim eftir að skyggja tók." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:020 *Gerði* örnefni

"Austur af [Kattardal] er slétt flöt og bratt upp af henni til suðurs og austurs og hét Gerði. Þar var kallað að vera "norður á Gerðum." " segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:021 *Laugin* laug þvottalaug

"Á Eyrinni skammt frá landi út af Hanusum er Laugin. Hún var 60 stiga heit og þveginn þar þvottur af bæjunum. Seinna var hún steipt upp 3 metrum neðar." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:022 *Básinn* heimild um ferju

"Austan við Lágatún er Básinn, allbreitt hlið í berginu með nokkurri fjöru, þar sem gott var að leggja að bátum. Enda var þar oft ferjað yfir ána, áður en brúin kom." segir í örnefnalýsingu. Þar var hafður bátur frá Selfossi sem t.d. var notaður við lax-og silungaveiðar. Básinn er um 150-200 m vestan við Ölfusárbrú.

Heimildir: Saga Selfoss I, 20.

ÁR-217:023 *Básinn* heimild um rétt

"Austan við Lágatún er Básinn, allbreitt hlið í berginu með nokkurri fjöru, þar sem gott var að leggja að bátum. ... Básinn greinist í Eystri-Bás og Vestri-Bás, þar sem féð var réttað frá ómunatíð allt fram um 1952." segir í örnefnalýsingu. Básinn er um 150-200 m vestan við Ölfusárbrú.

Á þessum stað er náttúrulegt aðhald á tvo vegu (bergið og áin), en á milli var hlaðinn grjótgardur. Á þessum stað var réttað fé Selfossbænda og þeirra sem áttu kindur í kaupútinu. Trégrindur voru hafðar fyrir norðurhlið Bássins en eru nú horfnar.

Heimildir: Saga Selfoss I, 21.

ÁR-217:024 *Jóruhlaup* þjóðsaga tröll

1841: "Móts við Selfoss eru hávaðar í ánni af stórgrýti í botninum. Standa 2 klakkar upp úr ánni og kallast Jóruhlaup." segir í sóknarlýsingu. "Utar í ánni [en Flatasker] og nokkru ofar úti við aðalálinn er Jórúklettur, langur og hár, algróinn að ofan með djúpum hraunbolla í vesturbún. Einstigi er upp í hann að austan. Þar var mikið kríuvarp fram yfir 1950 en er nú alveg horfið. Annar klettur var aðeins neðar, hár og sívalur og lítill um sig. Hann brotnaði í árflóði 27. janúar 1959 og steypist ofan í hylinn og hvarf. Þessir klettur heita einu nafni Jóruhlaup." segir í örnefnalýsingu.

Jórunn hét stúlka ein; hún var bóndadóttir einhversstaðar úr Sandvíkurhrepp í Flóanum; ung var hún og efnileg, en heldur þótti hún skapstór. Hún var matselja hjá föður sínum. Einhvern dag bar svo við, að hestaat var haldið skammt frá bæ Jórunnar; átti faðir hennar annan hestinn, er etja skyldi, og hafði Jórunn miklar mætur á honum. Hún var viðstödd hestaatið

Heimildir: SSÁ, 73; Saga Selfoss I, 21

ÁR-217:025 *Fjósflækur* örnefni fjós

1913: "Fagurgerði, gamalt eyðibýli frá Selfossi í byrjun miðrar 18. aldar, eða um 1750-1764. Sjást þar enn mjög greinilegar menjar allar á þeim tóftum, er þar voru þá. Þetta er á svokölluðum Fagurgerðisflötum fyrir vestan Fjósflæk hinn forna, er nú er kallað Síki, þétt við Ölfusá, andspænis vestari varpeyju frá Laugardælum." segir í örnefnalýsingu Símonar Jónssonar. Ekki er minnst á þetta örnefni í yngri lýsingum.

Heimildir: Ö-Selfoss, 1

ÁR-217:026 *Áveitugarðurinn* heimild um áveitu

"Þar fyrir sunnan [Balana] var Áveitugarðurinn, sem hlaðinn var norðan við engjarnar í upphafi Flóaveitunnar á árunum 1920-25. Hann náði frá húsi Eiríks Bjarnarsonar, Reynivöllum 9 og þaðan beint til útsuðurs nálægt Safnahúsinu og þar vestur um. Á honum var fjárheld girðing. Á henni var stórt hlið með langri grind, Balahlið, þar sem reynivellir liggja fyrir vestan hús Eiríks. Um það lágu gömlu götumar fram í Votmúlahverfi." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss, 26

ÁR-217:027 *Austurbæjarfjárhús* heimild um beitarhús

"Í suðurjaðri engjavegar á mótis við húsið nr. 71 voru Austurbæjarfjárhúsin. Þau voru notuð fram yfir 1940 en rifin skömmu síðar." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss, 26

ÁR-217:028 *Virkisvarða* varða landamerki

"Austur af [Kerunum] er Völlurinn, víðáttumikil, allgrasgefin heiði, sem nær austur að Virkisvörðu, stórum kletti í austurjarði Gaulverjabæjarveggar og myndar hornmark Selfosslands í austri." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss, 26

ÁR-217:029 *Dvergur* þjóðsaga huldufólksbústaður

1913: "Dvergur, gamalt heiti á einkennilegum steini fyrir sunnan Rauðholt, ..." segir í örnefnalýsingu Símónar Jónssonar. "Fremstur og stærstur [hraunhóla við Rauðholtstagl] er Dvergur, hár og brattur og snýr í norður. Hann er á lóð hússins að Spóarima 2. Þar átti að búa huldufólk." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Ö-Selfoss, 1; Saga Selfoss I, 27

ÁR-217:030 *Fossrétt* heimild um rétt

"Um vestanvert Hagaland rennur áveituskurðurinn í ána við Sandvíkið. Vestan við það í norðurenda flugbrautarinnar var Fossrétt, gömul skilarétt fyrir Sandvíkurhrepp." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Saga Selfoss I, 36

ÁR-217:031 *Grafirnar* náma mógrafir 63°92.615N 21°00.867V

Skv. örnefnakorti Guðmundar Kristinssonar hétu "Grafirnar" í mýrinni norður af Flóaáveituskurði en rúnum 100 m austur af vaði á Leirkeldu [048]. Þetta er sunnan við götuna Suðurengi á Selfossi.

Mýri sem líklega hefur þornað mikið með skurðgrefti í seinni tíð.

Mógrafir sjást á 20x70 m samfelldu svæði sem er langsum með vegarslóða um mýrina. Slóði þessi liggur frá syðstu húsunum í iðnaðar-og verslunarhverfi Selfyssinga við Eyrarveg og Gagnheiði.

20-30 m norður og norðaustur af mógrafasvæðinu eru nokkrar stakar mógrafir. Þær eru flestar þurrar, hálfgrónar í botni og ekki mjög reglulegar. Alls er þá svæðið a.m.k. 50x100 m.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss I, 24-25

ÁR-217:032 *Hellur* heimild um leið 65°35.188N 21°01.093V

"Þegar farið var frá Selfossi vestur með á, var farið um Hellurnar, sléttar hellur skammt fyrir utan túnið. Þær standa nokkuð hátt .. enda við Stekkjarlæk .." segir í örnefnalýsingu. Hellurnar eru helluhraunsklappir sem standa upp úr móanum vestan við Selfossbæ. Þær byrja um 150 m vestan við túngarðinn, um 150 m sunnan við árbakkann, og ná að Stekkjarlæk á 70-100 m bili.

Helluhraunsklappir, að mestu grónar, vallendi í kring.

Trönur voru reistar á Hellunum um 1970 næst bænum og sjást grjóthrúgur því tengdar enn. Af þeim sökum safnaðist jarðvegur á Hellurnar og eru þær nú að stærstum hluta grónar en voru berar áður. Þá sá móta fyrir grunnnum rásunum í þeim þar sem alfaraleiðin var.

Hættumat: hættu, vegna framkvæmda

Heimildir: Saga Selfoss I, 28

ÁR-217:033 *Stekkur* tóft stekkur 63°56.170N 21°01.356V

"Hellurnar [sbr. 032] enda við Stekkjarlæk, rauðleitar sytrur úr Kringlumýri ... Skammt fyrir norðan hann er Stekkurinn alveg á árbakkanum undir háum kletti. Þar sér enn marka fyrir lítill kró fyrir lömbin, sem notuð var um fráferur." Stekkurinn er norðanundir einum af vestustu Huldufólksklettunum, um 100 m austan við

Stekkjarlæk, á volitlum stalli á árbakkanum, um 2m frá brún.

Undir hraunstrýtu á árbakka og er bratt niður af ofaní á. Í kring eru valllendismóar með hraunhrúgöldum.

Stekkurinn er mjög sokkinn og sést aðeins sem einföld steinaröð í grasrótinni þar sem veggirnir hafa verið. Fast vestan við stekkin er mun greinilegri tóft, skýr og upphlaðin úr hraungrýti (mögulega tekið úr stekknunum), 5x3 m að utanmáli. Engin skýr inngangur. Sú tóft var gerð af herliðinu í Seinni heimsstyrjöld og mun vera skotbyrgi.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Saga Selfoss I, 28

ÁR-217:034 *Huldufólksklettar* þjóðsaga huldufólksbústaður 63°56.182N 21°01.300V

"Á árbakkanum norður undir Ræsinu og vestur af Hellunum eru Huldufólksklettar, einkennilegir, dreifðir hraunklettar með hörðu valllendi á milli þeirra. Þar voru sagðir bústaðir huldufólks. Einn þessara kletta var Huldufólkskirkjan." segir í örnefnalýsingu. Huldufólksklettar eru á bakka Ölfusár á um 200 m kafla, norðan við Hellurnar. Austast á þessu svæði, um 150 m vestan við túngarðinn, var kálgarður á þessari öld. Stekkurinn 033 er undir einum af vestustur klettunum.

10-15 stakir hraunhólar á valllendisárbakka.

Huldufólkskirkjan var austast í röðinni, steinstrýta sem nú er komin á kaf í jarðveg úr ánni.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Saga Selfoss I, 29

ÁR-217:035 *Sauðahúsin* tóft fjárhús 63°55.890N 21°01.310V

"Suðaustur af flóðinu voru Sauðahúsin, þar sem Gunnar Einarsson hafði sauði sína og sjást tætturmar vel." segir í örnefnalýsingu. Tóft Sauðahúsa er um 150 m norður af Eyrarvegi, um 200 m austar en vestasta húsið sunnan við veginn.

Á sléttum móa. Norðan og austan við er mýrlendi (Flóðhólsmýri) en sunnan og vestan við er harðlendara og þar hefur verið ræktað tún upp að tóftinni á þessari öld, sem nú er þó komið í órækt

Skýr tóft sem tendur vel á hárri rústabungu. Tóftin er með breiðum veggjum (1,5-1,5 m) og standa hleðslur vel, einkum í fjárhúsinu. Það er einfalt, aðeins um 2m á breidd, með dyr til suðurs. Hlaðan inn af er breiðari og dýpri og hafa veggir hennar sigið meira inn. Þessi hús voru fallin í tóft í byrjun 4. áratugs 20. aldar en munu hafa verið í notkun á seinni hluta 19. aldar en þá á kerling ein á bænum að hafa borið hey í laup á baki sér í sauðina eftir að heyið var uppurið í hllöðunni.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Saga Selfoss I, 29

ÁR-217:036 *Ölhóll* heimild um áningarstað 63°56.035N 21°01.567V

"Skammt fyrir framan Stekkinn er Ölhóll, alveg úti á árbakkanum fyrir norðan Sandvíkið, sem markar land Selfoss austur í Kerhól. ... Sunnan í Ölhól er gróin slétta. Það var gamall siður þeirra, sem komu ríðandi um nesbrú frá Eyrarbakka, að á við Ölhól, stíga þar af bki og hressa sig. Supu menn þá oft drjúgum á hinu fræga Bakkabrennivíni, áður en þeir lögðu aftur upp, og voru orðnir góðglaðir, þegar þeir riðu í hlað á Selfossi." segir í örnefnalýsingu. Ölhóll er fremst á árbakkanum um 300 m vestan við stekkin 033 og um 70 m austan við Fremri-Læk.

Breiður, stakur hraunhóll með hundapúfu. Hann er vestasti hraunhóllinn af mörgum á stóru svæði vestan við Selfossbæ.

Meðfram hólnum að sunnan eru götupaldrar, sem sumstaðar eru komnir í bíslóð, en má rekja með gloppum austur á Hellur.

Heimildir: Saga Selfoss I, 29

ÁR-217:037 *Ölfusárbrú* hleðsla brú 63°53.839N 21°00.460V

Beggja vegna Ölfusár sjást undirstöður gömlu brúarinnar sem byggð var 1890-1891. Að sunnanverðu eru þær fast við núverandi brúarenda en norðanmegin 10-15 m vestan við.

Báðir stöplarnir eru fremst á árbakkanum, norðanmegin eru allháir klettar en lægra að sunnan. Þar er gróðurryrt og skammt niður á grjót. Aðeins syðri brúarundirstaðan var skoðuð, enda er hún inni á fyrirhuguðu framkvæmdarsvæði. Hún er gerð úr samlímdu, tilhöggnu grjóti, að nokkur leyit um jarðfasta kletta. Alls er hún 7x4 m og næstum ferköntuð, einkum eru suður og norðurhlíð reglulegar. Vestantil er eyða í stöplinum, gróin dokk og ekki ljóst hvort grjót hefur verið fjarlægð þaðan eða hvort þar hefur verið lóðrétt undirstaða sem hélt brúnni uppi.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:038 Tryggvaskáli hús bústaður

Hús skammt austan við landbrúna.

"Meðan á smíði Ölfusárbrúarinnar stóð [1890-91], bjuggu smiðirnir í litlu timburhúsi, sem Tryggvi [Gunnarsson] hafði reist skammt austan við landbrúna. Þetta var lítið hús, allt úr timbri með pappa á þaki, 10 álna vítt og 12 álnir á lengdina. Að vestan voru 2 litlar stofur en austurendinn var einn geimur með moldargólfi. Uppi á lofti voru 4 lítill herbergi afþiljuð. Tveir ofnar voru í húsinu, annar uppi en hinn niðri og járnör frá þeim upp úr þaki. Var hann fljótlega nefndur Tryggvaskáli ... Að lokinni brúarsmíðinni var skálinn ekki rifinn heldur falinn í umsjá brúarvarðarins, Símonar Jónssonar, bónda á Selfossi. Notaði hann húsið sem geymslu á verkfærum og ýmsu efni til viðhalds á brúnni og síðar vegna vegagerðarinnar. Ekki liðu mörg ár þangað til fólk fékk inni í Tryggvaskála um stundarsakir án þess að vera þar heimilsfast [fyrst um 1896] En árið 1901 verða þáttaskil. Þá fluttist þangað ... Þorvarður Jónsson, nýkvæntur Gulaugu Einarsdóttur [og ráku þau] gisti og greiðasölu. Þá var skálinn enn í sínu upprunalega formi, ein hæð með portbyggðu risi. Gengið var inn að sunnan og komið þar inn í mjög litla forstofu. Að vestan voru 2 litlar stofur þar sem Litli-salurinn er núna með skilrími þar sem sulumar eru. Lítið eldhús var að norðan með kolaeldavél. Úr forstofu var stigi upp á loft þar sem voru 3 lítill herbergi ... Eftir nokkur ár [fyrir 1907] byggði Þorfinnur skúr vestan við húsið með 3 herbergjum. Þar fékk Landssíminn inni, þegar landssímastöð var opnuð þar 1909 ... [Þorfinnur] byggði einnig við húsið að austan en vorið 1918 seldi hann Tryggvaskála ... Þórður Þórðarson frá Björk [keypti 1919 og] byggði heila hæð ofan á allt húsið haustið 1920, innréttaði þar mörg gistiherbergi og fundarsal í vesturenda. ... vorið 1934 reisti [Guðlaugur Þórðarson] samkomusalinn við húsið austanvert. Þá var Tryggvaskáli kominn í það horf sem hann hefur verið í til þessa dags."

Heimildir: SB II, 370

ÁR-217:039 herminjar

63°56.019N 21°01.338V

Lítið skotbyrgi er uppi á Flóðhól, sem er SSA við Flóðið (Flóðhólsflóð) sem er sunnar og austar af tveimur tjörnum, og er sú vestari Fremra Flóð.

Mýrlendi í kring. Af hólum er mjög víðsýnt þó hann sé ekki hár.

Hringlaga byrgi, um 3,5 m í þvermál, grafið niður í kollinn á flötum hól og hefur uppmoksturinn verið settur á brúnina og þannig gerður lágur veggur or mold og torfi. Hann er hlaðinn upp að hundapúfu. Rof er í brúnum veggjanna að innan og eru þeir orðnir efnislitlir.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-217:040 kuml legstaður

2 kuml fundin á Selfossi, sunnan og norðan við lóð á Birkivöllum. Kumlin hafa legið mun nær forna eyðibýlinu Rauðholtum en landnámsbænum Selfossi.

26. Selfoss

1. kuml. Árið 1958 fundust mannabein þegar verið var að jafna til í lóð á Selfossi. Kristján Eldjárn og Gísli Gestsson rannsökuðu staðinn.

Fundarstaðurinn er norðurundan svonefndum Rauðholtum, um 25-30 m suðvestur frá vesturendanum á Birkivöllum 4, en um 900 m suðaustur af bænum á Selfossi. Beinagrindin hafði að miklu leyti verið færð úr stað við raskið, en nógu mikið var þó óhreyft af beinum til þess að ráða ætti horf og stellingar líksins. Líkið virðist hafa verið lagt á bakið, og hafði bolurinn stefnu SV-NA, höfðuð í suðvestur. Moldarlag lá yfir beinunum en engir steinar voru sýnilegir.

Um haugféð, sem var heldur óvenjulegt, segir Kristján:

"Nokkrir hlutir fundust óhreyfðir með beinunum, en hugsanlegt er, að eitthvað hafi borizt út í moldina með jarðýtunni, þó að það virðist heldur ólíklegt. Milli hægra mjaðmabeins og neðstu hryggjarliða var dálítill hrúga af bláleitu leirkenndu efni, og í því voru nokkrir smásteinar dökkir og með eða ofan á þessu nokkur lítill járnbrott, sem ekki tóku á sig hlutarlögun, enda mjög þrungen af ryði. Ofar eða við miðjan hrygg var önnur hrúga, sem í voru járnbrott ómerk, lítill hálfglær steinn með gati, líkur perlu, lítill kuðungur og tveir sérkennilegir steinar, annar grár og sporöskulagaður með gati, líkur örlitlum kljásteyni, hin holufylling, sem fengið hefur lögun eins og hólkur eða hringur. Allir þessir hlutir virðast vera gagnlaust dót, sem únt hefur verið saman af sérvisku, hjátrú eða hnýsni, og gera menn slíkt eða álíka enn þann dag í dag. Helst mætti ætla af smáhlutum þessum, að hinn heygði hafi verið kona."

Jón Steffensen skoðaði beinin og staðfesti að þau væru úr konu og taldi að hún hafi verið um fimmtugt eða yngri. Hildur Gestsdóttir telur mögulegt að þau séu úr konu en að ekki sé unnt að segja til um aldur hennar [...]

2. kuml [sjá 041].

Gísli Gestsson safnvörður telur að fornbylí hafi verið á Rauðholtum, sem eru í 50 til 300 m fjarlægð, og að kumlin [sjá kuml 041] geti verið frá þeim bæ, enda séu þau óeðlilega langt frá landnámsbænum Selfossi.

HEIMILDIR: Þjms. 1958:39-44 og 1962:112-22: KRISTJÁN ELDJÁRN, Kuml úr heiðnum síð fundin á síðustu árum. Árbók 1965, bls. 9-11; GÍSLI GESTSSON, Fornaldarkum á Selfossi og í Syðra-Krossanesi. Árbók 1965,

bls. 69-74; HILDUR GESTSDÓTTIR, Kyn-og lífaldursgreiningar á beinum úr íslenskum kumlum. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík 1998.

Heimildir: KEKH 2000, 74-77

ÁR-217:041 kuml legstaður

Kuml fundið á Selfossi sunnan við lóðina á Birkivöllum 10.

26. Selfoss

1. kuml [sjá 040].

2. kuml. Árið 1962 fannst annað kuml á Selfossi, í þetta sinn við garðyrkju sunnan við lóðina á Birkivöllum 10 um 150 m austan við 1.kuml. Gísli Gestsson rannsakaði staðinn það ár.

Rannsóknin sýndi að kumlinu hafði verið mikið raskað, en svo virtist sem tekin hafi verið gröf, líkið lagt á bakið og legið SV-NA, með höfuð í SV. Haugfé:

1962:112. 12 Sörvistölur, allar einlitar, 11 úr gleri, þar af 8 dökkbláar, 1 ljós blágræn, 1 blásvört og ein líklega glær eða hvít en sú hafði molnað í salla. Ein tala er úr rafi og er hún stærst 1,5 sm í þvm., í gatinu leikur hringur úr tvinnuðum silfurvír. Sörvistölurnar fundust við háls og á dreif í moldinni.

1962:113. Hnífur úr járn, 16,8 sm l., þar af er skaftið 11 sm, en vantar framan á oddinn, líkastur Rygh 405ö406 og Redskaber 109. Vefnaðarleifar eru á blaðinu.

1962:114. Sigð, blaðið er brotið í tvennt, allmikið bogið, 12,5 sm langt og 1,8 sm breitt um miðju, virðist vera eins og Redskaber 83. Vaðmålsleifar á blaðinu.

1962:120. Járnteinn, með vefnaðarleifum á, sívalur, 7 sm langur og 0,5-1,0 sm í þvm. en brotið af báðum endum.

1962:121. Vefnaðarleifar, ryðklumpur með vaðmáli, mesta haf 5 sm.

1962:115. Lauf með skrá, áfast við tré og brotið í tvennt, 10,5 sm langt, 6,5 sm breitt.

1962:116. Hringur úr járn, 3,5 sm í þvm.

1962:117. Járnnaglar, trjáflísar og ryðskorpur, úr sama hlut og lafið og hringurinn.

1962:118. Lykill, brotinn og í tveimur hlutum (ekki víst að þeir eigi saman), 12,5 sm langur, líkur Redskaper 254.

1962:119. Hringur úr járn, rúmlega hálfur, 5,5 sm í þvm.

Líklega eru framangreindir hlutir, þ.e. skráin, hringarnir, naglamir og lykillinn úr sama hlut, kistli eða stokk, sem lagður hefur verið við vinstri mjöðm þess sem í kumlinu fannst.

Beinin eru að mati Jóns Steffensen úr konu, um 25-35 ára, en Hildur Gestsdóttir telur hana hafa verið um 36-45 ára.

Gísli telur að fornbyli hafi verið á Rauðholtum, sem eru í 50 til 300 m fjarlægð, og að kumlin geti verið frá þeim bæ, enda séu þau óeðlilega langt frá landnámsbænum Selfossi.

HEIMILDIR: Þjms. 1958:39-44 og 1962:112-22: KRISTJÁN ELDJÁRN, Kuml úr heiðnum sið fundin á síðustu árum. Árbók 1965, bls. 9-11; GÍSLI GESTSSON, Fornaldarkum á Selfossi og í Syðra-Krossanesi. Árbók 1965, bls. 69-74; HILDUR GESTSDÓTTIR, Kyn-og lífaldursgreiningar á beinum úr íslenskum kumlum. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík 1998.

Heimildir: KEKH 2000, 74-77

ÁR-217:042 tóft herminjar 63°93.816N 21°00560V

Á árbakkanum beint neðan við Hótel Selfoss, um 100 m vestan við brúna yfir Ölfusá, er steyp undirstaða frá stríðsárunum. Á þessum stað stóð kamar hermanna en braggar voru rúmum 50 m suðaustar, nær brúnni, á svipuðum stað og pylsuvagninn er nú. Stöpullinn er í grunnri lægð á árbakkanum og opnast hún út að ánni sem er 5 m norðar. Árbakkinn er um 1,5 m hár á þessum stað. Stöpullinn er 2,5 x 4 m að stærð, byggður inn í brekkuna að sunnanverðu en nyrst er hann rúmlega 1 m hár. Um er að ræða 10 sm þykka steypa plötu ofan á grjóttuppfyllingu. Einnig hafa verið steypir kantar meðfram plötunni en þeir eru sumsstaðar brotnir. Stykki hefur brotnað af eystri skammhlið stöpsins og liggur það enn á sínum stað við hlið hans. Áfast því er steyp skólprör sem sýnilega hefur verið undir stöplinum og legið út í ána.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:043 heimild um herminjar 63°93.839N 21°00454V

Vestan við suðurenda Ölfusárbrúar, á þeim slóðum sem pylsuvagninn er nú, stóðu braggar á stríðsárunum. Þeir sjást t.d. á mynd í Sögu Selfoss. Þetta voru tvær braggasamstæður, aðskildar með sundi, og voru þrír braggar í hvorum klasa af myndinni að dæma. Árbakkinn norðan pylsuvagnsins er enn óspilltu að mestu, enda sjást þar steypir grunnar undan kamri [042] og þvottahúsi [043]. Öll merki um braggana eru löngu horfin.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss II

ÁR-217:044 tóft herminjar 63°93.839N 21°00.454V

Undir vesturbrún Ölfusárbrú, tæpa 10 m fyrir norðan ána en 60 m austur af kamri [042] er steiptur stöpull undan þvottahúsi hermanna. Gróðurýr bakki og stutt niður á hraun. Stöpullinn er greinilegur, a.m.k. 3x5 mað stærð en gæti verið stærri, enda gróið yfir hann að hluta syðst og jarðvegur ofan á honum. Hann er hæstur næst ánni, um 10 sm.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:045 náma mógrafir 63°92.436N 20°99.652V

Folaldahólar heita nokkrir áberandi hólar í mýrinni suðvestan við götuna Þrastarima. Sunnanvert við þá eru nokkrar reglulegar dældir, að líkindum mógrafir.

Mýri, ekki mjög votlend. Dældirnar hafa allar moldarflag í botni. Svæðið er alls 10 x 30 m en samanstendur af 3-4 aðskildum dældum allt að 1 m djúpum.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:046 garðalag kálgarður 63°93.693N 21°00.354V

Húsið Ingólfur er við Tryggvatorg suðvestanvert, vestan við verslunina Krónuna. Sunnan Ingólfs er garður með háum reyniviðartjám. Að austanverðu afmarkast garðurinn með tofhlöðnum vegg og eru það líklega leifar kálgarðs. Austan garðsins er gamalt sláturhús sem stendur til að rífa en norðan hans óbyggt svæði, fyrrum hagi sláturdýra. Garðhleðslan er um 10 m löng, 0,8 m há og rúmlega 1 m breið. Hún er regluleg, algróin og lítið sem ekkert farin að síga. Hún liggur norður-suður.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:047 heimild hesthús 63°93.720N 21°00.345V

Á mynd í Sögu Selfoss sést að útihús með grjót- og torfhlöðnum veggjum stóðu á að giska 40-50 m ANA við húsið Ingólf sem enn stendur við Tryggvatorg suðvestanvert. Nú er það plan og gangstétt milli torgsins og búðarinnar. Útihúsin eru löngu horfin. Þarna voru skv. Guðmundi Kristinssyni hesthús frá Tryggvaskála þar sem ferðamenn geymdu reiðskjóta sína. Líklega voru þau ekki byggð fyrir en 1910.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss II

ÁR-217:048 heimild vað 63°92.559N 21°01.009V

Þar sem nú er einn meginskurður Flóaáveitu í Rauðholtsmýri var áður Leirkelda. Hún var grafin út með tilkomu áveitunnar. Á Leirkeldu var vað um 200 m NV af Graffhól [051] og er það sýnt á örnefnakorti í Sögu Selfoss. Djúpur og mikill skurður. Ekkert sést af hinni upprunalegu Leirkeldu og þar af leiðandi er vaðið horfið. Þarna hefur orðið rask nýverið, ekið yfir skurðinn á stórvirkum vinnuvélum. Skv. Guðmundi Kristinssyni lágu leiðir manna þarna um þegar farið var milli Votmúlahverfis og Selfoss. Núorðið mótar hvergi fyrir gömlum götum þarna í mýrinni.

Hættumat: Hætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss I, 24-25

ÁR-217:049 hleðsla 63°93.478N 20°97.577V

Norðan við nyrstu hesthúsin í hesthúsahverfinu á Selfossi eru nokkur beitarhólf sem skipt er niður með rafmagnsgirðingum. Þar norðan við er nýgerðu malarvegur sem endar sunnan við hringvöll sem er nýlagður þegar þetta er ritað. Sunnan við malarveginn, heldur vestar en út frá miðju hringvallarins eru garðhleðslur inni í einu beitarhólfinu. Þýft graslendi en jarðvegur af skornum skammti og stutt niður á hraun. Báðar hleðslurnar koma undan veginum nýlagða og hafa því lent undir honum að hluta. Sú vestari liggur til suðvesturs og er um 15 m löng. Hin er 5 m austar og liggur allt að 30 m til suðausturs, hverfur þá í moldarflagi en birtist aftur á um 15 m kafla þar sem því sleppir. Báðar hleðslurnar eru úr hraungrýti og mjög lágar, yfirleitt ekki nema eitt umfar grjóts (0,1 m) og ekki að sjá að þær hafi nokkurn tíma verið hærri. Þær eru þráðbeinar og mosi farinn að vaxa á þeim sumsstaðar. Líklegt verður að teljast að þær hafi mæst og myndað horn þar sem nú er nýi vegurinn. Ekki fengust upplýsingar um hleðslurnar en sennilegt að þær hafi verið undirstöður fyrir girðingu og séu ekki mjög gamlar.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

ÁR-217:050 garðlag áveita 63°92.558N 21°01.071V

Norðan við Flóaaveituskurðinn sem liggur í A-V um mýri sunnan Selfossbyggðar er vegaslóði. Slóð þessi liggur frá syðstu húsunum iðnaðar- og verslunarhverfi Selfyssinga við Eyrarveg og Gagnheiði. Norðan við veginn, gegnt staðnum á skurðinum þar sem áður var vað [048] er áveitugarður. "Rétt vestan við Leirkeldu er flóðgarður norður á miðjan Leirima og annar nokkru vestar og byrjar við Bjarkarmörkin", segir í örnefnalýsingu

Guðmundar Kristinssonar. Mýri. Garðurinn liggur frá veginum til norðurs eða norðvesturs og er alls tæpir 100 m. Hann er greinilegur og lítt siginn, dæld sem er langsum meðfram honum að austan sýnir hvar efnið í hann hefur verið tekið. Hann er allt að 1 m hár. Garðurinn endar skyndilega nyrst án þess að hafa sýnilega verið skemmdur; hins vear hefur vinnuvél verið ekið á hann um miðbikið.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss II, 28

ÁR-217:051 *Grafhóll* ömefni mógrafir 63°92465N 21°00768V

Stakur hóll í mýrinni þar sem fyrirhugað er að Suðurbyggð muni rísa heitir Grafhóll. Hann er um 400 m vestur af Fólaldahólum og tæpa 200 m suður af Flóaáveituskurði sem liggur austur-vestur um mýrina. Hóllinn er áberandi og iðagrænn í flatneskulegri mýrinni. Heiti hólins bendir til að mór hafi verið tekinn í mýrinni þar hjá. Í kringum hann eru víða slakkar sem gætu hafa verið gamlar mógrafir. Mest áberandi eru 2-3 dældir 10-20 m norðaustan við hann, þær eru með moldarflögum í botni en ekki mjög reglulegar.

Hættumat: Stórhætta vegna framkvæmda.

Heimildir: Saga Selfoss I, 24-25

ÁR-217:052 *Grafhólar* heimild um mógrafir

"Austan við [Grafhóla] og á milli þeirra fram af Suðurengi, eru Grafirnar, gömlu mógrafirnar frá Austurbænum, og eru enn vel sjáanlegar fyrir sunnan fremstu húsinn. Skammt fyrir austan þær er flóðgarður suður frá húsunum." segir í örnefnalýsingu.

1709: "Móskurður hefur verið, meinast eyddur, brúkast ei." JÁM II.

Heimildir: Saga Selfoss I, 28; JÁM II, 107

ÁR-218 Kotferja

1686: Jarðardýrleiki 20 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss. Skálholtsstólsjörð. Ferjustaður. "Bænhús ætla menn hjer hafi áður verið..." Kvaðir engar svo vitað sé. Jörðin á engjatak í landi Kaldaðarness og í staðinn flytja heimamenn Kaldaðarnesmenn yfir Ölfusá á Kotferju. Kotferja hefur aðgang að skógi til kolagjörðar í almenningi eins og aðrar jarðir Skálholtsstóls. "Landþröng er mikil því gamlir mál dagar segja, að Kotferja eigi land fyrir kú í hafti og hest í stokki, og því þarf ábúandi að kaupa eða fá haga að öðrum jörðum, sjerdeilis Kaldaðarnesi, og hefur áður að fornu hjer fyrir goldist tollur, en nú ekki í margt ár... JÁM II, 104. Við þessa jörð er skráður mál dagi um ferju yfir Ölfusá, sem er talinn vera frá því um 1200 [DI I, 319-20]. Kotferju er ekki getið í mál daganum heldur Ferju (Kirkjuferju eða Kotferju ?) Sandvíkur, Kaldaðarness og Selfoss. Hér var þó ferjustaðurinn um aldabil og því er mál daginn settur hér [sjá færslu 218:003]. 7. maí 1529 er sett saman sáttagerð um arfaskipti og eftirstöðvar vegna vígs Orms Einarssonar. Gjörmingur sáttanna fór fram á bænum Kotferju. DI IX, 488. 1839: Kotferja fylgir Flóagafshverfinu. "Ferjustaðir yfir Ölfesá eru 2 í sókn þessari. Er annar á Kotferju, og er hann lögbóðinn, en hinn í Kaldaðarnesi." SSÁ, 65-6. 1847: Jarðardýrleiki 10 hdr. JJ, 62. Munnmæli um að Kotferjubærinn hafi staðið í Ferjuseli [ÁR-199:048] eða við Hábeinsstaðaborg [ÁR-202:047]. Ö-Kotferja, 3. "Kotferja var alltaf talin lögbýli og breytir nafnið Kot-ferja þar engu, og því síður afbökun þess Ferjukot, nefnt í Manntalinu 1762. Jörðin var eign Skálholtskirkju allt til 1790 er hún varð bændaegn...Rekja má ferjuna á jörðinni allt til aldamótanna 1200 en frá þeim tíma eru svonefndur Ferjumál dagar á Ölfusá. Skálholtsstaður fékk einkarétt til ferju yfir ána á þessum slóðum og hafði samkvæmt mál daganum tvær ferjur, hina efri og hina neðri. Sú neðri var heima í Kaldaðarnesi yfir að Arnarbæli, hin efri mun hafa verið Kotferja og var þá ferjað yfir í Kirkjuferjuland. Þessi ferja mun hafa verið stunduð að sumarlagi ena herma fornir mál dagar að vor og haust skyldu nágarnar í Kaldaðarnesi, Sandvík ytri og Fossi bjarga skipi með ferjumanni og setja það fram. Í stað þess kom ókeypis flutningur fyrir þá og enn komu á móti ítök Kotferjubónda er gerðu honum raunar fært að búa þar: engjateigur í Straumnesi, beit í Sandvíkurheiði, selför í Ferjuseli við Kaldaðarnesveg...Ferjustaður lognaðist út af á Kotferju þegar Ölfusárbrúin var byggð [um aldamót 1900]. Féll þá traustasta stoðin sem var undir búskap þar. Nú telst jörðin ein besta laxveiðiáin við Ölfusá..." Kotferja fór í eyði 1913. SB II, 333.

1709: "Túninu grandar Ölvessá með jakaburði í leysingum á vetur, sem spillir allvíða rótinni, so og spillist það af sandfoki. Engjar öngvar fyrir utan áður sagðar í Kaldaðarnesslandi.Kirkjuvegur og hreppamannaflutningur er torsóktur og stundum ófær á vetur, þegar Ölvessá hleypur upp og rennur í kringum bæinn og víða yfir landið, so menn kunna hverki að komast frá bænum nje til frá öðrum bæjum." JÁM II, 104-105. Kotferja var langminnsta lögbýlið í Sandvíkurhreppi, tæplega mikið meira en 20-30 hektarar að stærð....Kotferjutún var allt í kringum bæinn. mjög sandborið vallendistún og þótti orfaslægja á Kotferju bæði erfið og seinleg.", segir í örnefnaskrá Kotferju, 5.

ÁR-218:001 *Kotferja* bæjarhóll bústaður

1839: "Austast í téðu hverfi [Kaldaðarneshverfi] eru Höskuldsstaðir, 60 faðma frá Kálfhaga [ÁR-227].

Bæjarleið þaðan frá í landnorður er Kotferja út við Ölfesá. Fylgir bær þessi nefndu hverfi." SSÁ. "Kotferja liggur í lítilli kverk upp við Ölfusá þar sem saman koma landamerki Sandvíkur og Kaldaðarness." SB II.

"Bæjarhúsin á Kotferju ber langhæst og bæjarstæðið sér er eitt hið besta í sveitinni. Grunnur undir timburhúsið [byggt 1908], sem síðast stóð, sést mætavel. Sunnan og austan við íbúðarhúsið var kálgarður [004] allgóður. En baka til voru fjós og hlaða [005].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: SB II, 333; Ö-Kotferja, 5

ÁR-218:002 heimild um bænhus

"Bænhus ætla menn hjer hafi áður verið í tíð Ögmundar biskups, sem ráða er af gömlum brjefum, en ekki sjást hjer nú líkindi til." JÁM II.

Heimildir: JÁM II, 104

ÁR-218:003 heimild um ferju

"Í útsuður frá Stekkjartúninu og Stekknum var Ferkjukofinn á allgóðum hraunrima, og sjást þess nú þessi síðustu merki um ferjustaðinn á Kotferju ver með ári hverju. Vík er í ána beint fyrir neðan Ferjukofann, var það ferjustaðurinn...", segir í örnefnaskrá.

Um 1200. " Máldagi fyrir ferju yfir Ölfusá og fyrirskipanir um farníngarreglur.

Þessi er ferju maldagi a olfus a. at þar liggir til land at ferju ok kyr. iij. engi teigr a staums nesi. kasta tvitogum kesti i ferju land firi utan a. þar skal sa er Kalldadarnes a ok fe þetta varðveitir fa bat ok flutninga skip. þar skal flytia alla menn oleigis. þar skal leigia tveim alnum vadmals undir hvert kugildi. ef a skip er lagt. nema sauð. undir fyl skal leigia ef a er lagt. sem undir hross. ellra en halfs manaðar. .v. hross til tveggia alana ef við skip eru hofð. Reka hvergi hross nema af ferju stad þa er hin neðri er feria. en ef reka. komi ferju maðr kaupi við flutningar menn sem hann getr. greiða vaðmal ei skemra saman en stika. half mork matar vætt. hverr matr sem er. ok ullar vætt ok skreiðar hundrað. ei skal leiga undir naut. þo at við skip se hofð. ok undir enga farma. I hond skal leigu gjalda. eðr setia ved halfu betra eðr meira. ok forveðia a. vij. natta fresti.

Ferju maðr skal koma til ar at miðium morni. ok vera til mið aptans í færui veðri. þaðan fra er hann eigi skylldr at flytja til miðs morgins. liggia menn við eykt dags eðr lengr. þa er ferju maðr sekr. Ferju maðr er skylldr at roa a mot ollum monnum. hann skal ok rada hversu miok hlaðit er skipit. sjalfir skulu roa firi hrossum sinum. ok undir formum. En þeir er eigi hafa kunnattu til eðr heilsu. roi ferju maðr ok taki alin a .xiiij. hross. þeir skulu fyrstir fara yfir a er fyrstir koma. kallnesingar skulu jafnan fara er þeir koma til. þriar nætr er ferju maðr skylldr at flytia a .xij. manuðum. fustu natt i fardogum. ok þa er til þings er riðit. þria daga er hann eigi skylldr at flytia. paska dag ok kirkiu dag ok allra heilagra messu dag. Verðr ferju maðr obyrgr firi utan a. sva at hann ma eigi aptr komast. þa skal sa er at ferju byr gefa honum um mals sakir. en selia ef hann þarf lengr. þeir sem at ferju bua eru skylldr at biarga skipi med ferju manni ef þarf ok fara oleigis. en ef fleiri þarf til firi utan a krefi bua þa sem næsti eru. þeir sem i inni husum bua. I Kaldaðarnesi. i sandvik hinni ytri ok at forsi. skulu biarga skipi með ferju manni oleigis, en engir aðrir.

Engi skal feria onnur a olfusa en þessi. en þat er lofat at flytia menn yfir a harstaði. ok meta eigi leigu. ok eigi heimta fe fyr. en launi er flutt[r] er nokkur ef hann vill. en engu ef han vill þat." DI I, 319-320.

1709: "Skip er hjer og hefur verið að aldaðli á Ölfessá og almenningssfar, og á nú og hefur oftast átt þetta skip, sem hjer er brúkað til flutninga, Skálholtsstaður, og lætur annað til, þá annað fymist, en ábúandi vaktar skipt of flytur, eður leggur mann til flutninga, og tekur alla ferjutolla, sem áður hafa miklir verið og að stóru gagni, en fer mjög til rýrðar, síðan ferjurnar fjölguðu á ánni. Fyrir átroðning þann, sem verður af ferðafólki því og lestum, sem fluttar eru á þessari ferju, geldur ábúandi nú xxx álnir, en áður lx álnir, til kirkjuferju, og er þar takmarkað landspláts, sem lestimar mega beita með frelsi, og liggur í kirkjuferju landi við ferjustaðinn. JÁM II.

"Kotferja. Þeir, sem fóru þar yfir ána, en þar var fjölfarinn og löggiltur ferjustaður, voru einkum úr efir hluta Flóans, frá Stokkseyri eða Eyrarbakka og fóru þá beina leið upp í Sandvíkur eða Kaldaðarneshverfi og þaðan að Kotferju. Þegar yfir ána var komið, lá leiðin að Kirkjuferju, yfir vonda mýri og þýfða mjög út að Bakkárhólts og Gljúfurholtsám og þaðan út í Kamba." JP II.

"...á Kotferju var eingöngu sumarferja. Þótti hún þá betri en ferjan að Laugardælum, straumur var ekki eins erfiður, styttra að róa og betra þótti að láta gripi synda yfir ána hjá Kotferju. Er haustaði og ána fór að leggja, varð aðstaðan erfiðari fyrir ferjumann, að ógleymdu því að áin gat farið upp á þessum slóðum annan til þriðja hvern vetur. Því var eins gott að hætta ferjustöðum í tæka tíð og bjarg bátum á öruggan stað, var það ofast upp á Stekkjartúnið frá Kotferju...Ferjustaðurinn lognaðist út af á Kotferju, er Ölfusárbrúin var byggð 1891.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 104-106; Ö-Kotferja, 4; DI; JP II: Jón Pálsson. Austantórur II, 131

ÁR-218:004 heimild um kálgarð

"Sunnan og austan við íbúðarhúsið var kálgarður allgóður.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 4

ÁR-218:005 heimild um fjós

"Bæjarhúsin [001] á Kotferju ber langhæst og bæjarstæðið sér er eitt hið besta í sveitinni. Grunnur undir timburhúsið, sem síðast stóð, sést mætavel...baka til voru fjós og hlaða.", segir í örnefnaskrá.

"Hefur hún verið djúp og rúmmikil og að sögn eldri manna hefur þetta verið ein fyrsta yfirbyggða heygeymsan austanfjalls, reist skömmu fyrir síðustu aldamót [1900]. Tók hún um 200 hesta.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 4

ÁR-218:006 Vaðið heimild um vað

Vað á Kotferjulæk: "Í hásuður frá Kotferjubæ er Vaðið yfir lækinn; er það nú ekki notað lengur, síðan hætt var að reiða hey á hestum, en rétt ofan við hylinn fyrir ofan Vaðið mun hafa verið brú [007] yfir lækinn á síðustu búskaparárunum þar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 5

ÁR-218:007 heimild um brú

Brú á Kotferjulæk: "Í hásuður frá Kotferjubæ er Vaðið [006] yfir lækinn; er það nú ekki notað lengur, síðan hætt var að reiða hey á hestum, en rétt ofan við hylinn fyrir ofan Vaðið mun hafa verið brú yfir lækinn á síðustu búskaparárunum þar.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 5

ÁR-218:008 heimild um leið

Reiðvegur heim að bæ þar sem farið var yfir Vaðið [006] og brúna.

Heimildir: Ö-Kotferja, 5

ÁR-218:009 heimild um leið

"Annar reiðvegur heim að Kotferju var ofan frá ferjustaðnum og um Kotferjuhraun austanvert. Var þá komið heim á tún, þar sem núna er túnhliðið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 5

ÁR-218:010 Kotferjustekkur heimild um stekk

"Kotferjuhraun nær austur fyrir Álaflóð, smátjörn fyrir ofan Kotferjutjörn. Austurlandamörk Kotferju eru einmitt úr norðurenda Tjamarinnar í Álaflóð í Ölfusá. Á þessum landamörkum liggur einnig Kotferjustekkur sem mjög er nú fallinn. Hann var austast á Stekkjartúninu...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kotferja, 5

ÁR-219 Kaldaðarnes

1686: Jarðardýrleiki 60 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss. Kirkjustaður. Skálholtsstólsjörð. Kvaðir: Mannslán til skiparóðurs um vertíð, hestlán og dagsláttur eins og á öðrum stólsjörðum en hefur ekki goldist í 66 ár [eða frá 1643]. Hjáleigur: Höskuldsstaðir [ÁR-221], Mosastaðir [ÁR-221], Magnúsfjós [ÁR-222], Valdastaðir [ÁR-223], Móakot [ÁR-224], Hreiðurborg [ÁR-225], Miðhús [ÁR-226], Lambastaðahjáleiga og Stöðulkot. Slægjur í hagamýri lánar presturinn af "einbera góðvilja" stundum litlar og stundum engar en áskilur sér ekkert fyrir. JÁM II, 92-96. Kaldaðarnes er getið í Flóamanna sögu [Líklega rituð um 1300], þegar sagt er frá að Þorgils reið eitt sinn til Flóagafis, og sat fyrir Skafta óvini sínum "í hrísnum nokkrum" nálægt Kallaðarnesi, en Skafti sá það frá ferjustaðnum og sneri við. ÍF XIII, 315. Jörðin kemur nokkrum sinnum fyrir í Sturlungu þá Gissur Þorvaldsson dvaldi þar stundum. Sturl. I, 477, 524. Kallaðarnes kemur fyrir í eftirtöldum fornbréfum: Í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá því um 1200 [DI XII, 8], í máldaga um ferju yfir Ölfusá frá því um 1200 [sjá ferjumáldagann hjá Kotferju ÁR-218:003]. DI I, 320. Í Vilkinsmáldaga frá 1397. DI IV, 54-55. 1446: Krossinum í Kallaðarnesi er heitið fé í testamentisbréfi. DI IV, 676. 1470: Testamentisbréf Einaris bónda Ormssonar, Loptssonar ens ríka: "Gief eg krossinum j Kalladarnese kugillde." DI V, 569. 11. júní 1484: Kallaðarnes getið í kvittunarbréfi. DI VI, 515. 15. júní 1504: Stefán biskup í Skálholti kvittar að Nikulás Þorgilsson smiður hafi "giort oss fulla nægiu sem oss vel likar fyrir landskyllder oc leigur vt af kalldaðarnesi a medan hann hefer haft til leigu oc medferdar greindan stad j kalladarnesi. suo oc somuleidis hefer hann giort oss reikningsskap af þui giapafe sem þar hefer til gefizt sidan hann kom til stadarins..." DI VII, 696. Þann 2. september 1520 er innsigluð sala jarðarinnar Tannastaða í Ölfusi í kirkjunni í Kallaðarnesi í votta viðurvist. DI VIII, 748. Testamentisbréf Ingu Jónsdóttur konu Teits Þorleifssonar frá 8. júlí 1531. Í bréfinu eru taldar upp ölmusur og gjafir sem hún gefur til að sál hins framliðna eiginmanns megi "fordaz eilifar pinur og koma fyr til fridar salunne og endalaus fagnadar med gude og hans voldum monnum j himerike...krossinum j kalladarnesi iij j godum peningum." DI IX, 590-591. 11. janúar 1547: Svokallað "Umburðabréf" Gizurar biskups um líkneski og

þá sérstaklega þá skurðgoðadýrkun sem fram fer í kringum róðukrossinn í Kallaðarnesi [sjá betur þar sem fjallað er um krossinn helga, sem var á Krossbakka]. DI XI, 531-2. 1570 er kirkjan talin upp í Gíslamáldaga. DI XV, 655-546. "Kallaðarnes er vestasta jörðin í Sandvíkurhreppi og var hún með hjáleigum sínum öllum langstærsta jörðin í hreppnum um 1.700 ha. Kallaðarnes mun ein elsta jörð sveitarinnar því við það kennist hreppurinn fyrst og nefnist Kaldnesingahreppur. Nafnið telja flestir afbökun úr "Kallaðarnes", en á jörðinni var ferja á móts við Arnarbæli og kölluðu menn þar ferju á Ölfusá. Ágætir höfðingjar sátu staðinn snemma. Fyrstur til frægðar þar er Einar Grímsson, tengdafaðir Hrafns Sveinbjarnarsonar á Eyri. Hélt hann staðinn um 1200 en Haukdælir virðast hafa staðarforráð á 13. öld. Gissur Þorvaldsson sat þar veturinn 1252 "og hafði fjölmennt um sig." Eftir Flugumýrabrennu fór Gissur utan og kom út aftur á Eyrum sumarið 1258. Hann setti þá bú í Kallaðarnesi "og hafði rausn mikla í búi," segir Sturlunga...Kallaðarnes hefur verið kirkjujörð lengst af sögu sinnar. Sátu prestar þar nokkuð reglulega frá því um 1600 en stundum var þó Kallaðarnes annexía frá Laugardælum. Frá 1636-1733 sátu staðinn feðgarnir og prestarnir Álfur Jónsson, Gísli Jónsson og Álfur Gíslason en niðjar þeirra sátu svo jörðina í nokkur ár. Fluttist þá prestsetrið fyrst að Kálfhaga en síðan að Flóagaflí og svo aftur að Kálfhaga þar sem prestar sátu síðan...Í Kallaðarnessókn sátu svonefndir þingaprestar og áttu þeir ekki eindreginn seturétt á sjálfum Kallaðarnesstað. Hann var ætlaður til annars." Í Kallaðarnesi var spítali 1754 til um 1840. Þá sátu spítalahaldarar jörðina. Þá tóku við umboðsmenn þar til jörðin komst í eigu Sigurðar Ólafssonar sýslumanns 1891. Jörðin var í einkaeign til 1940 en þá eignaðist ríkið hana. Árið 1948 komst jörðin aftur í einkaeign. SB II, 326-328. "Rekja má ferjuna á jörðinni [Kotferju] allt til aldamótanna 1200 en frá þeim tíma eru svonefndur Ferjumáldagi á Ölfusá. Skálholtsstaður fékk einkarétt til ferju yfir ána á þessum slóðum og hafði samkvæmt máldaganum tvær ferjur, hina efri og hina neðri. Sú neðri var heima í Kallaðarnesi yfir að Arnarbæli, hin efri mun hafa verið Kotferja og var þá ferjað yfir í Kirkjuferjuland." SB II, 333. 1839: Í Kallaðarneshverfi er höfuðjörðin Kallaðarnes. Þar er kirkja, spítali og allreisuleg bygging." Auk þess er ferjustaður í Kallaðarnesi en ekki lögboðinn. Óviss er dýrleiki allra bæjanna í Kallaðarneshverfinu: Lambastaða, Valdastaða, Móakots, Miðhúss, Kálfhaga, Mosastaða, Magnúsfjósa, Höskuldsstaða og Kotferju. SSÁ, 65. Vegna flugvallarins varð Kallaðarnes hernaðarleg mikilvægur staður í stríðinu og var breska hernámsliðið þegar komið að Kallaðarnesi fyrsta dag hernámsins 10. maí 1940. Fyrsta landing var árið 1930 á Kallaðarnesflötum sem voru marflátir bakkar áður en flugvallagerðin hófst í stríðinu. Ö-Kallaðarnes, 11. Svo leggur Brynjúlfur Jónsson út af bæjarnafninu í Árbók 1905 (bls. 18-19): "Svo segir í Landnámu "Þórir, son Ása hersis Ingaldssonar, Hróaldssonar, fór til Íslands ok nam Kaldnesingahrepp allan upop frá Fyllarlæk ok bjó at Selfossi." Nafnið "Kaldnesingahreppur" er leitt af bæjarnafninu Kallaðarnes. En það bæjarnafn er eigi auðskilið, og hefur verið reynt að skýra það á fleiri en einn veg. Svo segja munnmæli, að í fornöld hafi áin verið svo mjó á svæðinu milli Kallaðarnes og Arnarbælis, að þar hafi mátt kallast á yfir um hana, og af því hafi bærinn fengið nafnið Kallarnes, en svo hafi an- breytt í að-, - að sínu leyti eins og Finnur er stundum breytt í Fiðr, - og þannig orðið Kallaðarnes; þá hafi og Kall- breytt í orðið Kallaðarnes. Er þessi skýring víst elst og almennust. Og það er nú ekki ólíklegt, að fyrrum hafi áin verið miklu mjórri, - og að því skapi dýpri, - en hún er nú, á þessu svæði og lengra ofan eftir...Önnur skýring er sú, að "kallaðr" hafi verið viðurnefni manns, er bærinn hafi haft nafn af, - og þá breytt eins að sínu leyti. En orðið "kallaðr" er þó ekki vel líklegt til að vera viðurnefni manns. Þriðja skýringin er, að bærinn sé kendur við mann, er hafi heitið keltnesku nafni, t.a.m. Kallan eða Kaltan, en að endingin -an hafi svo breytt í -aðr (eins og Duncan í Dungaðr). Við þá skýringu felli eg mig einna bezt...Ekki sést nú á dögum hvernig endingin -nes er til komin. Líklegast þykir mér, að upphaflega sé meint nesið, sem myndast hefir milli árinna og Fyllarlækjar, þó það hafi náð langt úteftir, því gat samt verið haldið svo langt upp með ánni, að bærinn gæti haft nafn af því." Í Árbók 1907 (bls. 33-34) heldur Brynjúlfur áfram að leggja út af bæjarnafninu: "Nú hefir dr. Björn M. Ólsen sýnt mér þá vinsemd að skrifa mér um það mál...Leiðir hann nafnið af ferjukallan...og bendir á frásögn Flóamannasögu um ferju nær Kallaðarnesi...Til þess þarf samt: að hugsa sér ferjustaðinn nokkuð utarlega við nesið mikla, sem þá hefir verið milli árinna og Fyllarlækjar, og að hugsa sér ferjuna komna á þegar á landnámstíð, áður en nesinu hafði verið gefið ákveðið nafn. Þá gat ferjukallan verið tíðkuð á einhverjum vissum stað svo utarlega á nesinu, að allur framhluti þess yrði kendur við hana...Bærinn gat verið settur í "Kallarnesið" þegar á landnámstíð og þó verið settur þar sem hann er. Og varla getur það verið vafamál, að þegar á landnámstíð hefir hann verið byggður. Svo gott og víðáttumikið land gat ekki staðið lengi óbyggt. En áður en honum var gefið nafnið, urðu skilyrðin fyrir nafninu að vera komin."BJ. Útleggingar Hannesar Þorsteinssonar af bæjarnafninu (Árbók 1923, 23): "Kallaðar- er hið upphaflega nafn, sbr. Ln., Flóamannasögu og víðar, en breyttist snemma í Kallaðarnes. Þar í sveit nú optast borið fram Kaldarnes eða Kaldanes."

Túnakort 1917: Tún 9,2 ha., þar af 7/8 slétt, nýyrkja 13,1 ha., öll slétt. Matjurtagarðar 3384 m². Stærð þriggja hjáleigutúna, Lambastaða, Valdastaða og Móakots 2 ha. samtals, þar af allt slétt. 1709: "Túninu grandar Ölvessá í leysingum og vatnaágangi á vetrum, þegar áin ryður sig og hana stíflar þar á ofan, hleypur hún að kalla þvert úr farveginum yfir landið bæði á þetta tún og önnur hjer nærliggjandi í hverfinu og bera á þau sand og mól og grjótt, og fordjarfar grasrótina allvíða með stórjökum, sem þetta flóð spýtir fram. Hjer fyrir utan grefur áin sig undir jörðina og spýtir upp stórum jarðflettum, og er so mikið bragð að þessu, að þar koma neðan úr jörðinni með þessu vatni jakar ofan úr Ölvessá (eftir því sem menn meina), og hefur þetta margoft til borið í næstliðin 36

ár, en þó helst á því hlje orðið nú í næstiðin 8 ár. Enginu grandar sami ágangur úr Ölvessá með grjóts-, sands- og jakaburði, sem allvíða spillir rótinni. Vetrarríki er mikið og nærri óbærilegt, þegar áin hleypur yfir landið, so þá hefur engin skepna björg af jörðu, því eitt svell leggur yfir allt landið, það sem menn kunna til að ná. Hætt er kvikfje fyrir holpyttum, sem að aukist hafa og aukast, sjerdeilis síðan jarðskjálftinn stóri skeði anno 1706, sem að bæði hjer og annarstaðar sprengdi jörð, feldi hús og skekti, og grandaði með því móti bæði mönnum og kvikfje." Eggver og dúntekja var áður í litlum mæli í hólma einum í Ölfusá en hafði legið niðri í nokkur ár. JÁM II, 93-94. Í lok kaflans um Kaldaðmeshverfið í jarðabók Árna og Páls, er komist svo að orði um ágang Ölfusár: "Alt þetta hverfi, heimastaðurinn, kirkjujarðirnar báðar og hjáleigurnar allar nema Hreiðurborg [ÁR-225] liggja undir voveiflegri hættu og hræðilegum háska á vetur fyrir Ölvessá í vatnagangi og bráðaleysingum, þegar áin setur í sig stíflu gagnvart eður fyrir neðan bæina, og hleypur þá alt ármegnið (sem er þó eitt með þeim stærstu vatnsföllum hjer á landinu) alt í kríngum bæina með so skelfilegum jakaburði, að ekki er annað sýnilegra fyrir mannlegum augum, en bæina kunni í burt að taka alla í þessu þorpi nema heimastaðinn og Kálfhaga [ÁR-227], rennur og so vatnið inn í bæina, so menn geta með öngvu móti varið, og þar til heygarða, fjós og önnur úthýsi. En þó hefur alt til þessa hjer af enginn skaði, sem merkilegur sje, orðið á lífi manna nje fjenaðar. Þó hafa oftlega hey af þessu vatni fordjarfast innangarða, eru og dæmi til, að þau hafi upplfotið innangarðs og úr stað færst og setst annarstaðar, þá vatnið hefur niður hlaupið. Heimastaðirns fjós hefur verið fært undan þessum árgangi á eina hjáleigu sem áður segir, þegar áin hafði brotið x faðma lánan vegg af heygarðinum, var þá og kominn so mikill farvegur af ánni millum fjóss og bæjar, að ófært var á hestum fyrir vatnsmegni og so á skipum fyrir straum og jakaburði. Það ber og oft við, þegar þessi flóð koma, að í viku, hálfan mánuð eður þrjár vikur, jafnvel mánuð, komast menn hvergi í burtu úr hverfinu nje í millum bæjanna nema so vilji til að frost komi so skarpt, að menn fái gengið eður riðið ís yfir þetta vatnsflóð." JÁM II, 99-100.

"Gæði jarðarinnar liggja hvað mest í víðáttumiklum og grösugum slægjulöndum í Straumnesi er skagar út í Ölfusá þar sem hún þverstefnir til suðurs. Í Kaldaðarnestúni vestanverðu, rétt við ána stendur höfuðbólið og var áður umgirt af hjáleigum er mynduðu eitt mikið og samfelld tún. Þar fyrir austan kemur beitiland sunnan til á jörðinni og nær allt austur fyrir Eyrarbakkeveg en sandorpið hraun er hið efra, allt upp að ánni. Kaldaðarnesland er marflatt nema hinir síðast töldu flákar og bæjarhólmarnir í Kaldaðarnesi og Kálfhaga...Hlunnindi fylgdu Kaldaðarnesstað frá fornu fari [sjá um ítök kirkjunnar ÁR-219:002, en þau lágu víða í slægjum, beitilandi og skipstöðum]...Engu þessara ítaka ern nú haldið til haga en Kaldaðarnes varð á 19. öldinni frægt fyrir einmuna gott slægjuland sem leigt var Eyrbekkingum og næstu ábúendum. Slægjulaun voru þau að koma þriðja hverjum hesti þurru í heygarð í Kaldaðarnesi en fjórða hverjum ef slægjur voru lakari..." SB II, 328.

ÁR-219:003 heimild um útihús

Hlaða og útihús.

Heimildir: Túnakort

ÁR-219:004 *Krossbakki* sögustaður

"Þó Kaldaðarnes sé að mörgu kunnur, þá var hann lengi þekktastur fyrir KROSSINN HELGA sem þar stóð í kaþólskum sið og gamlar sagnir úr Kaldaðarnesi herma að verið hafi á Fjóshól.", segir í örnefnaskrá. "Árbakkinn á þessum stað milli Miðhúsa og Fjóshóls heitir KROSSABAKKI (og hafa nú flestir gleymt því nafni)." VG. "Milli bæjar og ár er Fjóshóll, og er talið að þar hafi krossinn staðið. Síðar var þar langan tíma (frá miðri fyrri öld [18. öld]) spítali fyrir holdsveika [sjá 005]..."KK.

11. janúar 1547: "Umburðabréf Gizurar biskups um líkneski og heilagra manna myndir "sérlega" "róðukross-mynd" þá "sem að hér er í Kaldaðarnesi...Saker þess að eg formerke fyllilega. að sá blindleike og hiatrua fer enn nu ecke suo miog minkande. sem vera skyllde. að fávist fólck hier j stickttenu leitar sinnar velferdar hiá suo auduirdelegum hlutum. sem er hiá einum og audrum líkneskium. Sierlegahiá þeirre Róðukross mynd. sem ad hier er j Kalldadarnese. me áheidum og fórnfæringjum og heitgaungum. þuertt a móti Gudz bodordum og vorum truar articulum..." DI XI. Í Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar frá árunum 1752-1757 er greinagerð um fornleifar í Ámessýslu. Þar segist svo frá krossinum: "Um siðaskiptin var kross einn í Kaldaðarnesi mjög í heiðri hafður og tilbeðinn. Var hann frægur um land allt fyrir jarteinir þær, sem gerðust í sambandi við hann. Hann var klæddur dýrum búnaði með flauelsskóm og allur þakinn gulli og silfri og alls konar skarti, sem menn höfðu gefið honum. Gissur, sem fyrstu var lútherskur biskup í Skálholti, lét taka kross þenna niður og bannaði að ákalla hann og lét rífa af honum allan búnaðinn. Alþýðu manna mislíkuðu þessar aðgerðir, og krossinn var aftur settur upp í kyrrþey. En þegar það barst til eyrna Gísla biskupi Jónssyni, að hjátrú þessi blómgaðist á ný, fór hann árið 1587 til Kaldaðarness, tók krossinn niður á ný og flutti hann heim í Skálholt. Þar lét hann höggva krossinn í spón og brenna hann. En þar eð hann tók sótt um sömu myndir og andaðist skömmu síðar, trúði alþýða manna, að það væri hefnd fyrir meðferðina á krossinum. Af kvæði einu gömlu um kross þenna má sjá, að hann var erlendur að uppruna og hafði verið keyptur í Einarshöfn á Eyrarbakka. Það er einnig sagt að hann væri kominn alla leið frá Rómaborg." FEB II. 1872-74: "Bærinn hlaut... nokkurs konar frægð vegna dýrkunar á krossi, sem var þar í lok miðalda, og þangað fóru menn í pílagrímsferðir í stórflokkum á krossmessunum tveimur vor og haust, og þangað voru gefnar gjafir o.s.frv. og jafnvel eftir tilkomu siðaskipta

gekk biskupum illa að koma af þessari hjátrú." KK. "Einn hlutur, sem menn höfðu hina mestu helgi á og vel má kallast, að pílagrímsferðir væru farnar til, var að Kallaðarnesi í Flóa. Var það kross einn. Sókti þangað múgur og margmenn úr öllum suðursveitum á krossmessum báðum, haust og vor; lögðu menn oft á sig mikar þrautir og erfiðismuni til að komast þangað; hlaust jafnvel af manntjón, og er þess til dæmis getið, að druknað hafi eitt sinn í Ölfusá á dögum Stefáns byskups 40 mann, er ætluðu að vitja krossins og fóru yfir ána en ofhlóðu bátinn. Stórfé var gefið til krossins og heitgöngur farnar. Svo var rík trúin á krossinn, að menn sem áttu heima vestan Hellisheiðar og hugðu ná til krossins, en komust ekki lengra vegna vanmáttar síns eða annara tálmana en austur á heiðarbrún á Hellisheiði, sem Kambar er kölluð, þóktust fá huggun og bót á meinum sínum, ef þeir aðeins sáu til Kallaðarness, þar sem krossinn var. Gizur byskup bjóst nú til að hefta þessa hégilju; reið fram að Kallaðarnesi, tók ofan krossinn og lét geyma hann afsíðis, en bannaði mönnum harðlega að hafa þessi áheit eða átrúnað. Þetta var seint á byskupsárum Gizurar og kom að litlu haldi. Svo bar sem sé til, að upp úr för þessari tók Gizur byskup sjúkdóm þann, sem dró hann til dauða; þókti kaþólskum mönnum sem þetta væri hefnd guðs við Gizur fyrir það að hann tók ofan krossinn og bannaði átrúnað manna á honum. Fyrir það héldu menn eftir sem áður áfram kalli sínu eða átrúnaði á krossinum. Var krossinn varðveittur í kórnum í Kaldaðarneskirkju fram á daga Gísla byskups Jónssonar, en hann lét flytja krossinn heim til Skálholts, kjlúfa í sundur og brenna til ösku. En kaþólskir menn sumir urðu samt til þess að sækjast eftir spónum eða ösku af krossinum, bundu í knýtilskauta, og báru á sér eða geymdu sem hinn mesta helgidóm." Síðar á sömu bls. er birtur hluti úr umburðarbréfi Gizurar byskups og kemur þar fram að um róðukross var að ræða. Álíta má að Krossbakkinn fram undan hólnum hafi verið bænastaður krossfaranna og þar munu þeir hafa safnast saman. Hefur kross með Kristlíkneski uppi á hól, eigi lítið minnt þá á krossfestinguna sjálfa og Golgatahæð og komið miklu róti á tilfinningar trúaðs fólks.", segir í örnefnaskrá Eyrarbakkahepps. 1927: "Þetta gamla fjósstæði og heygarður [þ.e. Stöðulkot 012]- er hefur verið í útjaðri túns - er nú, með álnum umtalaða, horfið að öllu leyti í árfarveginn. En nærri árbakkanum nú, skamt frá Kallaðarnesbænum og lítið austar en í norður, er hólkom, sem Fjóshóll heitir. Og hefur fjósið sennilega verið flutt þangað [nm. 1. Líkast til 1701, þegar Stöðulkot var lagt í eyði, og var það hvergi byggt síðan. En Magnúsfjós [ÁR-222], er fyrsta hjáleigan, sem víst er að flutt hefur verið laust fyrir 1690. Ekkert mun sjást af því bæjarstæði.]"VG. Í örnefnaskrá Kaldaðarness segir um Fjóshól: "Nafn sitt dregur hann af því að þar stóð fyrir meir fjósið frá heimastaðnum. En þjóðtrúin kann átakanlega sögu um það hvers vegna það var lagt niður: Eitt sinn sem oftast voru fjósakonur frá Kaldaðarnesi á leið til mjalta í fjósinu. Var það í aftaka austan byl, og villtust þær af leið fram hjá fjósinu. Hrakti bylurinn þær út yfir á, sem var á ís, og allt upp á Selvogsheiði. Þær urðu þær úti. Heitir það síðan Kvennagönguhólar, er bein þeirra fundust. Fjóshóll var áður miklu hærri en var rifinn að mestu á stríðsárunum." "En frægð kirkjustaðarins hélst enn [þrátt fyrir að þar væri ekki prestsetur og að stundum væri Kaldaðarnes annexía frá Laugardælum] og var hún mest bundinn krossinum helga sem reistur var þar í kaþólskri tíð og mikill átrúnaður fylgdi. Á krossmessu vor og haust safnaðist þangað mikill mannfjöldi að gera áheit og dugði jafnvel að sjá krossinn af Kambabrún og Kvennagönguhólum. Menn fengu þá bót meina og urðu huggaðir af andlegum kvölum. Gissur biskup tók ofan krossinn en Gísli biskup Jónsson lét brjóta hann og lauk þar með helgi hans. En síðar gaf Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjunni minni kross, svonefndan Brynjólfs kross, sem nú er í Þjóðminjasafni." SB II.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 63-64; Vigfús Guðmundsson. Árb. 1927, 40; KK: Ísl. sögustaðir I, 130; Ö-Kaldaðarnes, 9-10; DI XI, 531-2; FEB II, 305; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40; SB II, 328

ÁR-219:005 *Spítali* heimild

"Milli bæjar og ár er Fjóshóll [004], og er talið að þar hafi krossinn staðið. Síðar var þar um langan tíma (frá miðri fyrri öld [18. öld]) spítali fyrir holdsveika. Var hann á lítilli hæð skammt að bæjarbaki." KK.

"Kaldaðarnes varð t.a.m. spítalajörð fyrir holdsveika 1754 til um 1840. Þá sátu spítalahaldarar jörðina."SB II. 1750: Hospitalsjörð. Spítali suðuramtsins var fluttur frá Klausturhólum í Kaldaðarnes. JJ. 1839: Í Kaldaðarneshverfi er höfuðjörðin Kaldaðarnes. Þar er kirkja [002], spítali og allreisuleg bygging [bæjarhús ?]. Stendur þessi bær í miðið á nefndu hverfi, því út í frá hönum liggja jarðir þær, er tilheyra hospitalinu, nærfellt jafnlangt frá í allar áttir." SSÁ.

Heimildir: SSÁ, 65; JJ, 62; KK: Ísl. sögustaðir I, 130; SB II, 328.

ÁR-219:006 *Bjarnafjórðismói* örnefni fjórðús

"Bjarnafjórðismói: Þetta örnefni er á uppdrætti Ásgeirs L. Jónssonar vatnsvirkjafraeðings frá 1937. Móinn er um 300 metra til útsuðurs frá Kaldaðarnesbænum. (Sjá uppdrátt hjá Búnaðarfélagi Íslands.).", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 63

ÁR-219:007 heimild um mógrafir

1709: "Móskurður til eldiviðar hefur að fornu verið, en ekki brúkast í manna minnum." JÁM II. 1839: "Ekki

verður þar mór tekinn sökum vatns og leirforar."SSÁ
Heimildir: JÁM II, 93; SSÁ, 66

ÁR-219:008 *Hestaþingshóll* örnefni þingstaður

Fyrir austan Kaldaðarnes. "Nú er mikill turn á Hestaþingshól...", segir í örnefnaskrá.

1817: "Svonefndann Hesta-þýngs-hól, innan Kaldadar ness-Hverfis Landamerkjia, er hann blásinn mjög, þó sjer enn utfrá honum votta til fornra gardlaga." [afmg. 1: Svo s. um fornleifafund í Hestaþingshól: "Östen for Kaldadarnæs ved Hestaþingshól (Hestathingshöjen) tæt ved en Lavastrækning (brunahraun) fandtes i Efteraaret 1832 en sjelden Haarnaal af Bronze, fra den hedenske Tid, 6 T. lang, endende sig foroven i en ottekantet Knap, som er gjennemboret, og hvori en Ring er anbragt; indendtes fra Præsten til Kalfhage Hr. Bjarne Eggertsen ved Islads Biskop Hr. Steingrim Johnsen. Paa ovenmeldte Sted holdtes rimeligviis det Hestething, der omtales i Flóamanna Saga 19de Capitel, som holdt i Floen henved Aar 996, og besøgt af Nabolagets Hovdinger, samt ellers af en stor Mængde Mennesker. (Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed II, 331, sbr. Grönlands historiske Mindesmærker II. Kh. 1838, 192-3. Sjá einnig KE 1956, 319; SV heldur hólinn gerðan af náttúrunni, en mannaverk ofaná, rekur sögu um kirkjuhurðarkoparhringsfund en telur hana lítills virði. Árb. 1882, 56.] FF. 1839: "Hefur þar í forntíð bæ[r] verið, og má þess enn nú merki sjá. Oft hefur þar málmur fun[dist], og nú fyrir nokkrum árum fannst þar fingurbaugur með bláum steini, er þó týndist nokkru síðar. Margar eru þar sög [ur] til gamans hafðar, þó ei utan alkenndar formannasögur."SSÁ.

"Eitt helsta kennileiti í landi Kaldaðarness. Þar voru háð hestaþing til forna. Ef til vill hefur það einmitt skeð þar að flagðið Jóra trylltist á hestaþinginu er hún sá hest föður síns bera lægri hlut fyrir öðrum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: FF, 201-2; Ingimundur Gunnarsson (1772-1823, f. í Saurholti í Holtum, vígð 1803, K.:1812) Kaldaðarnesi, ódagsett; SSÁ, 66; Ö-Kaldaðarnes, 4

ÁR-219:009 *Lambey* heimild um fjárskýli

Í Ölfusá eru nokkrar eyjar. Nokkru fyrir neðan Efrieyjar (Veiðibjölluey, Langahólma og Litluey) eru svokallaðar Framseyjar. Stærst er Skúmsey og hún greinist (greindist ?) í þrjár eyjar, Lambey sem er efst þá gengur Kríey niður úr henni og rann Ósinn á milli þeirra. Neðst er Flóagafsey. Í Lambey eru leifar af skjólgarði fyrir lömb sem þar gengu enn sýnilegur. Ö-Eyrbakkahreppur.

"Eins og nafn Lambeyjar ber með sér, voru lömbin frá Kaldaðarnesi höfð í henni yfir sumartímenn. Eftir fjárkláðaniðurskurðinn á síðustu öld, var hætt að færa lömb í eyna um tíma, eða þar til fjáreign óx að nýju, en þá átti að taka fyrri hátt upp aftur, en þá var svartbakurinn sestur að í eyinni og höfðu lömbin engan frið fyrir honum, svo að flytja varð þau til lands á ný. Síðan hefur fé ekki gengið í eyinni svo kunnugt sé, en varpið hefur oftast verið nýtt síðan. Leifar af skjólgarði eru enn sýnilegar í eyinni frá fyrri tíð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 59

ÁR-219:010 heimild um rist

"Torftista og stúnga laus og lök, heldur lítt vatni." JÁM II.

Heimildir: JÁM II, 93

ÁR-219:011 *Lambastaðahjáleiga* heimild um býli

Í útnorður frá Lambastöðum [ÁR-228]. "Vestan við Lambastaðahól [skammt austan Lambastaða] gengur Hjáleigunefið, norður í ána. Ótvírett er, að þar hefur Lambastaðahjáleiga staðið einhvers staðar í nánd.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Lambastadahjáleiga, fjórða hjáleiga, byggð fyrir manna minni í útnorður frá kirkjujörðinni Lambastöðum [ÁR-228], hefur þó hverki fylgt henni nje fylgir, heldur heimastaðnum sjálfum, og so hefur verið meir en í 100 ár, sem menn til vita. En þó eru munnmæli, að þessi hjáleiga hafi í fyrstu byggð verið af Lambastöðum. Enginn veit rök til þess...Kvaðir mannslán, geldst in natura, dagsláttur og inn natura, hestlán hefur áður verið...Kostir og okostir sem áður segir á heimastaðnum, nema áin grefur sig ekki hjer undir túnið og gengur hjer þó enn meir að bænum." JÁM II. Í örnefnaskrá segir ennfremur: "Túninu viritst þá [1709] vera óhætt fyrir ágangi árinna en hins vegar ógnaði áin sjálfu bæjarstæðinu. Lambastaðahjáleiga er komin í eyði 1762 og ekki er vafi á að Ölfusá hefur brotið undir sig bæjarstæðið því eftir tilvísun jarðabókarinnar er það nú góðan spöl úti í ánni...sennilegast [er] að Móakot hafi svo verið byggt upp með landsnyttjum Lambastaðahjáleigu nokkrum árum seinna." Á þessu bæjarstæði var því búið til 1762. 1927: "Neðar við ána, með stuttu millibili, eru líka 2 hólar litlir, og mynda nef út í ána, því grjótið í þeim hefur veitt straumi og jökum meiri fyrirstöðu en moldarbakkarnir, er molnað hafa í vik, á milli þeirra...Bæði þessi nef hafa verið lágir hólar á víðolendum túnfleti og stóð sín hjáleigan á hvorum. Sér enn leifar af svo sem hálfum bæjarstæðinum. Á efra nefinu, rétt í hánorður frá Kallaðarnesbænum, voru Miðhús [ÁR-226], en á hinu Lambastaðahjáleiga. Varla hafa kot þessi verið sett nærri brotnuðum bökkum í fyrstu. Báðum er þeim orðið hætt fyrir ánni 1709, og þó hefur áin ekki komist lengra en sagt var, á þessum stað,

í 218 ár."VG.

Heimildir: JÁM II, 96-97; Ö-Kaldaðarnes, 11; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-219:012 *Stöðulkot* bærstæði býli

1709: Gömul hjáleiga í heimatúninu, notuð sem fjós. Í örnefnaskrá segir: Suður frá Mihúsum er Litlakot en Sigurgeir Ólafsson [heimildamaður] telur að þar hafi Stöðulkot áður verið. Ennfremur segir: "...ekki er hægt að staðsetja með neinni vissu" en þó stemmir þjóðsagan um flutning fjóssins af Fjóshól [sjá 004], á rústir Stöðulkots eins og kemur fram í Jarðabók.

1709: Eyðihjáleiga. "Stöðulkot...bygð fyrir manna minni í heimatúninu, hefur í eyði legið í næstu 8 ár...Túnið brúkar nú heimastaðurinn og nokkum part í engianna, ogt stendur þar nú fjósið frá heimastaðnum, sem hjáleigan var. Einn partur engisins brúkast frá Höskuldsstöðum og hinn þriðji parturinn frá Hreiðurborg, og er þessi grasnautn áður talin heimastaðnum og hjáleigunum. Ekki má hjer aftur byggja því hverki má staðurinn missa fjósstæðið nje hjáleigurnar engi." JÁM II. Í byggð til sa. 1701. 1927: "Þetta gamla fjósstæði og heygarður - er hefur verið í útjaðri túns - er nú, með álnum umtalaða, horfið að öllu leyti í árfarveginn. En nærri árbakkanum nú, skamt frá Kallaðarnesbænum og lítið austar en í norður, er hólkorn, sem Fjóshóll [004] heitir. Og hefur fjósið sennilega verið flutt þangað [nm. 1. Líkast til 1701, þegar Stöðulkot var lagt í eyði, og var það hvergi byggt síðan. En Magnúsfjós, er fyrsta hjáleigan, sem víst er að flutt hefur verið laust fyrir 1690. Ekkert mun sjást af því bærstæði.].VG. "Litlakot var þurrabúð frá Miðhúsum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 98; Ö-Kaldaðarnes, 9, 10; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-219:013 *Varðskúr* heimild um herminjar

Herminjar: "Á Kotferjuflötum miðjum er svonefndur Varðskúr, steinkofi þaklaus frá stríðsárunum og er þar nú afdrep fyrir fé og hross.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 1

ÁR-219:001 *Kaldaðarnes* bæjarhóll bústaður

1872-74: "Kaldaðarnes, eins og bærinn heitir nú, stendur ásamt lítilli kirkju á lítilli hæð á flatlendinu nokkuð frá Ölfusá að segja má alveg gagnvart Amarbæli."KK.

"Byggingar: Íbúðarhús byggt af Sigurði sýslumanni 1891, 690 m³ út timbri, 2 hæðir og kjallari, endurbætt upp úr síðara stríði og þá múrhuðað." SB II. "Kaldaðarnes er sem vænta má á besta bærstæðinu sem völ var á innan landareignarinnar...hjarta flóans.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; SB II, 329; KK: Ísl. sögustaðir I, 130; Ö-Kaldaðarnes, 10, 13

ÁR-219:002 *Kaldaðarneskirkja* heimild um kirkju

"Austan við bæinn er Kaldaðarneskirkjugarður og stóð Kaldaðarneskirkja norðan til í honum.", segir í örnefnaskrá.

Kaldaðarneskirkja er í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá því um 1200. DI XII, 8.

VILKINSMÁLDAGI 1397:

Krosskirkja j Kalladarnesi a. xx hdr. j heimalandi. skipshöfn um vertyd j Ellidahöfn oc garda skipverium oc naustgiard. skipshofnn j Herdijsarvyk oc skreidargard j Skolagierde. vidarhogg j Gielldinga steini. fiuru j keflavijk ad helmingi vi krysuvykur stad ad ollum reka. Saudhofnn j krysevyk oc hvsrum manne ad geyma þar sauda. fa kietil oc elldivid oc tvo menn til safna a vorid med þeim sem er sauda giæter. Selför j Breidamýre. til Sveinaskala oc manadar beit. torfskurd j Audzholtz land so micinn sem þeir vilia er j Kalladarnesi bua. Skog j Sandafelli. tiolld vmmhuerfis sig. sotdriptt yfer heilogumm krosse. rodukrossa .iij. plenarium. kaleika .ij. oc annar gylltur. er vegur .vj. aura. kluckur .vij. med biollum. merke .ij. sacrarium munnlaug. kirkiukola. kiertastikur .iij. jarnstika stor. brykarklædi eitt. alltarisklædi .iij. messuklædi .v. oc hokull laus. dvkur. stola laus oc veigad handklædi. stola laus. kantarapur.iij. sloppar .iij. glodarkier. [glergluggar .ij]. fontklædi. [fontkross] buinn med silfur. Dalmatica. hvskier med silfur. bryk gyllt med silfur. Tabulum gyllt fyrer alltari. pund vax oc reykelsi. Baksturjarn.

þar skal vera heimilsprestur og messudiakn. þar skal syngja messu hvem fostudag De cruce. ef ei ber annad festum a." DI IV, 54-55.

MÁLDAGI 1491-1518.

"Krosskirkja j kalladarnesi a xx hundrud j heimalande. skipshofnn i vertijd j ellida hofnn oc garda skipverjum oc naustgard. skipshofnn j herdisarvyk oc skreidargard j skalagerde. vidarhogg j gelldijnngasteine. fiuru j keflavijk ad helmijnngi vi krysuvykur stad ad ollum reka. saudyhofnn j krijsuvyik oc husrum manne i ad geyma þar sauda. fa ketil oc elldivid oc ij menn til safnna a vorid med þeim sem sauda giæter. selför j breidamýre. til suejnaskala oc manadarbeit. torfskurd j audzholtz lannd suo mikinn sem þeir vilia er j kalladarnesi bua. skog j saudafelle.

Jtem rodukross et cetera.

Jtem teiknn med silfur. xij sýlgiur med silfur. tuo gull. xij skilldir med silfur forgyllter. auga med silfur. ij.niste.

sj silfurflugur oc xx oc viij vmm hanndveg a stackinum. ij. silfurhnappar. xix kyr. iiij asadar kugillde. ij hross oc einn hestur.

þar skal vera heimilisprestur oc messodiaknn. þar skal synngia messo huernn fustu [dag. de cruce. ef eigi ber annat festum a] cetera." DI VII, 45-56.

Máldagar og reikningar kirkna í Skálholtsbiskupsdæmi við yfirreið Marteins Einarssonar. Hann var biskup 1549-1557.

"Kalldadarnes

Kirkian j Kalldadarnese a xx hdr. j heimalande. skipzhofn vm vertijd j Ellidahofn. og gada skipverium [og] naustgiord. skipzhöfn j Herdijsarvijk og skreidar[ga]rd j Skolagerde. vidarhogg j [Gielldinga steine [fioru j] Kieflavijk. ad helmijnge vid Krijsevijkurstad. ad ollum reka. Saudhöfn j Krijsvijk oc husrum manne ad geyma þar sauda. fá kietel og elldavid. oc ij menn til safna a vorid med þeim er sauda giæter. Selfaur j Breidamyre. til Sveinaskala manadarbeit. torfskurd j Audhollttzland. svo mikið sem þeir vilia er j Kalldadarnese bua. skog j Saudapolle.

Þar eru med kirkiu. xxx. kugillde. og iiij hestar. ij hross. og. ij. gielldfiar hundrud.

Jtem jnnan kirckiu kaleikur. messuklæde þrenn. og nockur annar skrude. kluckur iij. biollur. ij kraten kross oc bækur nockrar.

Þar liggur ein jord [vnder] og þær hialeigur. sem bygdar eru af heimalandi. fellur ecke vtan það heima bondinn tijundar. kirkia sæmelig." DI XII, 658-9.

GÍSLAMÁLDAGI 1570 og síðar:

"Kirkian í Kalldadarnese á xx hdr. i heimalande. Skipsstod vmm vertijd i Ellida höfn. Gada og naust skipverium. Skipshöfn i Herdijsarvijk og [skálastaud i Skálagierde. Vidarhögg i Gielldinga steine. fiöru i Kieflavijk ad helmingi vid Krijsvijk. hundrad auda beit i Krijsvijk og husrum manne ad geyma þar sauda. Selfaur i Breidamjre til Sveinaskála og manadarbeit. torffskurd i Audzhollttz land so mikinn sem vilia. er Kalldadarnes hallda. Skög i Sandafelle.

Jtem threnn messuklæde. ein kantar kápa. vondt alltaris klæde. med Brun. ein silffur kaleikur.

Jtem viij bækur gamlar. og lasnar. ij koparstikur. ij kluckur. og en thridia heil ein bialla. kopar vatzkall. Skruda kista lamalaus. Jtem stockur fuenn Botnlaus lijtell. Stedie ferskjeittur og fötlaus. metaskálar med ögloggum metum. fastagötz Lx hdr. Lausagötz c. hundrada og L hdr. betur." DI XV, 655.

1709: Í Jarðbók Árna Magnússonar og Páls Vídalín, er tekið upp úr máldaga: Reka allan hálfan á kirkjan fyrir Keflavík í Krísvíkurlandi. Hann hefur ekki heppnast í næstu 30 ár. Skipsuppsátur á kirkjan (eftir því sem máldagi hennar segir) í Herðisvík. Það hefur ekki brúkast það menn vita. Annað skipsuppsátur segir sama máldagi að kirkjan eigi í Elliðahöfn. Það örnefni þekkja menn nú ekki eður hvar það sje. Beit segir inn sami máldagi að kirkjan eigi fyrir sauðfje í Krísvíkurlandi, húsrúm fyrir smalan, fá honum ketil og eldivið, tvo menn til að safna á vor með þeim, er sauða gætir. Þetta hefur ekki brúkast svo menn viti. Torfskurð eftir sama máldaga í Auðsholtland so mikinn sem þeir vilja, er í Kaldaðarnesi búa. Þetta ítak hefur ekki heldur brúkast svo menn viti. Skógur í Sandfelli [það örnefni liggur fyrir ofan Eystri Hrepp] hefur brúkast um lánan aldur, er nú eyddur síðan Hekla brann og af lángrarandi brúkun." JÁM II. 1778: Árið 1778 skráði Hannes biskup Finnson m.a. þessi hlunnindi: ...skreiðargarð og skálastöðu í Skálagerði. Viðarhögg í Geldingasteini. Fjöru í Keflavík að helmingi við Krísvík. Hundrad sauða beit í Krísvík og húsrúm manni að geyma þar sauða. selför í Breiðumýri til Sveinskála og mánaðarheit. Torfskurð í Auðsholtlandi, svo mikinn sem þeir vilja, er Kaldaðarnes halda. SB II.

Fyrir 1800: "Hannes Jónsson spítalahaldari byggði upp veglega torfkirkju rétt fyrir 1800. Hún var á sjö stafgólfum "en bak við kirkjuhurð er afþiljað pláts fyrir hospitalslimina". Endurbyggð seinast 1863." SB II.

1881: "...lítil timburkirkja kringum 20 ára gömul" sem þá var of lítil fyrir söfnuðinn. 17 árum síðar er hún talin "gömul og óásjálæg" sog lögð niður með landshöfðingjabréfi 13. des. 1902. Kirkjan mun hafa verið rifin árið 1904." SB II.

"Síðasti prestur í Kaldaðarnesþingum var sr. Guðmundur Bjarnason...Hann fór frá Kálfhaga 1859 og tók þá Stokkseyrarprestur að sér Kaldaðarnessókn. Er kirkjan lagðist af fóru Kaldaðarnes-og Flóagafshverfi til Eyrarbakakirkju en Sandvíkurnar lögðust til Stokkseyrarkirkju." SB II.

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 94; SB II, 328, 329; Ö-Kaldaðarnes, 10; DI

ÁR-219:014 *Kotferjubraut* heimild um leið

"Kotferjuflatir voru taldar enda í suðri...Taka nú við af Kotferjuflötum svonefndar Efriflatir og liggja meðfram Sandgræðslugirðingunni og þó nokkuð suður af henni. Um Efriflatir liggur þjóðvegurinn fyrst um Kaldaðarnesland. Frá honum greinist akfær vegarslóði um Kotferju og upp að á, nefnist hann Kotferjubraut en þar sem brautin byrjar við þjóðveginn heitir Vegarendi. Þangað náði Kaldaðarnesvegur fram að stríðsbyrjun og var ekið torðnar slóðir eftir klöppunum við Vegarenda og Efriflötum áleiðis til Kaldaðarness.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 3

ÁR-219:015 *Prestvarða* heimild um samgöngubót

"...Hrakneshraun nokkuð hærra og ber þar hæst flatt klapparholt. Þar er Prestvarða skammt frá götunum eða aðeins norðan þeirra.", segir í örnefnaskrá.

"Prestvarða var mannhæðarhá, hlaðin upp og haldið við af Kaldaðarnesprestum til þess að leiðbeina mönnum í sandbyljum sem þarna hafa jafnan geislað. Létu menn sé annt um að hressa hana við allt fram á hin síðari ár, t.d. lét Sigurður sýslumaður Ólafsson hlaða hana upp á efri árum sínum.. Loks var varðan alveg rifin á setliðsárunum og notuð í framkvæmdir úti í Kaldaðarnesi. Mátti hún heita flestum gleymd, uns þeir bræður Ísleifur og Ásmundur Hannessynir vísuðu til hennar og endurreistu hana sumarið 1960.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 4

ÁR-219:016 *Amríkana-Kampur* heimild um herminjar

Herminjar: "Vestan við Hrakneshraun og Lágghraun...[eru] Heimriflatir...Þar á Heimriflötum stóð einmitt eitt aðallhverfi bandaríska setuliðsins, oftast kallað nú orðið Amríkana-Kampur.", segir í örnefnaskrá.

"Fátt rústa sér þar nú stað, nema þá hest Spítalinn sem var mikil braggasamtæða, byggð að löngum og sprengjuheldum steingangi. Stendur nú spítalagangurinn einn eftir.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 4

ÁR-219:017 *Veituskörð* þjóðsaga draugur

"...upp við ána í norðvestur af Hestaþingshól eru Veituskörð og skáru í sundur austasta ranann af Heimriflötum.", segir í örnefnaskrá.

"Í Veituskörðum þótti áður þrælreimt þó ekki séu kunnar sögur þaðan. Þar um lá alfaraleið frá Kaldaðarnesi austur í hrepp og greindist litlu austar í tvennt [sjá ÁR-451:004 og 5]

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:018 *Hólssel* örnefni sel

Sel frá Kálfhaga: "Nú er komið þó nokkurt tún kringum fjárhúsin og við hliðið inn á það tún standa tveir samliggjandi hólar austan brautarinnar. Nefnast þeir Hólssel.", segir í örnefnaskrá.

"Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:019 *Jókusel* heimild um sel

"Frá Hólsseli [018] sjást tvö örnefni austur í heiðinni: Jókusel, þúst nokkur að sjá í Selfoss, og Einarstöft [020] eða Valdastaðatöft...", segir í örnefnaskrá.

"Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu...Ekki er vitað frá hvaða koti Jókusel var...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5, 6

ÁR-219:020 *Einarstöft* heimild um hesthús

"Frá Hólsseli [018] sjást tvö örnefni austur í heiðinni: Jókusel [019], þúst nokkur að sjá í Selfoss, og Einarstöft eða Valdastaðatöft, að sjá í Stóru-Sandvík, síðast hesthús frá Kaldaðarnesi", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:021 *Staðarsel* heimild um sel

"Staðarsel hét og heitir þar sem Kaldaðarnesfjárhúsin standa nú.", segir í örnefnaskrá.

"Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu...Staðarsel frá Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5, 6

ÁR-219:022 *Eystrahús* heimild um beitarhús

"Staðarsel [021] hét og heitir þar sem Kaldaðarnesfjárhúsin standa nú. Fjárhúsið þar var þó nefnt Eystrahús til aðgreiningar frá Heimrahúsi [023] en þessi voru tvö beitarhús frá Kaldaðarnesi eftir aldamót.", segir í örnefnaskrá.

"Umhverfis Eystrahús voru beitarhúsin frá kotunum kringum Kaldaðarnes.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:023 *Heimrahús* heimild um beitarhús

"Staðarsel [021] hét og heitir þar sem Kaldaðarnesfjárhúsin standa nú. Fjárhúsið þar var þó nefnt Eystrahús [022] til aðgreiningar frá Heimrahúsi en þessi voru tvö beitarhús frá Kaldaðarnesi eftir aldamót...Heimrahús...er skammt vestur af Eystrahúsi, þó vestar og norðar en Bergstöft [026]", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5, 6

ÁR-219:024 *Ólafstöft* heimild

"Beint suður af því [Eystrahúsi 022] er Ólafstöft...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:025 *Jónstöft* heimild

"Beint suður af því [Eystrahúsi 022] er Ólafstöft [026], suðvestur af því Jónstöft fyrir framan Grafarkeldu....", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-219:026 *Móakotssel* heimild um sel

Sel frá Móakoti: "Beint suður af því [Eystrahúsi 022] er Ólafstöft [026], suðvestur af því Jónstöft [027] fyrir framan Grafarkeldu en í norðvestri er Bergstöft...Stóð Bergstöft suður af syðsta heiðarflóðinu en úr Heiðarflóðum gekk Heiðarkelda meðfram Bergstöft og eitthvað frameftir.", segir í örnefnaskrá.

"...stóðu þar beitarhús Bergs Bergssonar í Kálfhaga (1870-1897)...Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5-6

ÁR-219:027 *Staðarselsrétt* heimild um rétt

"Staðarsel [021] hét og heitir þar sem Kaldaðarnesfjárhúsin standa nú...Vestast í Staðarselstúni, sem nú er, var Staðarselsrétt og sést enn grjótið úr henni á hólnum, þar sem hún stóð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5-6

ÁR-219:028 *Valdastaðasel* heimild um sel

"...Valdastaðasel stóð við Einarstöft [020]...", segir í örnefnaskrá.

"Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-219:029 *Lambastaðasel* heimild um sel

"...Lambastaðasel var við Heimrahús [023].", segir í örnefnaskrá.

"Á svæðinu umhverfis Kaldaðarnesfjárhúsin stóðu flest selin frá Kaldaðarnesbæjunum meðan seljaöldin var. Selför lagðist hvar niður eftir fjárkláðann fyrri, á ofanverðri 18. öld. Svo mun einnig hafa verið hér um slóðir og þó að svo langt sé um liðið kunna elstu menn að greian frá flestum Kaldaðarnesseljunum. Sigurgeir Ólafsson frá Hreiðurborg hefur bent á það, að selin fornu þarna í engjunum hafa nákvæmlega sömu afstöðu sín á milli eins og hjáleigurnar og höfuðbólið heima í Kaldaðarnestúninu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-219:030 *Tjaldhólar* örnefni tjaldstæði

"Gegnum Heimrahús lá röð af lágum hólum 5 talsins, frá suðri til norðurs. Nefnast þeir Tjaldhólar eða Tjaldhólamelar og hið síðara heiti hefur svæðið umhverfis einnig.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-219:031 *Þorgrímsstöft* heimild

Á Melamýri er Þorgrímsstöft yst og vestast, skammt austan við niðurlagðan kálgarð [ÁR-225:002] frá Hreiðurborg, segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-219:032 *Sveinaskáli* örnefni

"Á mörkum Grafarkeldu og Melamýrar eða syðst í Melamýri og vestast í Grafarkeldu, tvö lág móaholt og sund á milli þeirra.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-219:033 *Kaldaðarnesskjólgarður* heimild um fjárskýli

"Vestasti hluti óskiptunnar hét Óskiptukrókur. Þar eru tvær strýtur eða hólar og hét sá nyrðri Einarstöft [020]...Syðri strýtan heitir Kaldaðarnesskjólgarður...", segir í örnefnaskrá.

"...en skjólgarðar voru grjóttveggir, þrí-eða fjórálmaðir og byggðir til skjóls fyrir lambær og aðrar skepnur í vorhretum og vetrarhríðum.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-219:034 *Árnastekkur* heimild um stekk

"Á mörkum Flóagafis og Kaldaðarness er Langirimi...Við Langarima er og Árnastekkur eða Árnatóft, þar austur af er Árnámór og Ytri-Mókelda [035]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-219:035 *Árnámór* heimild um mógrafir

"Á mörkum Flóagafis og Kaldaðarness er Langirimi...Við Langarima er og Árnastekkur eða Árnatóft, þar austur af er Árnámór og Ytri-Mókelda [035]...", segir í örnefnaskrá.

"...og eru þessi örnefni kennd við Árna Gunnarsson frá Hreiðurborg, sem þurrkaði þar seinast mó.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-219:036 heimild um herminjar

Herminjar í Kaldaðarnesi. Hælar sem reknir voru niður, svokallaðir lettingjar: "...svo vorum við að búa til ýmis skýli úr-úr herna benzinbrúsum fylltum af sandi, og flugskýli úr sandpokum líka og steipt skotbyrgi og alls konar hégóma, sem ekkert gagn var að. Flugskýlið í Kaldaðarnesi var hlaðið úr snyddu, þeim þótti betra að hafa vélarnar þar inni í vondum veðrum, og svo þegar vont var og hvasst, þá var verið að hæla þetta niður með snúnum járnum, sem voru einna helst líkust nörfum í laginu. Það er mikið af þessum járnum liggjandi um allt þarna út frá enn þann dag í dag, ég held að veiðimenn í Kaldaðarnesi hafi stunum verið að brúka þau úti í ánni. Það var einhver sem fann upp á að kalla þessi Bretajárn lettingja."GD.

Heimildir: GD: Guðmundur Daníelsson. Staðir og stefnumót, 282

ÁR-219:037 *Kaldaðarnesrétt* heimild um rétt

"Skammt austur af Staðarborgarmóum [sem eru ofan Hreiðurborgar] var Kaldaðarnesrétt eða Melarétt, aðalréttin á Kaldaðarnestorfunni...", segir í örnefnaskrá.

"Er hún nú ekki lengur notuð en réttað var þar seinast á fyrstu árum Jörundar Brynjólfssonar í Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 8

ÁR-219:038 *Fjárhúshól* heimild um fjárhús

"Vestur af Miðhúsum er dæla og gengur garður eftir henni miðri. Þar fyrir vestan er Fjárhúshóll og stóð þar fjárhús frá Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-219:039 heimild

Garðlag: "Vestur af Miðhúsum er dæla og gengur garður eftir henni miðri. Þar fyrir vestan er Fjárhúshóll [038]

og stóð þar fjárhús frá Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-219:040 heimild

Garðlag: "Sunnan af Fjárhúshól [038] var Nýjaflöt og náði að grjótagarðinum sem enn stendur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-219:041 *Litlistekkur* heimild um stekk

Garðlag: "Sunnan af Fjárhúshól [038] var Nýjaflöt og náði að grjótagarðinum sem enn stendur. Handan hans var Litlistekkur, stekkur frá Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-219:042 *Skjálftatóft* heimild

"Fyrir norðan Kaldaðarnesbæ, mitt á milli bæjar og ár, stóð Skjálftatóft eða Kargshús, kannski fyrra nafnið sé dregið af jarðskjálfta.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-219:043 *Kálfagerðið* heimild

Um 50 metra frá kirkjugarðsveggnum er mýri með tréhæl rekinn í miðju sína, Ólafssengi og þar rétt framan við er lágt tóftarbrót, Kálfagerðið, segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 10

ÁR-219:044 *Puttabyrgi* heimild

"Austan í Hreiðurborgarrima er Puttabyrgi...það er lítil grjótpúst en upp af byrginu byrjuðu Garðsendaflóð.", segir í örnefnaskrá.

"...kennt við Magnús putta úr Grindavík...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 10

ÁR-219:045 *Skipihóll* þjóðsaga fjársjóður

1839: "Í landsuður frá Kaldaðarneshverfi er hóll nokkur, sem Skipihóll heitir. SSÁ. "Skipihóll er vestar en Hestapingshóll [008] en þó innan Sandgræðslugirðingarinnar.", segir í örnefnaskrá.

"Skipihól, nockut utar [en Hestapingshóll] í sömu Landeign; han er að lögun ílángur - frá Sud-austri til Vest-norðurs, nockut upphafin til beggja enda, er í mæli, að hjer skuli skip og fje folgid vera, og nockrum sinnum reint í hann að brjóta. til ónýtis, sökum stórgrýtis og mis-sýninga." [afmg 2: SV tekur hann náttúrumynd, Árb. 1882,56. 1839: "Er í mæli, að þar sé skip folgið, einnig að þaðan sé hringur sá, er í Kaldað<ar>neskirkjuhurð sést." SSÁ. "Var hann aflangur, eins og skip á hvolfi, og er nafnið sjálfsagt dregið af því. En þjóðtrúin sagði að í Skipihóli hefði verið heygt skip til forna og ermælt að reynt hafi verið nokkrum sinnum að grafa í hólinn eftir skipinu. Bar þá alltaf að sama brunni: graftarmönnum sýndist Kaldaðarnesbær standa í björtu báli er þeir voru rétt nýbyrjaðir og urður frá að hverfa. Skipihóll er nú mjög umturnaður því þar var vélbyssuhreiður á stríðsárunum og var þeim byggingum sem herinn lét þar eftir sig síðan breytt í kartöflukofa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: FF, 201-2; Ingimundur Gunnarsson (1772-1823, f. í Sauholti í Holtum, vígð 1803, K.:1812) Kaldaðarnesi, ódagsett; SSÁ, 66; Ö-Kaldaðarnes, 4

ÁR-219:046 heimild um herminjar

Herminjar í Kaldaðarnesi. Flugskýli: "...svo vorum við að búa til ýmis skýli úr-úr herna benzínbrúsum fylltum af sandi, og flugskýli úr sandpokum líka og steypt skotbyrgi og alls konar hégóma, sem ekkert gagn var að. Flugskýlið í Kaldaðarnesi var hlaðið úr snyddu, þeim þótti betra að hafa vélarnar þar inni í vondum veðrum, og svo þegar vont var og hvasst, þá var verið að hæla þetta niður með snúnum járnnum, sem voru einna helst líkust nörfum í laginu. Það er mikið af þessum járnnum liggjandi um allt þarna út frá enn þann dag í dag, ég held að veiðimenn í Kaldaðarnesi hafi stunum verið að brúka þau úti í ánni. Það var einhver sem fann upp á að kalla þessi Bretajárn letingja."GD.

Heimildir: GD. Guðmundur Daníelsson. Staðir og stefnumót, 282

ÁR-219:047 heimild um ferju

"Líkur eru til, að fyrsti ferjustaðurinn á Ölfusá hafi verið í landi Kallaðarness, frá Ferju í Ölfusi, er síðar fjekk viðbótina Kirkjuferja. (Sjálfsagt eftir að kirkja var byggð þar. Kirkja er þar á 14, 15 og 16. öld.) Máske helst til aðgreiningar frá Kotferju, sem byggð hefur verið úr Kallaðarneslandi."VG.

Hvorki er getið um ferju í Kallaðarnesi né á Kirkjuferju í Jarðabók Árna og Páls frá 1706 og 1709.

Heimildir: VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40; JÁM 92-98, 395

ÁR-219:049 gripir

Hringprjónn fannst í eða hjá Hestaþingshól austan við Kaldaðarnes.

"Þessi griður er hringprjónn, sem venja er að telja til víkingaraldargripa. Hringprjónnin var varðveittur í Kaupmannahöfn til 1930, en þá var hann afhentur Þjóðminjasafni og er þar varðveittur nú, Þjms. 10908..."FF.

Heimildir: FF, 200

ÁR-220 Höskuldsstaðir

1709: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. "Kvaðir öngar í næstu 2 ár [frá 1707], áður var mannlán til skipsáróðurs í Þorlákshöfn um vertíð, hestlán í Þorlákshöfn eða einhvörstaðar innan sýslu, dagsláttur, galdst in natura, og so hitt, ef ábúandi megnaði." JÁM II, 95. Höskuldsstaðir voru um 1/15 allrar Kaldaðarnestorfunnar, þeir fóru í eyði 1898. SB II, 332. Þá var jörðin lögð undir heimajörðina.

Túnakort 1917: Tún 1,9 ha., þar af 8/9 sléttað. Matjurtagarðar 345 m². 1709: "Kostir og ókostir sem á heimastaðnum [Kaldaðarnesi ÁR-219] segir, nema túninu grandar hjer ekki árgröfturinn sem áður segir." JÁM II, 95. "Höskuldsstaðatún var lítið og náði 70 metra vestur fyrir bæinn að tveim samliggjandi flóðum sem vegurinn liggur nú á milli. Þar voru mörk milli Höskuldsstaða og Kálfhaga.", segir í örnefnaskrá Kaldaðarness, 8.

ÁR-220:001 Höskuldsstaðir bæjarhóll bústaður

1709: "...byggð í heimalandi í austnorður frá Kálfhagatúni fyrir manna minni." JÁM II. 1839: "Austast í téðu hverfi [Kaldaðarneshverfi] eru Höskuldsstaðir, 60 faðma frá Kálfhaga [ÁR-227]." SSÁ. "Höskuldsstaðir stóðu í austur frá Kálfhaga á litlum háum rima norðan vegar og fast við ána." SB II.

Á túnakorti frá 1917 stendur "Bæjarrúst." "Höskuldsstaðir voru staðsettir á betra bæjarstæði en flestir hinna bæjanna í hverfinu. "Túninu grandar hér ekki árgröfturinn", segir Jarðabókin. Þó fóru Höskuldsstaðir í fyrri lagi í eyði eða árið 1898 og var kotið þá lagt undir heimajörðina.", segir í örnefnaskrá. "Fyrir núverandi byggð í Kallaðarneshverfi er flóðhætta þessi miklu fyrirbyggð. Nýlátni ábúandinn í Kallaðarnesi, Sigurður Ólafsson fyrrverandi sýslumaður byggði (nálægt aldamótunum 1900) öfluga flóðgarða á bökkunum þar sem mest var flæðihættan. Hann hefur og smám saman lagt 7 hjáleigur í eyði og sléttað yfir rústirnar. Eru nú 2 [árið 1927] eftir, Kálfhagi og Hreiðurborg."VG.

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 95; SB II, 332; SSÁ, 65; Ö-Kaldaðarnes, 8; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-221 Mosastaðir

1709: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. "Kvaðir mannlán, geldst in natura, dagsláttur og in natura, hestlán hefur áður verið." JÁM II, 96-7. Mosastaðir voru 1/16 Kaldaðarnestorfunnar, fóru í eyði 1904. SB II, 332.

1709: Kostir og ókostir sem áður segir um Lambastaðahjáleigu þ.e.a.s: "Kostir og ókostir sem áður segir á heimastaðnum, nema áin grefur sig ekki hjer undir túnið og gengur hjer þó enn meir að bænum." JÁM II, 97-98.

ÁR-221:001 Mosastaðir bæjarhóll bústaður

"...byggð í landnorður frá heimastaðnum við heimatúnið fyrir manna minni." JÁM II. 1839: "Í landnorður frá Kaldaðarnesi 100 faðma eru Mosastaðir og Magnúsfjós [ÁR-222] á miðri leið." SSÁ. "Stóðu um 100 m vestan við Kálfhaga, norðan vegar." SB II. "Gegnum bæjarstæðið þar lögðu breskir setuliðar veg og stóð bærinn rétt norðaustur við geymluhús og bragga frá Kaldaðarnesi...", segir í örnefnaskrá.

"Fyrir núverandi byggð í Kallaðarneshverfi er flóðhætta þessi miklu fyrirbyggð. Nýlátni ábúandinn í Kallaðarnesi, Sigurður Ólafsson fyrrverandi sýslumaður byggði (nálægt aldamótunum 1900) öfluga flóðgarða á bökkunum þar sem mest var flæðihættan. Hann hefur og smám saman lagt 7 hjáleigur í eyði og sléttað yfir rústirnar. Eru nú 2 [árið 1927] eftir, Kálfhagi og Hreiðurborg."VG.

Heimildir: JÁM II, 97; SB II, 332; SSÁ, 65; Ö-Kaldaðarnes, 8-9; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-221:002 Mosastaðafjárhús heimild um fjárhús

"Gegnum bæjarstæðið þar lögðu breskir setuliðar veg og stóð bærinn rétt norðaustur við geymluhús og bragga frá Kaldaðarnesi en alveg vestan við braggann stendur Mosastaðaflóð...Norðan við Mosastaðaflóð stóð Mosastaðafjárhús og hét flötin þar í kring Fjárhúsflöt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-221:003 heimild um skemmu

Geymluhús frá Kaldaðarnesi: "Gegnum bæjarstæðið þar lögðu breskir setuliðar veg og stóð bærinn rétt norðaustur við geymluhús og bragga frá Kaldaðarnesi en alveg vestan við braggann stendur Mosastaðaflóð...Norðan við Mosastaðaflóð stóð Mosastaðafjárhús og hét flötin þar í kring Fjárhúsflöt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-221:004 heimild

Braggi frá Kaldaðarnesi: "Gegnum bæjarstæðið þar lögðu breskir setuliðar veg og stóð bærinn rétt norðaustur við geymluhús og bragga frá Kaldaðarnesi en alveg vestan við braggann stendur Mosastaðaflóð...Norðan við Mosastaðaflóð stóð Mosastaðafjárhús og hét flötin þar í kring Fjárhúsflöt.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-221:005 heimild um herminjar

Stríðsminjar: "Beint norður af geymluhúsunum og sunnan vegarins er Miðhúsadæl. Á austurbakka hennar er steingólf mikið með uppsteiptum veggjum.", segir í örnefnaskrá.

"Var þar kvikmyndahús sem bretar og Ameríkanar byggðu en brutu niður og rifu í stríðslok.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-222 Magnúsfjós

1709: Eyðihjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni en hafði verið í eyði í tvö ár, síðan 1707 og túnið nýtt af heimajörðinni og engið af öðrum hjáleigum..."Kvaðir mannslán, geldst in natura, dagsláttur og in natura, hestlán hefur áður verið." Hjáleigan var reyndar flutt til í landinu vegna ágangs árinna, suður fyrir tún um 1689. JÁM II, 96-97. Bærinn var fluttur tvisvar til. Frá bökkum Ölfusár vegna landbrots, í Staðarborg þar sem bærinn stóð í 18 ár og svo austur fyrir Kaldaðarnesbæ. "Magnúsfjós voru um 1/14 Kaldaðarnestorfunnar, fóru endanlega í eyði í 1893. SB II, 332.

ÁR-222:001 Magnúsfjós bæjarhóll bústaður

1839: "Í landnorður frá Kaldaðarnesi 100 faðma eru Mosastaðir [ÁR-221] og Magnúsfjós á miðri leið." SSÁ. "Magnúsfjós voru rétt fyrir austan Kaldaðarnesbæ og sunnan vegar, aðeins Bæjardæl á milli." SB II. Herminjar: "Samsíða Miðhúsadæl og nær samliggjandi henni, en öllu grynri er, var Magnúsfjósadæl. Vestan hennar stendur steingólf mikið, þar stóð til skamms tíma birgðaskemma frá hernum. Nyrst á steingólfinu stóð gamli bærinn í Magnúsfjósum.", segir í örnefnaskrá.

1709: Í eyði. "Þessi hjáleiga var flutt undan ágangi árinna hjer um fyrir vel 20 árum [um 1689] suður fyrir túnið, og hjet þá býlið Staðarborg og varaði bygðin inn til næstu tveggja ára, og fylgdi þá þessari hjáleigu allur helmingur túns og engja, sem áður hafði verið bygt með Magnúsar Fjósum, og eftir því voru allir kostir helmingi minni á þessu býli á byggígunni. Þessa hverutveggi grasnautn brúkar nú heimastaðurinn til túna, en engið brúka Höskuldsstaðir hálf, en hálf Hreiðurborg hinn partinn. Ekki má hjer aftur byggja nema til rýrðar heimajörðunni, og fyrir því að hjáleigurnar, sem þessu býli fylgdu, mega það nú ei missa sökum spjalla á þeirra engi." JÁM II.

Heimildir: JÁM II, 98; SB II, 332; SSÁ, 65; Ö-Kaldaðarnes, 9

ÁR-222:002 Magnúsfjós bæjarstæði býli

Fyrsta bæjarstæði Magnúsfjósa á Ölfusárbökkum. Bærinn var fluttur árið 1689 í Staðarborg [010].

1709: "Þessi hjáleiga var flutt undan ágangi árinna hjer um fyrir vel 20 árum [um 1689] suður fyrir túnið, og hjet þá býlið Staðarborg [010] og varaði bygðin inn til næstu tveggja ára, og fylgdi þá þessari hjáleigu allur helmingur túns og engja, sem áður hafði verið bygt með Magnúsar Fjósum, og eftir því voru allir kostir helmingi minni á þessu býli á byggígunni. Þessa hverutveggi grasnautn brúkar nú heimastaðurinn til túna, en engið brúka Höskuldsstaðir hálf, en hálf Hreiðurborg hinn partinn. Ekki má hjer aftur byggja nema til rýrðar heimajörðunni, og fyrir því að hjáleigurnar, sem þessu býli fylgdu, mega það nú ei missa sökum spjalla á þeirra engi." JÁM II.

1927: "Þetta gamla fjósstæði og heygarður [þ.e. Stöðulkot 012]- er hefur verið í útjaðri túns - er nú, með álnum umtalaða, horfið að öllu leyti í árfarveginn. En nærri árbakkanum nú, skamt frá Kallaðarnesbænum og lítið austar en í norður, er hólakorn, sem Fjóshóll [ÁR-219:004] heitir. Og hefur fjósið sennilega verið flutt þangað [nm. 1. Líkast til 1701, þegar Stöðulkot var lagt í eyði, og var það hvergi bygt síðan. En Magnúsfjós [ÁR-222], er fyrsta hjáleigan, sem víst er að flutt hefur verið laust fyrir 1690. Ekkert mun sjást af því bæjarstæði.].VG.

Heimildir: JÁM II, 98; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-222:003 Staðarborg bærstæði býli

Annað bærstæði Magnúsfjós. Hjáleigan var flutt í úthaga, að svokallaðri Staðarborg um 1689. "Fyrir ofan Hreiðurborg eru Staðarborgarmóar og lágu þeir upp að Staðarborg, tveim háum hólum með slakka á milli.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Þessi hjáleiga var flutt undan ágangi árinna hjer um fyrir vel 20 árum [um 1689] suður fyrir túnið, og hjet þá býlið Staðarborg og varaði bygðin inn til næstu tveggja ára, og fylgdi þá þessari hjáleigu allur helmingur túns og engja, sem áður hafði verið bygt með Magnúsar Fjósum, og eftir því voru allir kostir helmingi minni á þessu býli á byggíngunni. Þessa hverutveggi grasnautn brúkar nú heimastaðurinn til túna, en engið brúka Höskuldsstaðir hálft, en hálf Hreiðurborg hinn partinn. Ekki má hjer aftur byggja nema til rýrðar heimajörðunni, og fyrir því að hjáleigunnar, sem þessu býli fylgdu, mega það nú ei missa sökum spjalla á þeirra engi." JÁM II. Hjáleigan Magnúsfjós [ÁR-222] var flutt vegna ágangs árinna í úthaga að svokallaðri Staðarborg um 1690. Þar var búið í um 18 ár, til 1707 en þá lagðist Staðarborg í eyði í Stórubólu. SB II.

Heimildir: JÁM II, 98; SB II, 332

ÁR-223 Valdastaðir

1709: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. "Kvaðir mannslán og dagsláttur, geldst in natura, hestlán hefur verið, nú ekki í næstu 8 ár [frá 1701]. JÁM II, 96. Valdastaðir voru 1/10 hluti Kaldaðarnestorfunnar og fóru í eyði 1901. SB II, 332.

Túnakort 1917: Stærð þriggja hjáleigutúna, Lambastaða, Valdastaða og Móakots eru 2 ha. samtals, þar af allt slétt. 1709: "Kostir og ókostir sem á heimastaðnum [Kaldaðarnesi ÁR-219] segir, nema túninu grandar hjer ekki árgröfturinn sem áður segir." JÁM II, 95, 96.

ÁR-223:001 Valdastaðir bæjarhóll bústaður

"...vestur frá heimatúninu í úthögum." JÁM II. 1839: "...Valdastaðir 200 faðma í vestur [frá Kaldaðarnesi]." SSÁ. "Valdastaðir voru vestan við Kaldaðarnesbæ, vestan við austustu flugbrautina..." SB II.

Á túnakort er skráð "Bæjarrúst". Þegar kortið er gert 1917 höfðu Valdastaðir verið í eyði í 16 ár. "Fyrir núverandi byggð í Kallaðarneshverfi er flóðhætta þessi miklu fyrirbyggð. Nýlátnei ábúandinn í Kallaðarnesi, Sigurður Ólafsson fyrrverandi sýslumaður bygði (nálægt aldamótunum 1900) öfluga flóðgarða á bökkunum þar sem mest var flæðihættan. Hann hefur og smám saman lagt 7 hjáleigur í eyði og sléttað yfir rústirnar. Eru nú 2 [árið 1927] eftir, Kálfhagi og Hreiðurborg." VG.

Heimildir: Túnakort; JÁM II, 96; SB II, 332; SSÁ, 65; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-224 Móakot

1847: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi. JJ, 62. "Móakot var að nafni yngsta hjáleigan frá Kaldaðarnesi.", segir í örnefnaskrá Kaldaðarness, 10. Móakot voru 1/16 hluti Kaldaðarnestorfunnar og fór í eyði 1919. SB II, 332.

Túnakort 1917: Stærð þriggja hjáleigutúna, Lambastaða, Valdastaða og Móakots eru 2 ha. samtals, þar af allt slétt. 1709:

ÁR-224:001 Móakot bæjarhóll bústaður

"...byggð fyrst við bæinn, og síðan færð í móa nokkra við heimatúnið, sem hjáleigan tók nafn af." JÁM II. 1839: "...Valdastaðir [ÁR-223] 200 faðma í vestur [frá Kaldaðarnesi]. Stendur Móakot á miðri leið þangað." SSÁ. "Var á lágum hól vestur frá Kaldaðarnesbæ, austan við austustu flugbrautina." SB II.

1709: "Engið brúkar nú Þórðarkot, og er því áður talið...Ekki má hjer aftur byggja, nema engið væri til lagt, sem áður fylgdi, og Þórðarkot má ekki án vera." JÁM II. "Móakot er talið byggt upp úr hjáleigunni [Lambastaðahjáleigu?] og kemur fyrst fyrir í skjölum rétt fyrir 1770." SB II. Eitthvað er hér á reiki því jarðabók Árna og Páls segir frá Móakoti árið 1709. "Sigurgeir [heimildarmaður] í Hreiðurborg telur að þar sé komin Lambastaðahjáleigan, að vísu með öðru nafni og á nýju bærstæði, en hins vegar hafi Móakot haft allar þær sömu landnytjar og hjáleigan. Það hittist svo skemmtilega á, að Móakot fór einna síðast í eyði af gömlu hjáleigunum." Síðasti bóndinn í Móakoti, Einar Ingimundarson nefndi Móakot Einarstaði en nafnið festist ekki., segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 91; SB II, 332; Ö-Kaldaðarnes, 10-11

ÁR-225 Hreiðurborg

1709: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. Tvíbýli. "Kvaðir há hverjum fyrir sig mannslán um vertíð í Þorlákshöfn og dagsláttur. Sæmundur [annar ábúandi] geldur in natura, en Jón [hinn ábúandinn] getur

ekki vegna slæmra elliburða og betalar þó ekki fyrir." JÁM II, 95. 1839: Jarðardýrleiki óviss. SSÁ, 66. Oftast mun hafa verið tvíbýli í Hreiðurborg á 18. og 19. öld og jörðin fór aldrei úr byggð þann tíma sem heimildir greina frá. Hreiðurborg varð þó einbýlisjörð 1902. Hún var eina hjáleiga Kaldaðarness sem stóð í úthögum og því var land hennar meira en hinna hjáleignanna. Hún var 1/9 hluti Kaldaðarnestorfunnar og þegar henni var skipt úr torfunni 1961 komu 250 ha. í hennar hlut. Hreiðurborg er í byggð 1981 og í eigu ríkisins. SB II, 331-332.

Túnakort 1917: Tún 3,7 ha., þar af 9/10 sléttað. Matjurtagarðar 900 m². 1709: "Kostir og ókostir sem áður segir á heimastaðnum [Kaldaðarnes ÁR-219], nema túni, engjum og úthögum grandar hjer ekki Ölvess, en þó gengur engið mjög úr sjer og sprettur lítt fyrir vatnsleysi í nokkur ár og þykir því lítt slægt, og því hefur presturinn lagt til þessarar hjáleigu engi það, sem eyðihjáleigurnar höfðu." JÁM II, 96. "Allt land jarðarinnar liggur nú fyrir framan Kaldaðarnesland en suðurmörkin eru hreppaskurður og Flóagaflstorfan sunnan hans...Hreiðurborg er hæg jörð, öll grasi vaxin, og þótt hún eigi verulegt áveituland í Breiðumýri þá er landið efra, austur og norður af bænum þurrt melaland og ágætt til garðræktar...Sandfok ofar í Kaldaðarneslandi ógnaði efsta hluta landsins en Sandgræðsla ríkisins stöðvaði það með því að hlaða í fokbörðin sumarið 1911." SB II, 331

ÁR-225:001 *Hreiðurborg* bæjarhóll bústaður

"..byggð í úthögum suður frá staðnum fyrir manna minni..." JÁM II. 1839: "Mitt á milli Flóagafls- og Kaldaðarneshverfa er Hreiðurborg..." SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 95; SSÁ, 66

ÁR-225:002 heimild um kálgarð

Á Melamýri er Þorgrímsstöft [ÁR-219:031] yst og vestast, skammt austan við niðurlagðan kálgarð frá Hreiðurborg, segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 6

ÁR-225:003 heimild um fjárhús

"Austast á gamla Hreiðurborgartúninu voru fjárhúsin og er túnið nú alslett, þar sem þau voru.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-225:004 *Nátthaginn* heimild um náthaga

"Austast á gamla Hreiðurborgartúninu voru fjárhúsin [003] og er túnið nú alslett, þar sem þau voru. Fyrir norðan fjárhúsin var Náthaginn og er garðbrot þar enn uppistandandi, sem sýnir takmörk hans.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-225:005 *Smiðuhóll* ömefni smiðja

"Rétt vestan við Náthagann er Smiðjuhóll eða Lambhúshóll og allmiklu vestar er Kúmenhóll [006].", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-225:006 *Kúmenhóll* ömefni

"Rétt vestan við Náthagann er Smiðjuhóll eða Lambhúshóll [007] og allmiklu vestar er Kúmenhóll.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-225:007 *Fjósdæl* ömefni fjós

"Ennþá sunnar er Fjósdæl og gengur heim undir bæ.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-225:008 *Þvottaflóð* ömefni þvottastaður

Framan við bæinn í Hreiðurborg eru þrjár dælur nafngreindar, næst bænum er Krossdæla...Kristjánsskurður, hann er nú að mestu uppgróinn. Svolítið útvestar er Þvottaflóð og enn vestar og lengra er Stóraflóð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-226 *Miðhús*

1709: Hjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. "Kvaðir mannslán, geldst in natura, dagsláttur og in

natura, hestlán hefur áður verið." JÁM II, 97. Í jarðabókum 1760 og 1803 er Miðhúsa ekki getið en koma aftur inn í jarðatalinu 1847. JJ, 62. Hjáleigan fór í eyði um 1730 en var byggð upp aftur á öðrum stað 1768. Miðhús fóru endanlega í eyði 1907. SB II, 332.

1709: "Kostir og ókostir sem áður segir um heimastaðinn [Kaldaðarnes ÁR-219], nema hjer sýnist hættara bænum fyrir ánni." JÁM II, 97.

ÁR-226:001 *Miðhús* bæjarhóll bústaður

Síðara bæjarstæði Miðhúsa: "Stóðu á litlum grasbala fyrir sunnan Kálfhaga, 60-70 m sunnan vegar." SB II, 1839: "Miðhús 230 faðma frá Kaldaðarnesi í landsuður...." SSÁ.

Svo virðist sem Miðhúsabærinn hafi verið færður til. "Jarðabókin 1709 segir að Miðhús standi "í útnorður frá heimatúninu," og eru "kostir og ókostir sem segir á heimastaðnum nema hér sýnist hættara bænum fyrir ánni." Þá hefur bærinn staðið á Miðhúsahól við Ölfusá. Hann fór í eyði upp úr 1730 og byggðist aftur 1768 á síðari staðnum." SB II. Á þessum stað var því búið 1768-1907. 1927: "Neðar við ána, með stuttu millibili, eru líka 2 hólar litlir, og mynda nef út í ána, því grjótt í þeim hefur veitt straumi og jökum meiri fyrirstöðu en moldarbakarnir, er molnað hafa í vik, á milli þeirra...Bæði þessi nef hafa verið lágir hólar á víðolendum túnfleti og stóð sín hjáleigan á hvorum. Sér enn leifarnar af svo sem hálfum bæjarrústunum. Á efra nefinu, rétt í hánorður frá Kallaðarnesbænum, voru Miðhús, en á hinu Lambastaðahjáleiga [ÁR-219:011]. Varla hafa kot þessi verið sett nærri brotnuðum bökkum í fyrstu. Báðum er þeim orðið hætt fyrir ánni 1709, og þó hefur áin ekki komist lengra en sagt var, á þessum stað, í 218 ár."VG.

Heimildir: JÁM II, 97; SB II, 332; SSÁ, 65; VG: Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ Árbók 1927, 40

ÁR-226:002 *Miðhús* bæjarstæði býli

Fyrri bæjarstæð Miðhúsa á Miðhúsahól: 1709: "...byggð í útnorður frá heimatúninu..." JÁM II. "Fast við ána, en vestar [en Fjóshóll 004] er Miðhúsahóll, og er hann nefndur svo vegna þess að Miðhús áttu þar blett umhverfis.", segir í örnefnaskrá.

Svo virðist sem Miðhúsabærinn hafi verið færður til. "Jarðabókin 1709 segir að Miðhús standi "í útnorður frá heimatúninu," og eru "kostir og ókostir sem segir á heimastaðnum nema hér sýnist hættara bænum fyrir ánni." Þá hefur bærinn staðið á Miðhúsahól við Ölfusá. Hann fór í eyði upp úr 1730 og byggðist aftur 1768 á síðari staðnum." SB II. Á þessu bæjarstæði hefur þá verið búið til um 1730. "Er nær því óhætt að fullyrða, að þarna á Miðhúsahólnum hafi bærinn staðið þá [er Jarðabókin er rituð], en Miðhús fara í eyði á öldinni og byggjast ekki aftur fyrr en á fyrstu tugum 19. aldar. Þá hefur verið séð fyrir því að kotið fengi eitthvað öruggara bæjarstæði en áður var.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: JÁM II, 97; SB II, 332; Ö-Kaldaðarnes, 10

ÁR-227 Kálfhagi

1686: Jarðardýrleiki 20 hdr. BL, 104. 1709: Eign Kaldaðarneskirkju. "Þessi jörð og Lambastaðir [ÁR-228] er almennilega haldið að sjeu þau xx hdr. í heimalandi staðarins, sem kirkjunni er eignað eftir hennar máldaga. Er það og til líkinda hjer um: 1°. Að saman liggja túnin þessara jarða við heimastaðarins og hjáleignanna tún, og so engjarnar. 2°. að öllu landinu er óskift milli staðarins og jarðanna, og er sameiginleg beit og brúkun á því bæði frá heimastaðnum og hjáleigunum. Þessar báðar jarðir hvör um sig hafa þó haft fult fyrirsvar um langan aldur það menn til vita, til jafnaðar mót hverri annarri lögbýlisjörðu í hreppnum. Jarðardýrleiki óviss, því jörðin tündast öngvum. Eigandi Kaldaðarneskirkja...Kvaðir mannslán og hestlán og dagsláttur hefur verið alt til þessa sitt hjá hverjum." Tvíbýli. JÁM II, 99. "Kálfhagabærinn var einna best staðsettur þarna í hverfinu og var þessari hjáleigu jafnan ætlað ríflegra hlutskipti en hinum. Þannig var hún X hundraða jörð árið 1709 og þá talin full lögbýlisjörð. Síðar á sömu öld (1735) fóru prestar að sitja í Kálfhaga og sátu þar með hléum til 1859 en þá hætti Kaldaðarnesskókn að vera sjálfstætt brauð." Ö-Kaldaðarnes, 8. Kálfhagi var byggður út út Kaldaðarneslandi en voru þó ekki taldir hjáleiga heldur lögbýli og var 10 hdr. jörð að fornu og tæplega 1/5 hluti Kaldaðarnestorfunnar. SB II, 332.

Túnakort 1917: Tún 3,8 ha., þar af 1/3 sléttað. Matjurtagarðar 1219 m². 1709: "Kostir og ókostir sem segir á heimastaðnum [Kaldaðarnes ÁR-219], nema túnið grefur hjer ekki Ölvessá so mikilega, og ekki bænum so sjerdeilis hætt. Engið er votunnara og blautara." JÁM II, 99. "Kálfhagabærinn var einna best staðsettur þarna í hverfinu, og var þessari hjáleigu jafnan ætlað ríflegra hlutskipti en hinum.", segir í örnefnaskrá Kaldaðarnes, 8.

ÁR-227:001 *Kálfhagi* bæjarhóll bústaður

1839: "...Kálfhagi 300 faðma frá Kaldaðarnesi í austur..." SSÁ. Bærinn stóð alveg á sama stað og Kálfhagahúsið stendur nú.", segir í örnefnaskrá.

1839: "...þar er prests aðsetur." SSÁ

Heimildir: Túnakort; SSÁ, 65; Ö-Kaldaðarnes, 8

ÁR-227:002 heimild um heygarð

Heimildir: Túnakort

ÁR-227:003 *Kálfhagaútgardur* heimild um landamerki

Kálfhagaútgardur var hóll sem er landamerki Flóagafis og Kaldaðrness. Hann var grafinn burt um 1960: "Úr Efri-Einbúa í hóllinn Mundastekk [ÁR-229:007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá.", segir í örnefnaskrá.

"Þessar engjar nefna þeir Ásmundur og Guðmundur Eriksynir frá Þórðarkoti jafnan Kálfhagaútgard. Hygg ég, að það nafn sé eldra og réttara sbr. landamerkjalyðsinguna frá dögum Brynjólfs biskups í Skálholti "þaðan og framanvert í Kálfhagaútgard." Og frá 1886 "sjónhending í Kálfhagaútgard og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil". Í báðum lýsingunum er stefnan í útgardinn tilgreind nánar, en þess hefði ekki þurft ef hóllinn, sem borið hefur þetta nafn...hefði ráðið mörkum. Sannleikurinn er sá að hóllinn bar aldrei þetta nafn, heldur heitir hann Kálfhagalanarstæði og stóð í útjardi Kálfhagalands, þar sem saman koma Kálfhagaútgardur, Hreiðurborgarbalar og Þórðarkotshólmur. Þannig segist þeim bræðrum Guðmundi og Ásmundi frá, en forfeður þeirra hafa búið á aðliggjandi jörðum um tvær aldir a.m.k. Þetta nafn á hólnum kannast Ásmundur Hannesson frá Kaldaðarnesi einnig við, sömuleiðis Elín Sigurgeirsdóttir frá Hreiðurborg. Þarna hefur greinilega orðið nafnaruglingur á síðustu áratugum. Kálfhagalanarstæði er talið hafa verið hlaðið upp af mannahöndum, og þar geymdu Kálfhagabændur hey sín, þar til ísa lagði, en þá voru þau dregin heim á sleðum. Þessi hóll er nú ekki lengur til, hann var grafinn í burtu um 1960, og sést nú aðeins móta fyrir jöðrum hans norðan og vestan landamerkjaskurðarins.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 30, 59-60

ÁR-227:004 *Kálfhagastekkur* heimild um stekk

"Fagurhóll var í landnorður af [Kaldaðarnesréttinni ÁR-219:037], og fyrir ofan hana var líka Kálfhagastekkur...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 7

ÁR-228 Lambastaðir (Lambhagi)

1686: Jarðardýrleiki 13 hdr. BL, 104. 1709: Eign Kaldaðarneskirkju. "Þessi jörð [þ.e.a.s. Kálfhagi ÁR-227] og Lambastaðir er almennilega haldið að sjeu þau xx hdr. í heimalandi staðarins, sem kirkjunni er eignað eftir hennar máldaga. Er það og til líkinda hjer um: 1°. að saman liggja túnin þessara jarða við heimastaðarins og hjáleignanna tún, og so engjarnar. 2°. að öllu landinu er óskift milli staðarins og jarðanna, og er sameiginleg beit og brúkun á því bæði frá heimastaðnum og hjáleigunum. Þessar báðar jarðir hvör um sig hafa þó haft fult fyrisvar um langan aldur það menn til vita, til jafnaðar mót hverri annarri lögbýlisjörðu í hreppnum. Jarðardýrleiki óviss, því jörðin tíundast öngvum. Eigandi Kaldaðarneskirkja. JÁM II, 99. "Kvaðir mannslán um vertíð í Þorlákshöfn og dagsláttur gjaldast in natura. Hestlán hefur áður verið, nú ekki í 3 ár." JÁM II, 92. Lambastaðir voru byggðir út úr Kaldaðarneslandi en voru þó ekki taldir hjáleiga heldur lögbýli með sömu réttindi og Kálfhagi. Þeir voru til upphalds prestum. Lambastaðir fóru endanlega í eyði 1894. SB II, 332.

Túnakort 1917: Stærð þriggja hjáleigutúna, Lambastaða, Valdastaða og Móakots eru 2 ha. samtals, þar af allt slétt. 1709: "Kostir og ókostir sem...segir um Kaldaðarnes, því þessi jörð liggur við túnið heimastaðarins og hefur einasta afdeilt tún og engjar, öðru landi óskift og brúkar ábúandi so sem honum þarfnast átölulaust." JÁM II, 92.

ÁR-228:001 *Lambastaðir (Lambhagi)* bæjarhóll bústaður

"...stóð fram á Ölfusárbökkum, rétt vestan við brúarstöpul göngubrúar sem herinn byggði yfir Ölfusá." SB II. 1839: "Lambastaðir liggja þaðan [frá Kaldaðarnesi] 300 faðma í norður..." SSÁ.

Á túnakorti er skráð "Bæjarrúst" og við bæinn hefur verið matjurtagardur.

Heimildir: Túnakort; SB II, 332; SSÁ, 65

ÁR-228:002 heimild um herminjar

Stríðsminjar: "Fjögur skotbyrgi standa þar við brúarstæðið og stóðu Lambastaðir milli tveggja austustu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 11

ÁR-229 Flóagafi

1686: Jarðardýrleiki 25 hdr. BL, 104. 1709: Jarðardýrleiki óviss. Skálholtsstólsjörð. "Kvaðir mannslán um vertíð í Þorlákshöfn, geldist in natura, hestlán og dagsláttur...Afrétt brúkar þessi jörð so sem aðrar hjer í sveit í almenningi, sem liggur fyrir ofan Eystri Hrepp, um lángrar stundir öldungis tollfrí og átölulaust bæði fyrir geldfje og lömb. Slægjur ljær ábúandi Eyrarbakkaönnum til gagnsmuna sjer meira eður minna eftir því sem árferði er, og er ábúanda þetta stundum gott gagn, stundum lítið og valla teljandi...Skóg til kolagjörðar brúkar jörðin í almenningi fyrir ofan Eystri Hrepp, so sem aðrar jarðir í þessum hrepp, öldungis tollfrí um lángran aldur." Hjáleigur: Þórðarkot [ÁR-230], Gerðishjáleiga, Móakot og Flag, allar í eyði. JÁM II, 89-90. 1839: "Frá Sandvíkurhverfi til Flóagafshverfis er bæjarleið í vestur. Stendur Flóagafi í miðið..." SSÁ, 66. 1847: Jarðardýrleiki 36 2/3 hdr. JJ, 63. Flóagafis er getið í Flóamanna sögu [ÍF XIII, 315], þegar sagt er frá að Þorgils reið eitt sinn til Flóagafis, og sat fyrir Skafta óvini sínum "í hrísum nokkrum" nálægt Kallaðarnesi, en Skafti sá það frá ferjustaðnum og sneri við. KK, 130. "Jörðin Flóagafi byggðist mjög snemma, því þess er getið að Þorgils Orrabeinstjúpur hafi riðið að Flóagafi, þegar hann átti í sínum kvonfangsdeilum út af Helgu Þoroddsdóttur frá Hjalla, því við Flóagafi situr hann fyrir Skafta bróður hennar, en hann var síðar lögsögumaður í samfleytt 27 ár eða lengst allra lögsögumanna 1004-1030...að framan sögðu sést að Flóagafi er kominn í byggð á 10. öld." í Flóagafshverfi standa bæirnir Flóagafi, Þórðarkot, Valðakot, Hallskot og Gerðiskot. Eyrarbakkaheppur keypti hálfa Flóagafisturfuna árið 1901 en árið 1946 var hreppamörkum breytt og síðan þá eru þessir bæir í Eyrarbakkaheppi. Árið 1946 voru allir bæirnir komnir eyði. SB II, 280. Flóagafi fór í eyði 1904.", segir í örnefnaskrá Eyrarbakkahepps, 31.

Túnakort 1917: Tún 2,1 ha., þar af 2/3 sléttað. Matjurtagarðar 1010 m². 1709: "Engjar hafa verið góðar og miklar, en spillast mjög af sjáfarflæðum af vatni, sem jetur úr rótina, er og þetta engi mjög svipult til heyskapar, fyrir því að vatn úr Ölvessá að ofan, en sjórinn að framan, gengur oflega yfir þetta engi, so það verður ómögulega slegið vatni, sje það óunnið, en sje það unndið og heyið ekki burt flutt, tekur það alt flæðið í burt, so oft verður að því mein...Vatnsból bregst jafnlega um vetur, og er þá mjög erfitt vatns að afla í úthögum, og gjörir þessi brestur stóran nytbrest á kúm um vetur. Vetrarríki í meira lagi, so sjaldan þarf skemur að gefa fje og hestum en tvo eður þrjá mánuði." JÁM II, 90. "Landslag í Flóagafi er þannig, að allt umhverfis það eru víðáttumiklar mýrar og flatneskja, með smá flóðum og opnum og litlum og lágm holtadrögum. Í vestri er hið mikla fljót Ölfusá.", segir í örnefnaskrá Eyrarbakkahepps, 30.

ÁR-229:001 Flóagafi bæjarhóll bústaður

"Þegar komið er að Flóagafistúnunum, þá sést að nyrst er hár bali í túnunum, þar var bærinn Flóagafi um 1000 ár, allt frá 10. öld til 20. aldar.", segir í örnefnaskrá.

1839: "...allreisulegur bær." SSÁ. Bærinn orðin rúst sky. túnakorti 1917.

Heimildir: Túnakort; Ö-Eyrarbakkaheppur, 31; SSÁ, 66

ÁR-229:002 Grafhólar heimild um mógrafir

"Næst verða talin örnefni sunnan Engjavegarins vestur að Grænhól [sem er aðeins austur af Hallkotstúni. Grænhóll er grænn hóll.], sem Engjavegurinn endaði lengi á. Suður af suðausturhorni Hallskotstúns er dæla, sem heitir Lambhúsdæla [ÁR-232:007] og liggur Hallskotsskurður í gegnum hana. Fyrir framan hana eru tveir flatir hólar, sem Grafhólar heita og er Hallskotsskurður á milli þeirra, munu þeir hafa fengið nafnið af mógröfunum í kringum sig.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Torfrista og stúnga lök...Hætt er kvikfje fyrir afætuðýjum, fornum mógröfum og pyttum..." JÁM II. 1839: "Ekki verður þar mór tekinn sökum vatns og leirforar." SSÁ.

Heimildir: JÁM II, 90; SSÁ, 66

ÁR-229:003 heimild um ristu

1709: "Torfrista og stúnga lök. Reiðingsrista valla teljandi, oftast tilfenginn." JÁM II

Heimildir: JÁM II, 90

ÁR-229:004 Gerðishjáleiga bæjarstæði býli

Hjáleiga sem var í byggð 1673-1699 og svo líklega eftir 1839. Jarðabókin segir árið 1709: " hjáleiga byggð í heimatúninu..." JÁM II. 1839: "80 faðma frá Flóagafi í landsuður liggur eyðikot nokkurt, Gerðakot kallað..." SSÁ. "Austur af Flóagafshæðinni er smádæla í túninu, sem Flóagafisdæla heitir nefnist, austur af henni er Gerðiskot, þar eru tættarnar einna mestar í Flóagafistúnunum.", segir í örnefnaskrá.

1709: "Gerðishjáleiga, eyðihjáleiga, byggð í heimatúninu fyrir 36 árum, þar sem ekki hafði áður byggð verið; nú í eyði næstu 10 ár...Þessa grasnautn brúkar nú heimajörðin og er henni áður talin. En ekki má hjer aftur byggja, nema til rýrðar heimajörðunni." JÁM II. 1839: "...3 hndr., 40 ál(nir) að dýrleika, lagt í eyði fyrir 100 árum af landþrengslum." SSÁ. "Í Gerðiskoti var oft vel búíð, t.d. var það um tíma sýslumannssetur. Það leggst í eyði 1915.", segir í örnefnaskrá. Í byggð sa. 1673-1699 og má segja að Jarðabókinni og sýslu-og sóknarlýsingum beri

nokkuð saman, þó nákvæmar sé skráð í jarðabókina. Býlið hefur þá að líkindum byggst aftur eftir 1839, en líklega ekki á sama stað.

Heimildir: JÁM II, 91; Ö-Eyrarbakkaheppur, 31; SSÁ, 66

ÁR-229:005 *Móakot* bæjarstæði býli

1709: "...fyrst við bæinn, og síðan færð í móa nokkra við heimatúnið, sem hjáleigan tók nafn af." JÁM II

1709: "Móakot, önnur eyðihjáleigan...Tún þessarar hjáleigu brúkar heimajörðin, og er henni áður talið. Engið brúkar Þórðarkot [ÁR-230], og er því áður talið...Ekki má hjer aftur byggja, nema engið væri til lagt, sem áður fylgdi, og Þórðarkot má ekki án vera." JÁM II.

Heimildir: JÁM II, 91

ÁR-229:006 *Flag* bæjarstæði býli

1709: "...bygð við heimatúnið..." JÁM II

1709: "Flag, þriðja eyðihjáleigan, bygð við heimatúnið hjer um fyrir 50 árum, og varaði bygðin inn til næstu 8 ára, síðan í auðn." JÁM II. Í bygð sa. 1660-1701.

Heimildir: JÁM II, 91

ÁR-229:007 *Mundastekkur* örnefni landamerki

"Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 30

ÁR-229:008 *Háeyrarhúsrími* örnefni

"Aðeins austur af Hallkotstúni er grænn hóll, sem nefnist Grænhóll, en nokkru fjær til suðausturs er annar hóll álíka stór, sem heitir Hallskotsstekkur [ÁR-232:006]...Spölkorn vestur af Grænhól er rími, sem nefnist Háeyrarhúsrími. Þar endar nú Engjavegurinn. Frá Grænhól að Háeyrarhúsríma liggur Engjavegurinn í mörkum Valdakots og Gerðiskotsmýrar...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 31, 33

ÁR-229:009 varða landamerki

"Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk [007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá. Milli Flóagafis og Óseyrarness er tekin stefna frá Ölfusá um vörðu [009] milli Hallskotsengja og Einarshafnarítaksins, liggur sú stefna í sjónhending eftir rananum sunnan við Rauðopnu í lænuna, þaðan í vörðu [010] í skurðinn sunnan við Seiglu, þaðan bein stefna með suðurjaðrinum í Finnbjarnarríma sjónhending í vörðu [011] í Svartaríma. Þaðan ræðst skurður austur í Hallskotskeldu og þaðan sjónhending í Markauga á Nesbrúnni í grjótvörðu í mýrinni [012] er þannig miðuð að maður standi við Markvörðu [013] í sjávarkambinum, þá ber Blika rétt í þessa grjótvörðu [012] og ber þær saman við eystri Ingólfsöxl. Frá þessari áðurgreindu vörðu ræður sjónhending í Syðri-Einbúa og þaðan aftgur upp í Efri-Einbúa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 30

ÁR-229:010 varða landamerki

"Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk [007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá. Milli Flóagafis og Óseyrarness er tekin stefna frá Ölfusá um vörðu [009] milli Hallskotsengja og Einarshafnarítaksins, liggur sú stefna í sjónhending eftir rananum sunnan við Rauðopnu í lænuna, þaðan í vörðu [010] í skurðinn sunnan við Seiglu, þaðan bein stefna með suðurjaðrinum í Finnbjarnarríma sjónhending í vörðu [011] í Svartaríma. Þaðan ræðst skurður austur í Hallskotskeldu og þaðan sjónhending í Markauga á Nesbrúnni í grjótvörðu í mýrinni [012] er þannig miðuð að maður standi við Markvörðu [013] í sjávarkambinum, þá ber Blika rétt í þessa grjótvörðu [012] og ber þær saman við eystri Ingólfsöxl. Frá þessari áðurgreindu vörðu ræður sjónhending í Syðri-Einbúa og þaðan aftgur upp í Efri-Einbúa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkaheppur, 30

ÁR-229:011 varða landamerki

"Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk [007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá. Milli Flóagafis og Óseyrarness er tekin stefna frá Ölfusá um vörðu [009] milli Hallskotsengja og Einarshafnarítaksins, liggur sú stefna í sjónhending eftir rananum sunnan við Rauðopnu í lænuna, þaðan í vörðu [010] í skurðinn sunnan við Seiglu, þaðan bein stefna með suðurjaðrinum í Finnbjarnarrima sjónhending í vörðu [011] í Svartarima. Þaðan ræðst skurður austur í Hallskotskeldu og þaðan sjónhending í Markauga á Nesbrúnni í grjótvörðu í mýrinni [012] er þannig miðuð að maður standi við Markvörðu [013] í sjávarkambinum, þá ber Blika rétt í þessa grjótvörðu [012] og ber þær saman við eystri Ingólfsöxl. Frá þessari áðurgreindu vörðu ræður sjónhending í Syðri-Einbúa og þaðan aftgur upp í Efri-Einbúa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 30

ÁR-229:012 varða landamerki

"Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk [007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá. Milli Flóagafis og Óseyrarness er tekin stefna frá Ölfusá um vörðu [009] milli Hallskotsengja og Einarshafnarítaksins, liggur sú stefna í sjónhending eftir rananum sunnan við Rauðopnu í lænuna, þaðan í vörðu [010] í skurðinn sunnan við Seiglu, þaðan bein stefna með suðurjaðrinum í Finnbjarnarrima sjónhending í vörðu [011] í Svartarima. Þaðan ræðst skurður austur í Hallskotskeldu og þaðan sjónhending í Markauga á Nesbrúnni í grjótvörðu í mýrinni [012] er þannig miðuð að maður standi við Markvörðu [013] í sjávarkambinum, þá ber Blika rétt í þessa grjótvörðu [012] og ber þær saman við eystri Ingólfsöxl. Frá þessari áðurgreindu vörðu ræður sjónhending í Syðri-Einbúa og þaðan aftgur upp í Efri-Einbúa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 30

ÁR-229:013 Markvarða varða landamerki

Markvarða í sjávarkambinum: "Landamerki Flóagafis: Úr Efri-Einbúa í hólinn Mundastekk [007] og frá honum um Markhólinn, sem er vestur frá Hreiðurborg [ÁR-225]. Úr Kálfhól ræður sjónhending í Kálfhagaútgard [ÁR-227:003] og er þá stefnan frá téðum Markhól í norðanverðan Meitil, frá Kálfhagagarði ræður sjónhending yfir í Kálfhagaopnu, þar sem skurðurinn skerst úr henni og ræður sama stefna fram í miðja Ölfusá. Milli Flóagafis og Óseyrarness er tekin stefna frá Ölfusá um vörðu [009] milli Hallskotsengja og Einarshafnarítaksins, liggur sú stefna í sjónhending eftir rananum sunnan við Rauðopnu í lænuna, þaðan í vörðu [010] í skurðinn sunnan við Seiglu, þaðan bein stefna með suðurjaðrinum í Finnbjarnarrima sjónhending í vörðu [011] í Svartarima. Þaðan ræðst skurður austur í Hallskotskeldu og þaðan sjónhending í Markauga á Nesbrúnni í grjótvörðu í mýrinni [012] er þannig miðuð að maður standi við Markvörðu [013] í sjávarkambinum, þá ber Blika rétt í þessa grjótvörðu [012] og ber þær saman við eystri Ingólfsöxl. Frá þessari áðurgreindu vörðu ræður sjónhending í Syðri-Einbúa og þaðan aftgur upp í Efri-Einbúa.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 30

ÁR-229:014 Lambhúsatættur heimild um lambhús

"Suðvestur af aðalbalanum er smáhæð sem nefnist Lambhústættur, þar voru um langan tíma lambhúsin í Flóagafli.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-229:015 Flóagafisstekkur heimild um stekk

"Aðeins austur af Hallkotstúni er grænn hóll, sem nefnist Grænhóll, en nokkru fjær til suðuausturs er annar hóll álíka stór, sem heitir Hallskotsstekkur [ÁR-232:006], þar voru lengi beitarhúsin frá Hallskoti. Aðeins norður af honum er annar stekkur minni, sem heitir Flóagafisstekkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-229:016 Snjólfsborgir heimild um stekk

"Austan við Hallskot er Hallskotsskurður. Austur af honum norðan Engjavegarins er stór mýri nefnd Flóagafismýri. Nokkuð austur á mýrinni eru smá stekkjahólar, heitir sá sem er syðstur og næst Engjaveginum Snjólfsborgir, norður af honum eru Flóagafishús [017], beitarhúsatættur frá Flóagafli, en efst eru Þórðarkotshús [ÁR-230:004] þar voru beitarhús frá Þórðarkoti.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-229:017 *Flóagafshús* heimild um beitarhús

"Austan við Hallskot er Hallskotsskurður. Austur af honum norðan Engjavegarins er stór mýri nefnd Flóagafismýri. Nokkuð austur á mýrinni eru smá stekkjarhólar, heitir sá sem er syðstur og næst Engjaveginum Snjólfborgir [016], norður af honum eru Flóagafshús [017], beitarhúsatættur frá Flóagafli, en efst eru Þórðarkotshús [ÁR-230:004] þar voru beitarhús frá Þórðarkoti.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-229:018 *Dagsstekkur* heimild um stekk

"Norðaustur af Gerðiskotstúni, er lágt holt sem heitir Gerðiskotsmói, á honum eru tveir stekkjarhólar, heitir sá sem er nær Dagstekkur...en hinn heitir Gerðiskotsstekkur [019].", segir í örnefnaskrá.

"...það er ungt örnefni, kennt við Dag Brynjólfsson, sem hafði þar fjárhús...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31-32

ÁR-229:019 *Gerðiskotsstekkur* heimild um stekk

"Norðaustur af Gerðiskotstúni, er lágt holt sem heitir Gerðiskotsmói, á honum eru tveir stekkjarhólar, heitir sá sem er nær Dagstekkur [018]...en hinn heitir Gerðiskotsstekkur.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31-32

ÁR-229:020 *Þorsteinsskurður* heimild

"Næst verða örnefnið rakin frá Flóagafli og Þórðarkoti vestur að Grænhól, norðan Engjavegarins. Fyrir vestan Valdakot er stórt stararflóð, sem heitir Gvendarflóð. Norður og vestur af því er mýri, allt að Grænhól, sem [Engja]vegurinn liggur um. Nefnist hún Flóagaflskelda. Úr Rauðopnu austur í smáflóð ofan við Gvendarflóð er gamall skurður, sem nú er að gróa upp, hann heitir Þorsteinsskurður...", segir í örnefnaskrá.

"...lagður af manni sem hét Þorsteinn og var kallaður hreða, var hann vinnumaður í Flóagafli.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 32

ÁR-229:021 *Birgismóar* örnefni

"Til norðvesturs frá Flóagafli, suður af Þórðarkoti eru tvö smáholt, sem heita Birgismóar...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 33

ÁR-229:022 varða landamerki

"Til norðvesturs frá Flóagafli, suður af Þórðarkoti eru tvö smáholt, sem heita Birgismóar [021], en vestur af Þórðarkoti er smáhöll í rima, sem nefnist Litlimói, en mýrin vestur af Þórðarkoti er nefnd Þórðakotskelda. Nyrst í henni er rimi, sem heitir Langirimi við mörk Kaldaðarness, en á þeim mörkum er Kaldaðarnesskurður grafinn. Þórðakotskelda nær vestur að rima með flagi, sem heitir Kriurimi. Í rímanum er varða, sem réði mörkum milli Flóagaflskeldu og Þórðarkotskeldu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 33

ÁR-229:023 bæjarstæði býli

Hesthús í heimatúni Flóagafls sem í var búið eitt ár um 1690.

1709: "Hesthús var ljeð einum fátækum manni um eitt ár, sem stendur í heimatúninu, hjer um vel fyrir 20 árum, og ljeði bóndinn honum slægjur fyrir ii kýr og einn hest; en ekki víta menn, hvað hann hafi goldið heimabóndanum fyrir þessa grasnautn. Hjer var ekki byggt áður nje síðar, og aldrei má hjer aftur byggja, nema heimaþjörðinni til meins og skaða." JÁM II

Heimildir: JÁM II, 92

ÁR-229:024 *Móakot* bæjarstæði býli

1709: Eyðihjáleiga frá Kaldaðarnesi, byggð fyrir manna minni. Er fyrst sögð byggð heim við bæinn en síðan færð í móa nokkra við heimatúnið. Tún og engjar voru nýtt af heimaþjörð og Þórðarkoti [ÁR-230]. "Kvaðir öngvar i næstu 10 ár. Áður mannslán um vertíð til skipsáróðurs, leysist stundum x álum, og dagsáttur, galdst in natura. JÁM II, 91.

"Kostir og ókostir sem á heimastaðnum [Kaldaðarnesi ÁR-219] segir, nema túninu grandar hjer ekki árgröfturinn sem áður segir." JÁM II, 95, 96.

Heimildir: JÁM II, 91, 95, 96

ÁR-230 Þórðarkot

1709: Hjáleiga frá Flóagafli, byggð í úthögum fyrir manna minni. "Kvaðir öngvar í næstu 10 ár. Áður mannslán um vertíð til skipsáróðurs, leystist stundum x álnum, og dagsláttur, galdst in natura." JÁM II, 90. 1839: Jarðardýrleiki 5 hdr. SSÁ, 66. Þórðarkot fór í eyði 1940.", segir í örnefnaskrá Eyrarbakkahepps, 32.

Túnakort 1917: Tún 1,4 ha., þar af 7/8 sléttað. Matjurtagarðar 936 m². 1709: "Kostir og ókostir sem áður segir um heimajörðina, nema engið, sem áður fylgdi hjáleigunni, er nú að mestu eyðilagt fyrir vatni, og síðan brúkar þessi hjáleiga engið, sem áður fylgdi hjáleigunni Móakoti." JÁM II, 91.

ÁR-230:001 Þórðarkot bæjarhóll bústaður

1839: "Þaðan [frá Flóagafli] í landnorður 320 faðma er Þórðarkot." SSÁ. "Norðaustur af Gerðiskotstúni, er lágt holt sem heitir Gerðiskotsmói, á honum eru tveir stekkjarkólar [ÁR-229:016 og 017]...Norður af Gerðiskotsmóa er Þórðarkot.", segir í örnefnaskrá.

"Í Þórðarkoti eru mjög miklar rústir eftir fallin hús og eydda byggð, enda er það nýlega komið í eyði eða um 1940.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; SSÁ, 66; Ö-Eyrarbakkahepps, 32

ÁR-230:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-230:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-230:004 Þórðarkotshús heimild um beitarhús

"Austan við Hallskot er Hallskotsskurður. Austur af honum norðan Engjavegarins er stór mýri nefnd Flóagafismýri. Nokkuð austur á mýrinni eru smá stekkjarkólar, heitir sá sem er syðstur og næst Engjaveginum Snjólfborgir [ÁR-229:016], norður af honum eru Flóagaflishús [ÁR-229:017], beitarhúsataettur frá Flóagafli, en efst eru Þórðarkotshús [ÁR-230:004] þar voru beitarhús frá Þórðarkoti.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahepps, 31

ÁR-230:005 Smiðjuhóll örnefni smiðja

"Norðaustur af bæjarstæðinu er smá Kletthóll, sem heitir Spýthóll, en í austur frá Þórðarkoti að sjá á Heklu er nokkuð stór hóll, sem heitir Mundastekkhóll [líklega í námunda við eða sama og Mundastekkur ÁR-229:007]...Suðvestur af honum er lítill hóll, sem heitir Smiðjuhóll en austur af Mundastekkhól og aðeins sunnar eru tveir gamlir stekkjarkólar nokkuð stórir sem Þórðarkotshólar [006] heita.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahepps, 32

ÁR-230:006 Þórðarkotshólar heimild um stekk

Tveir gamlir stekkjarkólar: "Norðaustur af bæjarstæðinu er smá Kletthóll, sem heitir Spýthóll, en í austur frá Þórðarkoti að sjá á Heklu er nokkuð stór hóll, sem heitir Mundastekkhóll [líklega í námunda við eða sama og Mundastekkur ÁR-229:007]...Suðvestur af honum er lítill hóll, sem heitir Smiðjuhóll [005] en austur af Mundastekkhól og aðeins sunnar eru tveir gamlir stekkjarkólar nokkuð stórir sem Þórðarkotshólar heita.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahepps, 32

ÁR-231 Valdakot

1839: Jarðardýrleiki 5 hdr. SSÁ, 66. 1847: Hjáleiga frá Flóagafli. JJ, 63. Valdakot fór í eyði 1890.", segir í örnefnaskrá Eyrarbakkahepps, 31.

ÁR-231:001 Valdakot bæjarhóll bústaður

1839: "En í vestur 80 faðma frá Flóagafli er Valdakot..." SSÁ. "Suður af þeim [Lambhústóttum frá Flóagafli sem eru suðvestur frá bæjarhól Flóagafli] er Valdakot...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahepps, 31; SSÁ, 66

ÁR-231:002 Rokhóll álagablettur

"Vestast í Valdakotstúninu er smáhóll, sem Rokhóll nefnist.", segir í örnefnaskrá.

"Var sú trú á hólnum að ef hann væri sleginn gerði mikið rok og af því er nafnið dregið.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahepps, 31

ÁR-231:003 *Þerriflóð* álagablettur

"Milli Norðurholts og Valdakots, rétt við Norðurholtíð, fast vestan við Engjavegin er lítið opið flóð, sem mjög erfitt er að slá í vætutið. Það heitir Þerriflóð...", segir í örnefnaskrá.

"...sú var trú manna í Flóagafshverfi, að hey úr Þerriflóði hrektist ekki, sem marka má af því að Guðrún kona Þorsteins í Flóagafli gaf oft og tíðum í óþurrkasumrum Vigfúsi í Valdakoti brennivínsflösku, svo hann færi að slá Þerriflóð.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 32

ÁR-232 **Hallskot**

1839: Jarðardýrleiki 5 hdr. SSÁ, 66. 1847: Hjáleiga frá Flóagafli. JJ, 63. Valdakot fór í eyði 1924.", segir í örnefnaskrá Eyrbakkahrepps, 31.

Túnakort 1917: Tún 1,3 ha., þar af 1/5 sléttað. Matjurtagarðar 1134 m².

ÁR-232:001 *Hallskot* bæjarhóll bústaður

1839: "En í suður frá Flóagafli 100 faðma er Hallskot..." SSÁ. "Suðaustur af Valdakoti [ÁR-231 er Hallskot, þar eru nokkrar rústir og sér móta fyrir bæjarstæðinu.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Túnakort; Ö-Eyrbakkahreppur, 31; SSÁ, 66

ÁR-232:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-232:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort

ÁR-232:004 *Mótóft* heimild um skemmu

Mógeymsla: "Aðeins sunnan við aðalhäðina er dálítill tóft, sem heitir Mótóft...en fast við tóftina að vestan er hinn góði Hallskotsbrunnur [005]...", segir í örnefnaskrá.

"Þar var lengi geymdur mórinn í Hallskoti...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-232:005 *Hallskotsbrunnur* heimild um brunn

"Aðeins sunnan við aðalhäðina er dálítill tóft, sem heitir Mótóft [004]...en fast við tóftina að vestan er hinn góði Hallskotsbrunnur sem aldrei þraut og nágrannarnir nutu góðs af, þegar svarf að hjá þeim.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-232:006 *Hallskotsstekkur* heimild um beitarhús

"Aðeins austur af Hallkotstúni er grænn hóll, sem nefnist Grænhóll, en nokkru fjær til suðausturs er annar hóll álíka stór, sem heitir Hallskotsstekkur, þar voru lengi beitarhúsin frá Hallskoti.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 31

ÁR-232:007 *Lambhúsdæla* örnefni lambhús

"Næst verða talin örnefni sunnan Engjavegarins vestur að Grænhól [sem er aðeins austur af Hallkotstúni. Grænhóll er grænn hóll.], sem Engjavegurinn endaði lengi á. Suður af suðausturhorni Hallskotstúns er dæla, sem heitir Lambhúsdæla og liggur Hallskotsskurður í gegnum hana.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Eyrbakkahreppur, 32

ÁR-651 **Fornleifar á fleiri en 1 jörð**

ÁR-651:001 heimild um leið

Götur frá Selfossi niður í Votmúlahverfi: "Á [girðingu á Áveitugarði] var stórt hlið með langri grind, Balahlið, þar sem Reynivellir liggja fyrir vestan hús Eiríks. Um það lágu gömlu götumar fram í Votmúlahverfi. ... Vestan við [Rauðholtsdæl] voru götumar fram í Votmúlahverfi."

Heimildir: Saga Selfoss I, 26-27

ÁR-651:002 heimild um leið

"Úr sókninni eru alfarvegir upp með Ölvesá og fram á Eyrarbakka. Ekki eru á hönum torfærur, utan keldur sem brúaðar verða." SSÁ.

Heimildir: SSÁ, 67

ÁR-651:003 heimild um leið

Alfaraleið frá Kaldaðarnesi: "Í Veituskörðum [ÁR-219:017] þótti áður þrælreimt þó ekki séu kunnar sögur þaðan. Þar um lá alfaraleið frá Kaldaðarnesi austur í hrepp og greindist litlu austar í tvennt: [Efri leiðinni er lýst númer 004 en] hin syðri lá gegnum Lághraun á Vegarenda og þaðan að Sandvík.", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-651:004 heimild um leið

Alfaraleið frá Kaldaðarnesi: "Í Veituskörðum [ÁR-219:017] þótti áður þrælreimt þó ekki séu kunnar sögur þaðan. Þar um lá alfaraleið frá Kaldaðarnesi austur í hrepp og greindist litlu austar í tvennt: Var efri leiðin um Hrakneshraun og Prestvörðu að Kotferju og Selfossi [syðri leiðinni er lýst númer 003]", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Kaldaðarnes, 5

ÁR-651:005 heimild um leið

Gömlu Kotferjugötturnar austan úr Flóa: "...og skera Fossgötur [ÁR-202:035] þar gömlu Kotferjugötturnar austan úr Flóa. Útnorður af Svörtumelum eru Meladælur og upp af þeim, upp undir Kotferjugötum [ÁR-202:025]...", segir í örnefnaskrá.

Heimildir: Ö-Litla Sandvík og Stóra-Sandvík II, 5

ÁR-651:006 heimild um leið

1839: "Úr sókninni eru alfarvegir upp með Ölvesá..." SSÁ.

Heimildir: SSÁ, 66

ÁR-651:007 *Kirkjuvegur* heimild um leið

"Eftir að Kaldaðarneskirkja var lögð niður, skömmu eftir síðustu aldamót [1902], áttu íbúar Kaldaðarneshverfis kirkjusókn að Eyrarbakka. Var þá farið ofan frá Kaldaðarneshverfi yfir Melamýri austan við Hreiðurborg [ÁR-225] og neðan Smalaskála og þaðan út á Nesbrú. Þessi leið var kölluð Kirkjuvegur.", segir í örnefnaskrá. 1839: "Úr sókninni eru alfarvegir upp með Ölvesá [002] og fram á Eyrarbakka...Ekki eru á hönum torfærur, utan keldur sem brúaðar verða." SSÁ.

Heimildir: Ö-Eyrarbakkahreppur, 60; SSÁ, 66

4. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra

Alls hafa verið skráðar 429 fornleifar á 35 jörðum, sem gerir um 12 minjastaði á jörð að meðaltali. Við skráningu minja er notast við tvenns konar flokkun. Í fyrsta lagi er flokkað eftir eðli fornleifanna, en með því er reynt að greina á milli hvort á staðnum sé mannvirki, hvort aðeins er vísbending um að mannvirki sé eða hafi verið þar, hvort um er að ræða stað sem tengist þjóðsögum eða markverðum atburðum eða náttúruminjar, sem hafa menningarsögulegt gildi. Innan hvers flokks er síðan reynt að greina frekar eftir gerð. Flokkun af þessu tagi kemur ekki nema að takmörkuðu gagni við svæðisskráningu, vegna þess að þær heimildir sem stuðst er við eru yfirleitt ekki svo nákvæmar að hægt sé að sjá hvort mannvirki er enn á þeim stað sem lýst er, eða hvort mannvirki hefur nokkurn tíma verið á

minjastaðnum. Þessi flokkun kemur því fyrst verulega að gagni eftir að farið er á vettvang. Tegundir fornleifa á skráningarsvæðinu eru skráðar hér að neðan.

álagablettir	9	hleðsla	2
bæjarhólar	35	laug	1
bæjarstæði	16	lind	1
gripir	2	sögustaður	2
garðlag	2	tóft	6
heimild	277	vörður	20
hús	1	þjóðsögur	12
kirkjugarður	1	örnefni	33
kuml	2	öskuhaugur	1
náma	2		

Víða var hægt að greina hlutverk þeirra staða sem skráðir voru og eru þau sýnd í eftirfarandi töflu.

Búsetuminjar		Aðrar minjar	
bústaðir	36	landamerki	28
býli	26	óþekkt	25
býli/sel	2	herminjar	10
Minjar um jarðrækt		Aðrar búsetuminjar	
áveitur	3	brunnar	4
kálgarður	10	þvottastaðir	1
tún	1	þvottalaug	1
		vatnsból	2
Búnaðaminjar innan túns		Útgerðarminjar	
útihús (ótilgreind)	35	bryggjur	5
fjárhús	26	lagnir	2
lambhús	7	hjallur	2
hesthús	8		
fjós	6	Samgönguminjar	
túngarðar	4	leiðir	16
tún	1	vöð	4
skemmur	2	áfangastaður	1
hlaða	1	áningarstaður	1
hrútakofi	1	brýr	6
smiðjur	2	tjaldstæði	3
Búnaðarminjar utan túns		ferjur	3
stekkir	24	kláfferja	1
sel	9	samgöngubót	1
mógrafir	14	traðir	1
réttir	10		
kvíar	1		
beitarhús	13		

smalakofar	1		
nátthagar	3		
varnargarðar	8		
heygarðar	2		
fjarskýli	4		
torfristustaðir	9		
Kirkjur og legstaðir			
kuml/legstaðir	5		
kirkjur	1		
hálfkirkja	1		
bænhús	1		
		Samkomuminjar	
		þingstaðir	3
		Orustustaður	1
		Þjóðsögustaðir	
		huldufólksbústaðir	8
		draugar	3
		tröll	1
		fjarsjóður	1

Bæjarhólar og bæjarstæði

Yfirleitt hafa bæir staðið á sama stað öldum saman, og jafnvel allt frá landnámsöld til þessarar og hafa þá myndast bæjarhólar sem eru samsettir úr byggingaleifum og mannvistarlögum. Í bæjarhólum er mestra og fjölbreytilegastra fornminja að vænta. Í þeim er geymd saga daglegs lífs kynslóðar á kynslóð ofan og í þeim er flesta forngripi að finna. Bæjarhólar eru því langmikilvægasta tegund fornleifastaða og brýnt að koma í veg fyrir að þeir verði eyðileggingu að bráð. Vandinn við bæjarhóla er, að í meirihluta tilfella, er enn búið á þeim og víða hafa steypuhús með djúpum kjöllum verið byggð á þeim og skemmt þá, að meira eða minna leyti. Þar sem enn er búið á bæjarhólum er hæpið að réttlætanlegt sé eða raunhæft að friða þá fyrir frekara raski, en skemmdir bæjarhólar geta þó verið markverð rannsóknarefni og er mikilvægt að reynt verið að finna leiðir til að fylgjast með framkvæmdum á þeim. Mikilverðastir eru þó bæjarhólar, sem ekki hefur verið byggt á eða orðið fyrir raski. Sjaldnast er hægt að komast að því hvort bæjarhólar eru óskemmdir eður ei, nema við vettvangsathugun, en til eru upplýsingar um hvort bæjarhús hafi verið flutt og má ganga útfrá því, að þar sem hús hafa ekki verið flutt, þar séu bæjarhólar minna eða meira raskaðir. Á skráningarsvæðinu má ætla að ekki séu margir óhreyfðir bæjarhólar, tvö kaupún hafa risið á svæðinu, víða er enn búskapur, búið að slétta stór svæði sem eru nytjuð enn í dag auk bæjarhóla sem sjórinn hefur skolað í burtu.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á þessa öld eru fjölmargir staðir þar sem byggð hefur annaðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem hjáleigur eða afbýli hafa lagst í eyði, eins og sjá má af töflunni sem fylgir byggðasögukaflanum. Frá sjónarmiði fornleifafræðinnar eru staðir af þessu tagi ekki síður mikilvægir en bæjarhólar á lögbýlum, því oft er meira eftir af byggingum í kringum bæjarhólinn, þ.e. útihúsum og gördum. Slíkir staðir hafa einnig meira kynningargildi því á þeim getur verið auðvelt að átta sig á legu og afstöðu

bygginga en bæjarhólar eru oftast ekki annað en ólögulegir hólar, margir huldir sjónum af byggingum og uppfyllingum. Að líkindum eru ekki margir slíkir staðir á skráningarsvæðinu, ástæðurnar má rekja til, uppbyggingar sbr. Selfosssvæðið, mannvirkja sem herinn byggði og túnasléttunar. En slíkt mun skýrast við aðalskráningu.

Útihús

Fyrir utan bæjarhúsin sjálf voru peningshús helstu byggingar á hverri jörð. Eins og víðast á Íslandi voru útihús dreifð um túnin. Flest slík hús voru fyrir sauðfé, einnig hefur verið nokkuð af lambhúsum en lítið af fjósum og hesthúsum. Fjós hafa sennilega verið hluti af bæjarhúsunum á flestum bæjum eins og meginþorri smiðja og e.t.v. skemma á skráningarsvæðinu. Úr hreppnum eru til 27 túnakort frá 1917. Inn á flest túnakortin eru merkt útihús. Sé tölu ótilgreindra útihúsa deilt niður á þær jarðir sem hafa túnakort gerir það milli 1 og 2 útihús að meðaltali á jörð í Sandvíkurhreppi, sem er lágt hlutfall. Sama eru uppi á teningnum sé tekið mið af heimildum um fjárhús, fjós, hesthús, hrútakofa, lambhús, skemmur, hlöður og smiðjur. Til samanburðar má geta þess að það voru milli 4 og 5 útihús á hverri jörð í landbúnaðarhéruðunum Borgarfirði, Eyjafirði og Fnjóskadal og 3 hjá nágrönnunum í Ölfushreppi í Árnessýslu. Að þessu leyti virðist búskap í Sandvíkurhreppi fremur svipa til Stokkseyrarhrepps, þar sem margbýlt var á hverri jörð og treyst á sjósókn samhliða landbúnaði, en þar voru einungis um 1-2 útihús á jörðunum.

Útihús virðast oftast hafa staðið á sömu stöðum um aldir og hafa á slíkum stöðum myndast litlir rústahólar. Fyrir einni öld síðan voru langflestar byggingar á Íslandi peningshús, en þeim hefur fækkað síðan meira en nokkurri annarri tegund mannvirkja. Ástæðan er fyrst og fremst túnrækt með stórvirkum vinnuvélum og einnig hafa yngri peningshús úr steypu víða verið byggð ofan á eldri útihúsarústum.

Hlöður urðu ekki algengar á Íslandi fyrr en undir lok 19. aldar eða í byrjun þeirrar 20. og munu hey víðast hafa verið geymd í stæðum eða gryfjum við útihús, þótt ekki séu glöggar heimildir um þetta. Í hreppnum eru skráðir 2 heygarðar og 1 hlaða. Á Suðurlandi var nokkuð algengt að heygarðar stæðu spottakorn frá bæjarhúsum⁴¹ svo e.t.v. eru ótilgreindar rústir á hólum hér og þar í hreppnum leifar heygarða.

⁴¹ Finnur Jónsson. *Þjóðhættir og ævisögur frá 19. öld: minnisblöð Finns frá Kjörseyri*, 289.

Tún, garðar og akrar

Á fyrri hluta 19. aldar voru tún almennt ekki girt á Íslandi og virðist svo hafa verið um allnokkrar aldir. Á 19. öld var rekinn áróður fyrir túngarðshleðslum og um aldamótin síðustu voru komnir garðar í kringum nokkur tún á skráningarsvæðinu. Oft er ekki hægt að greina hvort garðar þessir eru fornir, en líklegast verður að telja að flestir séu þeir frá 19. öld.

Auk eiginlegra tún- og vörslugarða sem gerðir voru til að hlífa túnnum við ágangi kvikfjár voru sumstaðar byggðir sérstakir garðar, til að verja tún og hús fyrir skriðuföllum og flóðum. Á skráningarsvæðinu er mikil hætta af flóðum úr Ölfusá og var farið að reisa varnargarða, þar að lútandi á 19. öld. 8 slíkir eru skráðir í Sandvíkurhreppi, að líkindum eru þó einhverjir garðar tvískráðir en það mun koma betur í ljós við aðalskráningu.

Á undanförnum árum hafa orðið hraðar framfarir á sviði fornleifavísinda og hafa menn m.a. þróað aðferðir sem byggja á efnagreiningum á jarðvegi og geta með því móti sagt til um ræktun túna og áburðarnotkun til forna. Til þess að hægt sé að beita slíkum aðferðum verða túnin að vera óskemmd af vinnuvélum og helst má tilbúinn áburður ekki hafa verið borin á þau. Slík tún eru ekki mörg eftir í Sandvíkurhreppi. Þegar túnakortin í hreppnum voru gerð 1917 voru sáðgarðar við langflestu bæina, en aðeins minnst á 9 kálgarða en enga akra né kartöflugarða.

Kvíar og stekkir

Á flestum stöðum landsins lögðust fráfærur af um og upp úr aldamótunum 1900. Skráðir stekkir á svæðinu eru 24. Stekkir virðast yfirleitt vera einfaldar girðingar með litlu hólfi (lambakró) á einni hlið eða við annan enda. Sumsstaðar hafa myndast litlir túnblettir í kringum stekki, sem voru slegnir.

Kvíar voru yfirleitt mun nær bæ en stekkirnir og oft beinlínis í túnjaðri. Ekki hafa það alltaf verið hlaðnar kvíar, heldur aðeins ákveðinn staður þar sem ær voru mjaltaðar og sumsstaðar voru færiskvíar notaðar, sérstaklega þegar komið var fram á 20. öld. Aðeins einar kvíar eru skráðar á svæðinu, en þær hafa vafalaust verið á hverjum bæ. Líklegasta ástæðan fyrir því að þeirra er ekki getið á öllum jörðum er líklega sú að færiskvíar voru mikið algengari í seinni tíð og hafa sennilega ekki staðið á sama stað nema nokkur ár í einu. Örnefni hafa því ekki náð að festast við staðinn og því ekki nefnd í örnefnaskrá.

Aðrar minjar sem tengjast mjaltaám eru smalakofar. Aðeins 1 slíkur er skráður en líklegt er að smalakofar og –skýli hafi verið á fleiri stöðum og jafnvel nokkrir á jörð því

algengt hefur verið að nýir smalar byggðu sinn eigin kofa frá grunni. Smalakofar eru undantekningarlítið við staði sem hátt ber og þar sem víðsýnt er.

Beitarhús og sel

13 beitarhús eru skráð á hreppnum. Þau voru stundum reist á tóftum gamalla býla og selja svo segja má að hlutverk sumra tóftanna hefur verið margþætt í aldanna rás. 9 sel eru skráð á svæðinu. Auk þessara 9 selja eru líkindi til að 2 hjáleigur hafi verið byggðar upp á gömlum selstöðum. Smjördalasel fór í eyði á fyrri hluta 19. aldar en um Ferjusel er lítið vitað annað en örnefnið auk þess sem þar eiga að sjást hleðslur á hólnum. Jafnvel er talið að þar hafi bærinn Kotferja staðið um tíma.⁴² Selfoss dregur að líkindum nafn sitt af selum en ekki seljum, sem stundum lágu á flúðunum.⁴³

Þess er sjaldnast getið hve lengi haft var í seli en seljabúskapur hefur sennilega verið hætt snemma á 19. öld. Seljarústir eru yfirleitt skráðar á stærri jörðum, kirkjújörðum og stærri býlum, sem eiga land til fjalla eða afréttarlanda. Líklega eru seltóftir víðar, en þær ásamt eyðibýlum, eru þeir minjastaðir þar sem mest er að sjá af mannvirkjaleifum og sem einna best gætu hentað til kynningar. Mörg rannsóknarefni eru einnig enn óleyst varðandi seljabúskap. Ekki hefur enn verið ráðið fram úr hvernig greina megí muninn á selbyggingum og byggingum þar sem búið var allt árið og er það eitt af mikilvægari verkefnum íslenskrar fornleifafræði. Sömu leiðis er lítið sem ekkert vitað um mismunandi tegundir af seljabúskap.

Skráð fjárskýli í hreppnum eru 4 og á þessu svæði hafa þau yfirleitt verið hlaðnir skjólgarðar.

Engjar og áveitur

Fram á þessa öld var stór hluti heyaflla hvernar jarðar fenginn á engjum. Af örnefnaskrár sést að menn hafa oft leitað langt eftir örplitlum heytuggureytingi og móar hafa verið slegnir þar sem nú sprettur lítið sem ekkert gras. Bestu engjarnar voru flæðiengjar þar sem vatn flæddi yfir öðru hvoru. Þar sem flæðiengjar voru ekki frá náttúrunnar hendi var vatni víða veitt á móa og mýrar. Algengt var að veita bæjarlækjum á svæði utan við tún og gætu á nokkrum stöðum enn sést merki um stíflur og veituskurði sem byggðir voru í þessum tilgangi. Hér eru aðeins skráðar 2 áveitur.

⁴² Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II, 7; Ö-Kotferja, 3

⁴³ EÓ, 57.

Flestir veitugarðar eru byggðir í votlendi og sökkva því fljótt og hverfa ef þeim er ekki haldið við. Einstaka áveituskurðir og stíflugarðar teljast kannski ekki merkileg mannvirki, en þau eru þó minjar um tegund af jarðrækt sem fæstir af yngri kynslóðinni hafa hugmynd um eða skynbragð á, og er því nauðsynlegt að koma í veg fyrir að öll veitumannvirki hverfi. Auk áveituskurða og stíflugarða voru margir skurðir grafnir í Breiðumýri á 20. öld til að þurrka landið. Því hefur náttúrufar í þessum hluta Flóans sjálfsagt tekið miklum breytingum frá því sem var.

Útgerðarminjar og veiðiminjar

Á svæðinu eru skráðar útgerðarminjar því veiði var stunduð í Ölfusá. Heimild eru fyrir 5 bryggjum og tveimur lögnum, laxalögnum. Auk þess eru tveir þurrkhjallar skráðir. Engin skotbyrgi eða refagildrur eru skráðar, enda þörf fyrir slíkt fremur í sveitum sem liggja til fjalla.

Minjar um samkomur og þinghald

Skráðir eru 3 þingstaðir í hreppnum. Hestaþingshóll í landi Kaldaðarness og Þinghúshóll og Lögrétta í landi Stóru-Sandvíkur. Hestaþingshóll hefur verið uppspretta margra ályktana, og hafa margir talið að þar sé kominn hestaatsstaðurinn sem Flóamanna saga talar um og jafnvel að þar eigi hin magnaða tröllasaga um Jóru í Jórukleif upptök sín. Þing voru haldin í Sandvík frá öndverðu og er Þinghúshóllinn leifar þeirra samkoma en Lögrétta heitir fyrir framan Þinghúshólinn.

Kuml og kirkjugarðar

5 legstaðir eru skráðir. Þar af eru kumlin tvö í landi Selfoss, 1 meintur fornmannahaugur í Fagurhóli í landi Votmúla. Þar mun liggja Vöttur, sá er byggði bæinn í öndverðu.⁴⁴ Í landi Stóru-Sandvíkur er skráður forn kirkjugarður þar sem heita Kirkjugarðspúfur. Þar hefur oft verið komið niður á mannabein.⁴⁵ Í landi Stóru-Sandvíkur er einnig legstaður þar sem heitir Stórabúfa eða Kallinn. Þar í mun ekki vera fornmaður, en þó haugbúi, sem ekki liggur alltaf kyrr.⁴⁶

⁴⁴ Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót, 6

⁴⁵ Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 1

⁴⁶ Ö-Stóra-Sandvík og Nabbi, 3

Oft eru fornmannahaugar náttúrumyndanir, en á öðrum stöðum gæti hafa geymst þekking um mannabeinafundi eða gripa. Greftrað hefur verið í kirkjugörðum þar sem voru sóknarkirkjur og útkirkjur og jafnvel einnig við bænhús, en kirkjur og bænhús voru miklu algengari á miðöldum en seinna varð. Ekki eru til heildstæðar upplýsingar um hvar útkirkjur og bænhús voru á miðöldum en á þessu svæði var kirkja í Kaldaðarnesi og Sandvík og óljósar heimildir um bænhús í Kotferju.

Samgönguminjar

Alls voru skráðar 16 leiðir á svæðinu. Óvenjulegt eru hversu fáar heimildir eru um leiðir. Langflestar þeirra leiða, sem skráðar eru hér liggja innan jarðanna, aðeins örfáar greina frá leiðum milli bæja hvað þá um leiðir milli sveita innan héraðsins og til annarra héraða. Þó var Sandvíkurhreppur í þjóðbraut, því bæði hefur verið mikil umferð niður á Eyrarbakka auk þess sem ein aðalferjan á Ölfusá var á Kotferju og í Kaldaðarnesi. Farartálmi innan sveitar var Breiðamýrin með sínum flóum, tjörnum, keldum og dælum. Auk þess gat orðið algerlega ófært á milli bæja þegar jakahlaup kom Ölfusá eða hún flæddi yfir bakka sína. Svo mikið gat það vandamál orðið að þess er sérstaklega getið í viðauka við jarðatalið í Sandvíkurhreppi í Jarðabókinni frá 1709:

Um nokkra bæi í þessari sveit, sem eru Flóagafli, Kaldaðarnessland sunnarlega, Sandvíkna lönd öll, Bygðarhorn, Jórvík, Vottmúli og Smjördalir, er það hjer fyrir utan að segja, að þegar Hvítá hleypur á vetrum í leysingum ofan um Hraungerðishrepp, þá dreifist vatnið og um fyrrnefndra jarða lönd, og gjörir stóran бага á beitinni, þegar að so vill til, og so tálma fyrir fólkið að ferðast milli bæjanna til sinna nauðsynja.⁴⁷

Yfir keldur og læki voru skráð 3 vöð og vafalaust er það ekki nema brot af öllum leiðunum yfir ófærurnar. 5 brýr eru skráðar, og 3 ferjustaðir við Ölfusá, í Kaldaðarnesi, Kotferju og í landi Selfoss. Aðeins ein heimild eru um samgöngubót á svæðinu, en sjálfsagt voru þær miklu fleiri. 20 vörður eru skráðar og virðast þær nær eingöngu vera í hlutverki landamerkja en ekki samgöngubóta, þó hlutverk þeirra geti hafa verið fleiri en fram kemur í heimildum.

⁴⁷ JÁM II, 116.

Þjóðsögustaðir

Á svæðinu eru skráðir 12 þjóðsögustaðir. Huldufólksstaðirnir eru langflestir eða 8, þá koma heimildir um 3 drauga og 1 tröll, Jóru í Jórubleif. Söguna um hana má rekja að hluta til Sandvíkurhrepps. Auk þess er 1 saga um fólgin fjársjóð í Skipphóli. Álagablettir eru 9, en upphaf margra slíkra virðist vera það, að vara við hættum í umhverfinu. Í Sandvíkurhreppi var ekki vanþörf á, því víða voru hættulegar dælur og keldur, sem þurfti að varast.

Herminjar

Í Sandvíkurhreppi voru mikil umsvif á meðan hernámi stóð í seinni heimstyrjöld. Þar var byggður flugvöllur og reistir bragar, svo eitthvað sé nefnt. Aðeins eru skráðar 7 herminjar en ljóst að þær eru miklu fleiri, eins og aðalskráning myndi leiða í ljós.

Þó herminjar séu ekki fornleifar í formlegum skilningi þá tengjast þær ákveðnu tímabili. Samkvæmt lögum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notuð aðeins víðari skilgreining. Minjar sem tengjast umbreytingum á lífsháttum, atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar, eru skráðar og því eru minjar sem tengjast seinni heimstyrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess, teknar hér með. Flestar minjar frá þessu sérstæða og áhrifamikla tímabili eru orðnar illa farnar og margar horfnar, þær eru hluti af sögu okkar og því ástæða til að varðveita leifar þeirra sem eftir eru.

5. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu

Eins og þegar hefur verið minnst á, þá eru líkur á að meirihluti fornleifa á skráningarsvæðinu hafi verið eyðilagður á 20. öld og að nú sjáist aðeins brot þeirra rústa sem áður voru til. Skilvirk minjavernd verður að byggja á vettvangsathugunum en benda má á nokkur atriði sem vert er að hafa í huga við áætlanagerð og skipulag byggðar.

Flestar fornleifarnar er að finna á gömlum bæjarstæðum sem oftar en ekki er enn búið á. Mikilvægt er að reynt verði að takmarka framkvæmdir á slíkum stöðum og fylgjast vel með því raski sem nauðsynlegt er.

Dregið hefur úr framkvæmdum í landbúnaði á undanförunum árum og stafar því þeim tóftum sem enn eru sýnilegar ekki jafnmikil hætta og áður af nýbyggingum, framræslu og túnasléttun. Mikill hluti slíkra tófta eru stekkir, beitarhús, eyðikot og sel og hafa margar þeirra kynningargildi. Brýnt er að komið verði í veg fyrir frekari eyðileggingu slíkra minja. Auk vegagerðar og línulagna stafar fornleifum nú helst hætta af skógrækt og aukinni sumarbústaðabyggð auk þess sem nýbyggingar og framkvæmdir ógna fornleifum. Aukin skógrækt er vaxandi áhyggjuefni fyrir minjavernd á Íslandi og brýnt er að fundnar verða leiðir til að koma í veg fyrir að fornleifar spillist af völdum skógræktar.

Skógur eyðileggur hinsvegar fornleifar ekki á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja vegghleðslur og afmynda rústir þannig að erfitt verður að átta sig á þeim á yfirborði eða kanna þær með uppgrefti. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarflatamáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Slíkt krefst þess aðeins að fornleifastaðir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum.

Byggingar sumarbústaða getur valdið miklu alvarlegri spjöllum á fornleifum ef ekki er farið að með gát. Þar gildir hinsvegar það sama og með skógrækt. Ef fornleifastaðir eru þekktir á að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Augljóst er að með lágmarkskynningu og viðhaldi geta fornleifastaðir aukið útivistargildi sumarbústaðalanda og því réttara að líta svo á að fornleifar auki verðmæti þeirra, frekar en að þær standi í vegi fyrir framkvæmdum.

Ekki verður tekið tillit til fornleifa á skógræktarsvæðum, sumarbústaðalöndum eða þar sem aðrar framkvæmdir eiga sér stað nema fornleifastaðir hafi verið rannsakaðir á vettvangi og staðsetning þeirra færð inn á kort. Það er brýnt að gerðar séu vettvangsathuganir á fornleifum á svæðinu.

Athyglisverðir minjastaðir eru á skráningasvæðinu og ljóst að miklu fleiri munu koma fram í dagsljósið við vettvangsathugun. Gera má ráð fyrir að mikið af stöðum sé í hættu og því brýnt að skrá fornleifar á vettvangi svo hægt sé að gera yfirlit um þá.

Engir staðir hafa verið friðlýstir í Skeggjastaðahreppi en af fenginni reynslu má ætla að við aðalskráningu muni koma fram tillögur um friðlýsingar. Má strax sjá fjölda staða á svæðinu sem hægt væri að nýta til kynningar, til að efla útivist og ferðaþjónustu, ekki síður en til að stunda rannsóknir. Þetta á við um öll svæði, sem skipulögð eru til útivistar og sjálfsagt er að reyna að nýta þær auðlindir sem fyrir eru og fornleifastaðir geta verið afar upplýsandi fyrir ferðamenn, jafnt innlenda sem útlenda. Til þess að það sé hægt þarf ekki annað en að skrá staðina á vettvangi, merkja þá, svo fólk viti hvert eigi að fara, og gera upplýsingar um

hlutverk og gildi minjanna aðgengilegt á einn eða annan hátt, t.d. með prentuðum bæklingum eða skiltum á staðnum.

Ekki er nokkur vafi á því að mörg spennandi rannsóknarefni eru í Sandvíkurhreppi. Þó er ljóst að margt er horfið vegna uppbyggingar sem átt hefur sér stað á svæðinu og vegna túnasléttunnar. Í Sandvíkurhreppi var hefðbundið landbúnaðarsamfélag en þó hefur ekki verið þar nein lognmolla því byggðin var (og er) svo að segja í þjóðbraut. Um svæðið fóru þúsundir manna árlega, niður í verslun niður á Eyrarbakka og yfir Ölfusá hjá Kotferju og Kaldaðarnesi. Ekki má heldur gleyma þeim mannfjölda sem kom á svæðið um krossmessu vor og haust til að tigna krossinn fræga, sem var í Kaldaðarnesi fyrir siðaskipti. Frá öndverðu virðist byggðin hafa þjappað sér saman í hverfi og eru flestir minjastaðanna innan þeirra. Enn að vera hægt að finna fjölbreyttar minjar, gamla bæi og útihús úr torfi og grjóti, útgerðaminjar, vörður, garðlög, sögustaða auk herminja. Við aðalskráningu væri auðvelt að tengja saman útivist og kynningu á fornleifum og menningarsögu þessa svæðis. Margt er á huldu um byggðapróun þessa svæðis og myndu frekari rannsóknir geta varpað á hana frekara ljósi.

5. Heimildaskrá

- Ágúst Ó. Georgsson. *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornminjar*. Reykjavík, 1990.
- BL:** Björn Lárusson. *The old Icelandic land registers*. W.F. Salisbury þýddi. Lund University, Lundur 1967.
- Bruun, Daniel. *Íslenskt þjóðlíf í þúsund ár* I-II. bindi. Þýð. Steindór Steindórsson. Örn og Örlygur HF, Reykjavík 1987.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum* eða *Íslenskt fornbréfasafn*. I-XV bindi. Kaupmannahöfn/Reykjavík, 1857-1972.
- EÓ:** Einar Arnórsson. Árneshringur á landnáms- og söguöld. *Árnesingabók* II. (Ritstj. Guðni Jónsson). Reykjavík, Árnesingafélagið í Reykjavík 1950.
- FEB II:** *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar*. II bindi. Haraldur Sigurðsson og Helgi Hálfðánarson gáfu út, Reykjavík 1943.
- FF:** *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*. I bindi. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Örn og Örlygur, Reykjavík, 1983.
- Gísli Gestsson. „Fornaldarkuml á Selfossi og í Syðra-Krossnesi.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1965, 69-77.
- Gísli Gestsson. Árneshýsla milli Hvítár og Þjórsár. *Árbók* 1956. *Ferðafélag Íslands*, Reykjavík 1956.
- Guðmundur Kristinsson. *Saga Selfoss*. I-II bindi. Selfoskaupstaður, Selfoss 1991.
- Hannes Þorsteinsson. „Rannsókn og leiðréttingar á nokkrum bæjanöfnum á Íslandi.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1923, 1-96.
- ÍF I:** *Íslensk fornrit I. Íslendingabók og Landnáma*. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík 1968.
- JÁ:** Jón Árnason. *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri*. I bindi. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfu. Þjóðsaga, Reykjavík 1954-60.
- JÁM II:** *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Árneshýsla*. II bindi. Kaupmannahöfn, 1918-1921.
- JJ:** Johnsen, J. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, 1847.
- Jón Pálsson. *Austantórur* III. Helgafell, Reykjavík 1952.
- Jón Pálsson. *Austantórur* I-II. Víkingsútgáfan, Reykjavík 1945-1952.
- KEKH 2000:** Kristján Eldjárn. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. II útg., Adolf Friðriksson ritstýrði. Reykjavík 2000.
- KK I:** Kálund, Kristian. Íslenskir sögustaðir. Sunnlendingafjórðungur I. Reykjavík, Örn og Örlygur 1984.
- Lýður Björnsson. *Saga sveitastjórnar á Íslandi*. Fyrra bindi. Almenna bókafélagið, Reykjavík 1972.
- SB II:** *Sunnlenskar byggðir. Flóinn*. I. bindi. Búnaðarsamband Suðurlands, [án útgáfust.] 1981.
- SSÁ:** Árneshýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843*. Reykjavík, 1979.
- Sturlunga saga*. I-II bindi. Reykjavík 1946.
- Svavar Sigmundsson. Íslensk örnefni. Í: *Frændafundur 2. Fyrirlestrar frá færeysk-íslenskri ráðstefnu í Þórshöfn 28.-29. júní 1995*. Tórshavn 1997b, 11-21.
- Túnakort Sandvíkurhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands 1917.
- Vigfús Guðmundsson. „Ölfusá.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1927, 35-57.
- Ö-Björk:** Örnefnaskrá Björkur. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1962.
- Ö-Byggðarhorn:** Örnefnaskrá Byggðarhorns. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1962.
- Ö-Disarstaðir:** Örnefnaskrá Disarstaða. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1962.

- Ö-Eyði-Sandvík og Geirakot:** Örnefnaskrá Eyði-Sandvíkur og Geirakots. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1961.
- Ö-Eyrbakkahreppur:** Örnefnaskrá Eyrbakkahrepps. Örnefnaskrá Guðmundar Þórarinssonar frá 1955 með viðbótum Sigurðar Andersen. Sjóminjasafnið á Eyrbakka 1997.
- Ö-Jórvík:** Örnefnaskrá Jórvíkur. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun [án ártals].
- Ö-Kaldaðarnes:** Örnefnaskrá Kaldaðarness. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1960.
- Ö-Kotferja:** Örnefnaskrá Kotferju. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1966.
- Ö-Litla-Sandvík og Stóra-Sandvík II:** Örnefnaskrá Litlu-og Stóru-Sandvíkur II. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1961.
- Ö-Smjördalur, Nýibær og Ljónsstaðir:** Örnefnaskrá Smjördala, Nýjabæis og Ljónsstaða. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1962.
- Ö-Stekkar:** Örnefnaskrá Stekka. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1961.
- Ö-Stóra-Sandvík I og Nabbi:** Örnefnaskrá Stóru-Sandvíkur I og Nabba. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1960.
- Ö-Votmúli, Austurkot, og Lækjarmót:** Örnefnaskrá Votmúla, Austurkots og Lækjarmóts. Páll Lýðsson skráði. Örnefnastofnun 1961.